

83.3/4кр-Чуте)63

МЗБ

ВІТАЛІЙ
ЛАЦЬКО



ЗЛОТОНИТЬ - 2

проза українського
зарубіжжя

83.3 (44КР-4ХМЕ/6
М 36

Віталій МАЦЬКО

ЗЛОТОНІТЬ – 2

1083251



1083251

Хмельницький
„Просвіта”
2003

A 22 496-2

ББК 84 7-4

М - 36

Мацько Віталій Петрович

Злотонить - 2: проза українського зарубіжжя

Рецензенти

ЗАДОРОЖНА Людмила Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури і шевченкознавства Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка.

МІЩЕНКО Леоніла Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Львівського національного університету імені І.Я.Франка.

2013

У новій книзі письменник, учений-філолог Віталій Мацько розкриває теоретичні основи прози літераторів українського зарубіжжя. Окремим розділом виділено літературознавчі роздуми про відомих сучасних поетів Д. Білоуса, М. Федунця, О. Ванжулу, Б. Мамайсура. Книга адресується читачам, які прихильно ставляться до красного слова.

Львівська обласна
бібліотека
ім. М. Коцюбинського

ISBN 966-7872-14-9

Частина І. Проза українського зарубіжжя

ВСТУП

Закони розвитку художньої літератури наших днів розкриваються лише при діалектичному підході. Її сучасний стан, нинішні закони ми розглядаємо в історичному аспекті, з розвитком історичних процесів. Історизм прокладає шлях теорії літератури. У літературознавстві відбувається такий же процес поділу, розгалуження теоретичних моделей, з якими зустрічаємося й у інших науках. Візьмемо фізику, вона поділяється на механіку, фізику твердого металу, фізичну хімію, фізику електричну, атомну фізику тощо.

В літературознавстві, наприклад кожен, письменник створив свій світ науки і став предметом цієї науки. Максимальне наближення до предмета, від загального до конкретного і від конкретного до загального, без чого немає прогресу, охоплює масштабність літературно-критичної думки, що сприяє злиттю відгалужень, а отже розширює кордони літературної думки. Історія літератури забезпечує конкретність і відгороджує від абстрактності в цілому літературознавство й теорію літератури. Історизм літератури-це засіб, що сприяє найбільш правдиво розкрити закони в діалектичному пізнанні.

Добре якщо перед нами один твір одного автора, тоді об'єкт дослідження конкретний, очевидний. Ширшою проблемою є постава творчості того чи іншого автора в певному контексті – це місце в національному літературному процесі, зв'язки зі світовою літературою, еволюція творчості автора. У нашому ж дослідженні постає не один, а багато авторів, а отже, літературний процес – багатшаровий у своєму розвитку. Поєднати в одній науковій праці різних авторів – це постійна проблема, бо чітких критеріїв немає: включенням когось супроводжується виключенням іншого. Включення одних творів відсуває виключення інших. Всюди існує межа, певний канон.

Художньо-філософські моделі прози українського зарубіжжя слід розглядати з трьох основних методологічних засад :

1. Реалістична, традиційна проза (усі вісниківці, Улас Самчук, Тодось Осьмачка, Докія Гуменна);
2. Модерна, авангардистська проза (Олександр Смотрич-Флоринський, Василь Барка, Емма Андіївська);
3. Література постмодернізму (Юрій Тарнавський, Богдан Бойчук).

За типологією літературу українського зарубіжжя у філософському розумінні можна поділити на :

а) проблеми платонізму у прозі (релігійні твори, ідеалістична проза);

б) раціоналістичні (марксистські) парадигми;

в) характеротворення ірраціоналістичної естетики;

г) психологічні коди в прозових творах (філософська доктрина Фрейда);

д) література і музика (дисонанси символізму).

Оскільки ми обмежуємося певними канонами, то художньо-філософські моделі – це дослідження майбутнього. Наразі автор поставив перед собою мету розглянути прозу українського зарубіжжя в історичному аспекті, спираючись на теоретико-наукові концепції видатних представників філологічної думки, а також на історико-зіставний та аналітичний методи дослідження.

Як свідчить "Хрестоматія з українською літератури в Канаді"(1), на зламі тисячоліть (XIX і XX століття) започатковується, з 1897 року, літературний рух. Однак, письменство українського зарубіжжя свій рух розпочинає значно раніше, всередині XIX століття (Агапій Гончаренко, Михайло Драгоманов). Події першої світової війни розпорошили літературно-мистецькі сили. Так, у 1915 році на території Німеччини засновано три табори для українських військовополонених: у Раштаті, Вецлярі та Зальцведелі, які взяв під свою опіку Союз Визволення України. Була і своя таборова преса – зальцведелівська газета "Вільне слово" (редагував П.Карманський), газета "Шлях", в яких друкувалися твори українських письменників, зокрема, Олекси Варави (Кобця). Наприклад, часопис "Шлях" висловив таке кредо: "Інформувати полонених і не полонених українців про події на Україні, діяльність українського уряду і щоби розрадити читачів у їхньому становищі" (2).

Після поразки армії УНР чимало українців опинилося за Збручем. Табір для інтернованих діяв у Каліші. Травень 1922 року. Таборові літератори Є. Маланюк, М. Чирський, Ю. Дараган, М. Загривний, Галина Орлівна, К. Поліщук, Антоніна Листопад зорганізували літературно-мистецький гурток "Веселка" і заснували однойменний журнал. Прислужилися розвитку українського письменства за кордоном і навчальні заклади. Зокрема, Український вільний університет (УВУ), педагогічний інститут імені Драгоманова (Прага). Довкола цих вищих шкіл гуртувалися кращі літературно-мистецькі сили. Так, колишня студентка педінституту Ольга Приходько писала: "У 1922 році я скінчила матуральні курси при Українській господарській академії (Подєбради). В сучасний мент вчуся на філософському факультеті Карлового університету в Празі на 5-му семестрі. Перед вступом до університету співала в капелі О. Кошиця, їздила за кордон. На

Україні, в Кам'янці-Подільському, вчилася в музичній школі професора Ганіцького " (3). Чимало нового з автобіографічного перебігу знаходимо у справах доктора соціології М.Ю.Шаповала (4), письменників Галини Боголюбової - Мазуренко (5), Л.Білецького (6), А.Животка (7), В. Січинського (8), Л.Чикаленка (9), Ю. Дарагана (10), Левка Жабка - Потаповича (11), М. Загривного (12), Петра Зленка(13), Олега Кандиби (14), О. Лятуринської (15), Михайла Обідного (16), О. Стефановича(17), О. Чернової-Животко (18), М. Чирського(19), Олени Шовгенів-Теліги (20), С. Риндика (21) та інших. Кожен із цих митців залишив помітний слід в історії української літератури і про кожного можна писати окреме дослідження.

Надто цікаві деталі постають з творчого списку кожного літератора. Так, досить скупі біографічні дані маємо про М.Чирського, який починав творчу стежку новелістом в журналі "Веселка". І досі бібліографи рік його народження помилково датують 1903-м, в той час, як письменник народився 5 лютого 1902 року в місті Кам'янці-Подільському. Про свій творчий шлях говорить так: "Умішав критичні нариси в журналі "Наша зоря", друкувався в деяких українських часописах ("Свобода", "Наше життя", "Рідний край", і раніше – в російських газетах). Зараз постачаю фейлетони до Бюлетеня академічної громади при УГА "Наша громада". Мене знають студенти педінституту літературного відділу А. Дараган і М. Загривний" (22).

А ось, наприклад, як характеризує письменника і педагога С. Риндика референт педінституту Євген Іваненко: "Я знаю пана Риндика ще з Кам'янця-Подільського, як одного з найактивніших редакторів фізико-математичних видань товариства "Дністер". Тепер протягом року я переконаний, що професор Риндик, викладаючи на матуральних курсах, має великі лекторські здібності, береться до предмета уважно і серйозно, виявляє цілком ґрунтовні знання предмету" (23). Є в архівах УВУ й автобіографічні дані Миколи (молодшого) Аркаса, який народився 1898-го у Миколаєві і який продовжив добру справу батька-просвітянина (24).

У післявоєнний період доля розкидала письменників по усіх усядах. Найбільше осіло у Сполучених Штатах Америки, в Канаді. У цьому середовищі письменники, які прожили багато літ, підпали під процес білінгвізму. Опитування, що проводилось 1994 року, анкетні дані засвідчили: рідною мовою є українська (95% опитаних), чи може бути дві різні мови ("так" – 45%), українці, народжені поза Україною, відповіли "так" – 90 % (25).

Необхідно підкреслити, хоч предметом нашого дослідження є література, але вона використовує найважливіший інструмент – мову. Тому зазначимо, мова діаспори є досить специфічною.

Насамперед, є законсервованою, одірваною од сучасних мовних процесів в Україні (прикладом цього є дискусія Ольги Мак, опублікована 1996 року в журналі “Сучасність”). Мова містить багато англіцизмів на зразок “вакації”, “стейт”, “абсолювент” і т.п. вони поділяються на групи: педагогічні терміни, соціально-побутові, назви адміністративних одиниць, посад, установ і організацій. Рідше спостерігаємо білінгвізми у творах письменників старшої генерації, більше – у творах сучасних літераторів, публіцистів.

Дослідження прози українського зарубіжжя засвідчує ряд цікавих процесів в нашій літературі. По-перше, це фіксація певного етапу розвитку письменства; по-друге, цей процес красномовно підтверджує про живучість українського слова в умовах діаспорного буття; по-третє є свідченням безперервного, невинного зв'язку з Україною, осмисленням письменниками історичного феномену перебування на чужій землі (про це свідчить функціонування літературного об'єднання “Слово” (1954-1997)).

Для нас же тепер важливим завданням є конкретний аналіз прози українського зарубіжжя, з'ясування особливостей цієї літератури на окремих етапах розвитку, торкаючись, певною мірою, і такої проблеми як взаємодія поколінь.

Розділ 1. Наратор і художньо-естетична композиція малої прози.

У жанрі малої прози активно працювали за межами України письменники Докія Гуменна, Олександра Яворська-Копач, Олесь Бабій, Іван Бондарчук, Лідія Гаєвська-Денес, Анатолій Галан, Петро Волиняк, Олекса Головка, Антоніна Горохович, Володимир Державин, Ганна Черінь, Леонід Мосендз, Юрій Тис-Крохмалюк, Галина Лашенко, Дмитро Нитченко, Богдан Нижанківський, Іван Смолій, Марія Струтинська, Богдан Федчук, Остап Тарнавський, Емма Андіївська та інші. Кожен із них бачить мистецтво як певну динаміку художніх ідей.

Якщо ми пригадаємо естетичні постулати Гегеля, то побачимо, що філософ також уявляв мистецтво як своєрідну динаміку художніх ідей через символічну, класичну та романтичну епохи. З романтичною епохою пов'язують розпад традиційних літературних родів, виникнення різноманітних творів з ознаками міжжанрових дифузій. Така дихотомія, то продукт минулих епох. Однак у постромантичних літературах, рецепції зовнішніх ознак “класицизму”, проявляються у неоромантизмі. Поволі література

стає засобом пізнання людиною себе і навколишнього світу, набуває аксіологічного звучання. Замість інтуїтивно-почуттєвого світосприйняття виступає пізнавально-аналітичне начало, а ось типізація дійсності утверджується у вигляді пролонгації універсального способу художнього узагальнення. Отже, на відміну від романтизму (він зосереджувався на зображенні внутрішнього світу людини), реалізм у центр уваги виставляє проблему взаємин середовища і людини, і, найголовніше, вплив соціально-історичних обставин на формування духовного світу, характеру особистості.

Розглядаючи реалізм як тип художнього мислення і творчості, слід зазначити, що літератори чітко дотримуються принципу вірності реальній дійсності. Вони прагнуть не схибити зі шляху безпосереднього відображення реального світу, а також послідовного дотримання міметичних принципів, себто – художнього відображення життя. Віра в гуманістичні ідеали, правдивість у зображенні деталей, переорієнтація з минулого на сучасне, конкретно-історичний підхід до явищ дійсності, розуміння історії як поступального прогресу – визначальні критерії письменників-реалістів. Вони формували світогляд, виробляли мистецькі критерії під впливом розвитку природничих і суспільних наук. Той чи інший письменник захоплювався то етнографічно-побутовим, то “магічним” реалізмом чи реалізмом “без берегів”.

Художньо-естетична композиція поєднує твір малої прози митця, усі його компоненти в художньо-естетичну цілісність. Така цілісність зумовлюється логікою представленого світу, задумом і світоглядною позицією митця, естетичним ідеалом, нормами жанру. Тут спрацьовує принцип конкатенації-зчеплення гри творчої уяви автора з ідіолектом. Літературний ідіолект слід розглядати як важливий складник індивідуального стилю, ідіостилю. Використання мовних засобів витворює індивідуальний стиль письменника. Він криється і за розкриттям задуму, творчої уяви митця, і ховається за “енною” кількістю професіоналізмів, жаргонізмів, сленгів, діалектизмів.

На початку ХХ століття література української діаспори суттєво відрізняється і за тематичною спрямованістю, і за художньо-естетичним рівнем від літератури, яку ми читаємо у першому десятилітті ХХІ віку. Сприяє цьому, безперечно, розвиток науково-технічного прогресу, інтенсивна комп’ютеризація з широко розгалуженою мережею Інтернет. Для прикладу назвемо кілька імен – майстрів малої прози, які працювали у ХХ столітті – це Володимир Радзикевич (1886-1966), Степан Риндик (1887-1972), Зінаїда Мірна (1878-1950), Павло Крат (1882-1952), Филімон Леськів (1885-?), О.Лотоцький (1870-1939),

Яків Майданик (1891-1974), Аполлінарій Новак (1885-1955), Дмитро Солянич (1876-1941), Василь Кудрик (1880-1963). Пізніше до них долучилися Василь Гайдарівський (1908-1972), Іван Смолій (1915-1984), Олександр Смотрич (1922), Ярослава Сосенко-Острук (бл.1900-?), Микола Угорчак (1901-1982), Роман Маланчук (1912-1985) та інші. Окремі твори, за визначенням В.Стуса, можна назвати "естетикою страждання"(1), автори малої прози іноді шукають містичні шляхи до відродження понівеченої людської душі, уміння відчувати біль і протистояти злу, а, найголовніше, уміння розв'язати проблему існування, екзистенції людини в дегуманізованому світі абсурду. Естетичні категорії як ціннісні поняття, що виражають характеристики сприйняття, переживання, пізнання, поцінування явищ дійсності, творення одуховленого світу за законами краси, поєднуються з категорією величного (благородство, гуманізм, лицарство, порядність, вірність) в оповіданнях "Сповідь золотої троянди" Олекси Гай-Головка, "Нерви", "Благословення Боже" Степана Риндика, "День подорожі" Діми (Діамари Ходимчук), "Коли побачите – дайте знати!" Василя Кудрика.

У зазначених вище творах реципієнти сприймають аналіз із психологічно-загостреною формулою світобачення, світовідчуття, з індивідуальною неповторністю ставлення до оповідання, його появи з першооснови до реалізації творчого процесу: задум, його втілення, літературний пошук щодо шліфування твору. Тобто, читач не байдужий до проявів художнього таланту митця.

Для тих письменників, які опинилися на чужині, українська мова, українське слово ставало не тільки комунікативною формою, а засобом для вираження власних роздумів, узагальнень, розкриття власної душі. Кожен із письменників, певна річ, хотів бути почутим, визнаним ще за життя. Олекса Гай-Головка писав: "Чомусь у нас увійшло у звичку віддавати належне більш чи менш визначним людям за життя, а митцям – після їхньої смерті. Це дуже несправедливо. Коли б у стародавніх Атенах чи Римі не було митців, ми нічого не знали б про греків і римлян, про їхнє життя, звичаї, традиції, дух і культуру. Народи цих країн добре розуміли завдання своїх митців і тому віддавали належне саме їм за їхнього життя, призначаючи для них найпочесніші місця, а під час великих національних свят увінчували їх лавровими вінками" (2).

Сталося так, що більшість письменників діаспори, яких називаємо вище, давно уже відійшли за межу вічності. А Олекса Гай-Головка, то є виняток, він заслужив у Всевишнього довголіття, через кілька років мріє щасливо зустріти в Канаді віковий ювілей. 1959 року видавництво "Муза" (Вінніпег) благословило у світ книгу оповідань "Одчайдушні" О.Гай-Головка. До неї увійшли дванадцять гостросюжетних оповідань.

Літературний критик, вчений-філолог Юрій Мулик-Луцик помітив у цій книзі три роди персонажів, у яких виробляється одчайдушність:

- а) через національно-моральні стосунки;
- б) через позитивізм захисту своєї регіонально-групової ідеології, вузькопартійних інтересів;
- в) через чинники, що сприяли духовно советизуватися (3).

Однак, на нашу думку, дослідник літератури не зумів глибоко розкрити “естетику страждання”, пов’язати літературний ідіолект з ідіостилем, виокремити художньо-естетичну концепцію активної особистості в малій прозі письменника О.Н. Гай-Головка. А від цього збіднюється оцінка творчості прозаїка, критика спроектовується на спрощений схематизм автобіографічно-історичного аналізу.

Перші прозові книги, що друкувалися в журналі “Червоний шлях” О.Гай-Головка надрукував окремими виданнями в 30-их роках під назвою “Світання” (1936), “Десять новел” (1937). А заохотив його до літературної справи вчитель української мови села Вікнини. Ним був байкар Микита Годованець, який залучив Олексу Головка до роботи в літературному гуртку (4).

Твори Олекси Несторовича носили гострий соціальний характер, отож не випадково вони викликали занепокоєння в Андрія Головка – палкого прихильника більшовицького режиму. Тому в листі до “Літературної газети” він радить “надалі всюди, де тільки доведеться вживати моє прізвище, вживайте його обов’язково з моїм ім’ям, бо останнім часом в українській літературі з’явився ще один письменник з прізвищем Головка (5). Лист автор роману “Бур’ян” підписав 11 грудня 1938 року. Отже, щоб не створювати прикростей з цього часу Олекса Головка додає до свого прізвища “Гай”.

Із збірки “Одчайдушні” помітно вирізняється оповідання “Сповідь Золотої Троянди”. Загадковий незнайомець у Лондоні розшукує Дениса Малюту. Він передав українському вигнанцеві пакет. Денис палко кохав свою Золоту Троянду. Кохання світле, чисте, прозоре. Кульмінацією є звалтування дівчини майором Улановим і помста кривднику-саdistу. Автор уникає портретописання, змалювання пейзажів. Проникнувши у внутрішній світ своїх героїв, він зосереджується на динамізмі, розгортанні сюжету. Стан героїні показано в кількох непередбачених ситуаціях. Оповідання насичене елементами романтичної піднесеності з поєднанням натуралізму, реального життя з елементами сентименталізму. Ці елементи логічно вмотивовані і підсилюють драматичний динамізм оповіді.

У композиційній єдності, силовому полі змалювано психологічні сцени в оповіданні “Лист без початку” (головні

герої закохані Валеріан і Люба). Оповідання засвідчують, що автор уміє обирати ситуації незвичні, інтригуючі, пригоди неймовірні (іноді на грані фантастики), сюжетні ходи заплутані. Заради високої ідеї, несхитних борців за незалежність України є Денис Малюта із “Сповіді Золотої Троянди”, Валер’ян із “Листа без початку”, лейтенант Мороз із “Втечі”, Дудник, Корінь і Литвин із “Лицарів Залізної Когорти” та інші.

На розкриття ідейного задуму автора влучно і доречно “працюють” епіграфи – цитує і вітчизняних, і чужинецьких письменників, серед яких Т. Шевченко, П. Тичина, М. Ситник, М.Рильський, Ю.Яновський, О.Теліга, Ю.Клен, С.Цвейг, Д.Лондон, Г.Ібсен. Оповідання, новели О.Гай-Головка мають творчу спорідненість з видатними творцями новели – це Стефан Цвейг і Гі де Моппсан, Василь Стефаник і Едгард По. Разом з тим, змальовуючи своїх головних героїв у непростих буденних ситуаціях під більшовицькою владою, проявляється оригінальність самобутнього новеліста: уникає цвейгівської сентиментальності і містицизму Едгарда По. Таку точку зору, до речі, висловлює й літературознавець П.Сорока. Він пише, що О.Гай-Головка “тяжіє до простоти і ясності”(6). До етнографічного реалізму, зображальної описовості наближені оповідання “піонерів” канадської землі, прозаїків Якова Майданника (оповідання “Супрайс парті”, “Як Штіф пустив електричку до хати”), Павла Крата (“Цар на молитві”), Филимона Леськівца (“Чиї руки закопують, то тії руки мають відкопувати”). Є оповідання на релігійну тему, хоч насправді – це перефразовування Святого Письма у вигляді легенд, обіграних з художнім смаком, застосуванням при цьому стилю ораторського мистецтва. У цьому жанрі відзначилися Василь Кудрик (“Обов’язок пророка”, “Нерукотворний образ”, “Дороговказ в житті”, “Листки шальві”). Оповідання написано з метою навчання, застосовуючи іноді художній прийом ригоризму – непохитного дотримання, морально-етичних принципів. А ось Докія Гуменна заявила про себе як майстер співучої прози. Особливо цікавою з цього боку є книжка “Багато неба” (Нью-Йорк, 1954), що увібрала в себе низку подорожніх оповідань. Географія широка: Клівленд, Детройт, Нью-Йорк, Боффало, Сан-Пол, Мінеаполіс, Лос-Анджелос, Едмонтон, Вашингтон... І хоч оповідання “Багато неба” написане піввіку тому, але в ньому і досі відчувається український дух. Письменниця опинившись після війни далеко від України, подорожує містами США і Канади. Столицю Сполучених Штатів Америки Докія Гуменна порівнює з Києвом. “Я в ньому почуваюся, як у Києві”(ст. 93). Однак Київ древнє місто, а Вашингтон постав якихось сто п’ятдесят років тому. У Вашингтоні

зазначає письменниця архітектура перенесена, запозичена, а Київ складався із внутрішньої закономірності.

Дещо доткливо почувається письменниця в Нью-Йорку, де “вештаються попід палацами, храмами, статуями, а Білий Дім – резиденція Президента – нагадує Андріївську церкву у Києві “ (ст. 95). Милуючись пейзажами чужої держави, захоплюючись Білим Домом, оповідач із сумом зітхас: “Коли ж діждемся в себе, в Києві, Білого Дому, де ні народ уряду, ні уряд народу не боялися б” (с. 98).

Як самобутній митець проявила себе у малій прозі Ганна Черінь (Грибінська). З прозовими оповіданнями вона вперше виступила у періодиці ще 1950 року. І тільки у київському видавництві “Арфа” 1992 року оповідання Ганни Черінь побачили світ в книзі “Люстро мого життя”. Авторка енергійно розгортає дію, створює повнокровні характери персонажів з індивідуальною концепцією життя. А досягає завдяки лаконізму, її письмо оригінальне, свіже, мелодійне, народжене вправною рукою і теплим серцем.

Письменниця змальовує образ кількома штрихами, як художник, і ці штрихи виокремлюють найсуттєвіше, найхарактерніше. У малій прозі Ганни Черінь не останню роль відіграє образ оповідача. Форма розгортання теми іноді асоціативна, що дає змогу поступово ввести читача у світ твору, наблизити до персонажів, які, переважно, люди чесні, порядні, морально стійкі (“Українська кров”). Про Ганну Черінь літературознавець Володимир Жила писав: “Це співець земної радості, співець любови, квітів і пісень, і разом з тим – це співець горя нашої Батьківщини, нашого минулого та буднів і радощів теперішнього” (Жила В. Чорнозем чудодійно гоїть рани. Свобода. – 1962. - №8/29.)

У 1958 році ровесниця Ганни Черінь, поетеса і прозаїк Діма (Діамара Ходимчук) надрукувала окремою книжкою оповідання “День подорожі”. Сюжетні колізії майже збігаються з тими подорожніми “нотатками”, що їх полюбляють Докія Гуменна (“Багато неба”), мандрівна проза Ганни Черінь (“Їдьмо зі мною” (1965), “Їдьмо зі мною знов!” (1990), “Мандри” (1996), “Навколо світу” (1997), Лесі Богуславець (“Від Находки до Чернівців”) тощо.

Але, якщо колеги-“мандрівники” у своїх творах допускаються прямолінійності, то Діма вибрала неординарну “ситуацію” і манеру письма у жанрі імпресіонізму, неоавангардизму. Оповідання поділено на 12 частин (12 “мрій”) і подано від першої особи: “Мій потяг вирушив з Парижу о восьмій годині ранку в напрямку на Німеччину і їде зі швидкістю вісімнадцять спогадів (приблизно) і дванадцять мрій (також приблизно) на годину” (с.5). Однак, мрійниця, не їде в потязі, він, начебто без неї. А вона

поруч з потягом “мчиться” на Дако (така умовна кличка коня). Спогади мрійницію переносять у різні ситуації. Разом з Дако вона переноситься до Києва (весна 1942-го), а потім до вагона, де їдуть двоє хлопчиків П’єр і Ганс (француз і німець) й асоціюється їх образ з українським хлопчиком Сергієм (знову ж таки 1942-го року дія відбувається), який заради хворої мами узимку пішов з кошиком шукати вугілля, а знайшов смерть – замерз (с.19). В іншому мандрівному епізоді письменниця емоційно, ностальгійно вигукує: “Києве мій, Києве!.. Дніпре мій співучий!” (с.27).

З Дако оповідачка несеться в “країну фантастичних барв”, переплітається минуле із сучасним, географія різко змінюється: Франція, Німеччина, Україна під час німецької облоги. І так хочеться усе погане викреслити з пам’яті, забути, але і в “країні фантастичних барв”, як у раю, де гори молочнобілі і злегка прозорі, де листя на деревах, як і трава, жовте. Жовте, як соняшники в Україні...

І знову оповідач опиняється “біля вікна” вагону, знову занурюється у мирські справи. Її життєвий потяг на станцію ще не прибув, “потяг набирає швидкість” (с.43). Він і досі ще іде з Німеччини до американського міста Нью-Йорка, де проживає Діма. У письменниці визріває новий задум “мандрівного оповідання”, тепер після 1991 року вона з України їде до Німеччини, а через океан – до США. Коли цей задум здійсниться і коли настане новий “День подорожі” залежить від творчої уяви письменниці.

З письменників діаспори активно працював на ниві малої прози й Василь Гренджа-Донський, хоч починав як поет і відомий серед літераторів автор вірша “Розділили Україну поміж ворогів”. Саме у 1925 році вийшла друком його збірка “Оповідання з карпатських полонин” (передруковано 1928 року у Харкові). Об’єктом зображення стали дикі тварини на карпатських полонинах.

Майстром реалістичних оповідань заявив про себе В.Гренджа-Донський на сторінках журналу “Наша Земля”. Надруковані тут твори склали збірку оповідань “Назустріч волі” (1928-1930) – зображено картини революційного піднесення народу Закарпаття (1918-1919 р.). Одне із кращих оповідань збірки це – “Нема набоїв”, а також “Ділили землю” – зловню сатиру про буржуазні вибори на Верховині. Торкається письменник й інших тем – історичної (“На бабин вечір”, “Під ворожими багнетами”, “Бунт у твердині”), визиск робітництва і селянства як результат соціальної несправедливості (“Продана дитина”, “Там, де вовки неситі виють”, “Ужгородський “Готель Солома”, “Повінь”), висміював пристосуванців, місцевих глитаїв, перевертнів (“Попадянка”, “Нещасна доля з тими українцями”), боровся із

насильницькою мадяризацією і чехізацією ("Країна темряви, нужди, голоду й ... чехізації").

Отже, у кожному конкретному прикладі вирізняється художньо-естетична концепція малої прози і постає як пізнавально-аналітичне начало.

Розділ 2. Повість: органічна сув'язь художньої асоціації.

В Олексі Гай-Головка є твір "Різдв'яна містерія" – глибоко психологічно відбиває концепцію активної особистості. Дія відбувається на баварській рівнині, "де росте дуб з-під моєї хати, що його я виплекав". Наратору він нагадував рідний край, родовід. У поїзді головний герой зустрів хлопця, який запитує: "Міряєте повздовж і поперек чужину?", на що почув відповідь: "Ні, мене в цю путь послав Христос". Розмовляли довго. І коли поїзд набирав ходу, головний герой зіскочив на землю, гукаючи співбесіднику: "Пошукаю брата, якого з милосердя новонародженого Христа сьогодні побачу, але не знайду!"

– Стій! Стій! Брате мій! – але крик немилосердно розчавили вагонні колеса (1).

З цього прикладу бачимо, що категорія наратора (оповідача) окреслює вищу інстанцію, яка релятивізує події в незалежному від наратора і його нарації світі. Разом з тим, ліричний суб'єкт, все ж таки, комунікує у формі монологу суб'єктивні переживання, змістом яких є його внутрішній світ, зовнішнє середовище. Центром цих переживань є чужина (не прихована) і безпосередньо суб'єктивна дійсність, виражена у незмінному "Я", вбачаючи в ньому центр усіх актів мислення, почуття і волі. А проявом цього стала зовнішня поведінка суб'єкта: мовлення, вчинок, ставлення до іншого індивіда.

У повісті "Ім дзвони не дзвонили" О.Гай-Головка йдеться про писану-переписану тему розкуркулення і штучного голодомору українців. На відміну від Т.Осьмачки, Ольги Мак, У.Самчука, автор повісті зобразив події, що відбуваються у селі Світлому. Важку долю селян 30-х років минулого століття, що новітні "хазяї" приготували, розкрито у повісті. І ледачий елемент, що не бажав працювати біля землі: постають образи колишніх комнезамівців, комсомольців Петра Вареника, Степана Хвалебного, Семена Баранюка, рудоволосого Яші Задова – їх було четверо найнебезпечніших прислужників більшовицької влади. "Буксирні бригади" викачують у людей не тільки хліб, а й усе їстивне. Замахнулися на святиню – православний храм, грабуватимуть все, що побачать. Такий наказ влади. Позитивними

героями повісті є отець Никифір, його син Борис, дівчина-сирота Анна, паніматка Лукія.

На відміну від інших, письменник своїх головних героїв “допровадив” до успішного фіналу, вони пережили голодівку, несправедливість, а Борис і Ганнуса їдуть до Києва у пошуках щастя.

Навколо жанрової ознаки перед критиками постала дилема, бо сам письменник обумовився тільки підзаголовком “події великого голоду”. Скажімо, Ганна Воронець в “Українському голосі” називає твір О.Гай-Головка, то “книгою спогадів”, то “динамічним романом”. Літературознавець В.Жила також вважає, що письменник написав роман (2).

Насправді ж, якщо брати за класичними законами, то роман – це епічний жанровий різновид, місткий за обсягом, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів (3). Отже, роман вимагає більшого епічного розмаху. Всього цього у творі О.Гай-Головка немає. Тому все це нам дає підстави стверджувати, що за жанровою ознакою прозовий твір “Ім дзвони не дзвонили” є соціальною повістю. Не можна її назвати й художньо-публіцистичною, як це робить дослідник творчості письменника П.Сорока (4), бо автор не подає жодного документа. Події у творі розгортаються хронологічно від свята Преображення Господнього (19 серпня 1932 року) до весни 1933-го. Протягом 9-10 місяців – чітко визначені автором часові рамки – українськими селами прокотилася хвиля смерті, косовиця смерті, що забрала мільйони жертв. Літературознавець Яр Славутич писав: “Щоб знищити зрілу українську націю і повернути її в стан несвідомої аморфності, а потім зрусіфікувати, новітні імперіалісти провели деструкцію двома напрямками: 1. Ліквідація еліти, мозку нації. 2. Ліквідація селянства, основи нації”(3).

Автор виступає майстром портретописання, кількома штрихами уміє передати найсуттєвіші прикмети у зовнішності, характері своїх героїв. Негативні персонажі постають у творі більш детально, прозаїк таким чином прагне виставити зло на суд громадськості.

Разом з тим, окремі сторінки повісті, здається, втрачають свою художню цінність, тоді, коли автор переходить, здавалося, до публіцистичного викладу подій. Про це зазначає, зокрема, і Яр Славутич (4). Однак, на нашу думку, такий стиль, такий прийом письменник вживає не тому, що добре обізнаний з подіями, фактами тієї похмурої доби, а для того, щоб допомогти читачеві наблизитися до життєвої правди, перейнятися тим горем, що випало на долю України. Своєрідну стилістичну функцію у повісті виконує пейзаж. Олекса Гай-Головка олюднеє природу,

використовує метафори: "Був останній тиждень серпня. Слабенькі шупальця скрадливої осені торкалися листя, білі хмари примірювали сірі запаски, сонце на заході ще малювало літній образ червоною фарбою, але у Світлому ще красувалося літо". Письменник намагається при цьому долучити усі читацькі почуття (слух, зір) через сприйняття головних героїв.

Уривок з повісті "Ім дзвони не дзвонили" був надрукований в "Літературній Україні" (1993, 16 вересня). Але хочеться заперечити В. Жилі, який пише, що книга О.Гай-Головка – "це одна з кращих книг до трагічних 60-х роковин голоду в Україні. Книга написана на автобіографічному матеріалі, сильно і переконливо промовляє до читача" (Свобода.-1993-21 вересня).

Все це, на перший погляд, так. В образі отця Никифора, скажімо, відчуваємо образ батька письменника Нестора Никифоровича Головка. Однак, надто спрощеними є окремі діалоги персонажів твору, відсутня у повісті наскрізна сюжетна інтрига, деякі стилістичні мовні звороти потребують уточнення, заперечення. Тому все це знижує художню палітру повісті.

У жанрі повісті працювали письменники зарубіжжя: Зосим Дончук, Юрій Тис-Крохмалюк, Олекса Ізарський, Ольга Мак, Іван Смолій та інші. Для порівняння візьмемо повість Ольги Мак "Каміння під косою". Повість була надрукована 1973 року в Торонто і передрукована київським видавництвом "Глобус" 1994 року (7). Події розгортаються в колишній столиці України Харкові. Хлопчик Андрійко з бабусею пробираються до міста у пошуках харчів, порятунку від голодної смерті. Письменниця поволі вводить читача у світ своїх героїв. Вони прочитуються у дії, у вчинках, у напружених сценах. Повість "Каміння під косою" (назва образна, метафорична, інтригуюча) розкриває жажливі картини голодомору в Україні через внутрішній, психологічний архетип головного героя Андрія, якого письменниця наділяє позитивними рисами характеру – вольового і рішучого. Бездушному прорабові, який не хоче прийняти хлопця на роботу без документів, навертаючи знову до голодного села, відповідає: "А ви ж чому до колгоспу не вступаєте?.. Чому до міста тулитеся?"

І хоч відчувається у деяких реченнях виклад публіцистичного стилю, все ж таки, повість Ольги Мак багатогранна, сповнена несподіванок, таємниць. Авторка майстерно володіє "словесною рудою", реалістично виписує картини про тогочасну історичну епоху. Не менш інтригуючою є інша повість Ольги Мак під назвою "Чудасій". Монологи, дії, вчинки дивака Олексія Уха розкривають головну думку: шастя людини постає у праці, чесності із самим собою, милосердному ставленні до інших. "Філософію серця", яку по-своєму бачили Григорій Сковорода, Памфіл Левицький, Ольга

Мак розглядає творчо, застосовуючи імпресіоністичний стиль письма, і втілює цю філософію крізь призму головного героя Олексія. Він видається людям дивакуватим, бо за виконану роботу відмовляється брати гроші. Дивакуватим видається і тоді, коли ледащі сестри, мама сидять на його шиї, за його кошт харчуються, купляють дорогі речі. Нарешті дивакуватим виглядає і тоді, коли вривається йому терпець і він сестер проганяє з дому. Дивакуватість постає тоді, коли працює у секретній фізико-хімічній лабораторії, дивом рятується від енкаведистів на початку війни і опиняється на Заході, в одному з монастирів. Бо головне кредо людини, вважає головний герой повісті “Чудасій” – це праця в ім’я достатку і щастя інших.

Письменницю Ганну Черінь знають як талановиту поетесу, але має вона й оригінальні прозові речі. З оповіданнями виступила у періодиці ще 1950 року; серед її прозових творів помітне місце займає повість “Українська кров” (Лондон: Українська видавнича спілка, 1982). Завдяки винятковому лаконізму, авторка ритмічно розгортає дію, створює людські характери із своєрідним світобаченням, індивідуальною концепцією життя. Образ оповідача наділений рисами розумної, щирої людини. В центрі повісті доля двох молодих людей – Бориса і Діани, їх складний шлях до спільного щастя. Різними художніми фарбами змальовує Г.Черінь взаємовідносини молодих людей і, застосовуючи метод паралелізму, водночас висвітлює тихе життя самотньої жінки Оксани.

Дві повісті Василя Гренджі-Донського “Ілько Липей – карпатський розбійник” та “Петро Петрович” написані у 30-х роках. Ілько Липей “був розумний, спритний хлопець, тільки щастя в житті не мав ніколи. Розбійником його зробила власна доля”. Письменник відтворює картину верховинського життя початку 30-х років, з’ясовує обставини, що привели волелюбного опришка стати на шлях розбою, і, як герой, однак, гине. Понад усе Ілько Липей береже свою честь, особисту волю: “Своєї волі так скоро не віддам, буду берегти її на життя і смерть”. Головний герой повісті 14 вересня 1935 року гине од жандармської кулі. Отже, прозовий твір написано за свіжими подіями. Автор використав метод запозичення, зокрема на підставі роману чеського прозаїка Івана Ольбрахта “Микола Шугай, розбійник”, в якому йдеться про подібного героя-одинака з Міжгірщини, але з різницею в часі півтора десятка років. Василь Гренджа-Донський засудив буржуазні порядки на Закарпатті, висміяв жорстокість, інтелектуальну обмеженість жандармерії, подав власне розуміння “розбійницької” романтики Закарпаття.

У повісті “Петро Петрович” (1937), на яку схвальну рецензію написав Іван Огієнко (8), письменник вдається до історичного

минулого Угорщини і Закарпаття XIV століття, коли вимерла династія Арпадовичів і з поміж трьох претендентів на угорський престол – чеського королевича Володислава, баварського князя Оттона переміг з допомогою папи римського Боніфация VIII неаполітанський князь Карло Роберт. Словацькі й руські вельможі не визнавали Карла Роберта, вели з ним довготривалу і вперту боротьбу. У цій боротьбі проявив себе замплінсько-ужгородський надзупан Петро Петрович Петенько. Повстання закарпатських русинів було жорстоко придушено угорськими феодалами. Петро Петенько загинув 1321 року у битві з королівським військом.

Із тексту повісті видно, що письменник надто вільно користувався джерелами. Запозичивши деякі історичні дані про цей період із праць М.Грушевського, В.Пачовського, В.Гаджеги, він використав багато переказів про давнину, деякі епізоди прикрасив, увібравши сюжетну колізію в суто авторську версію. Разом з тим, у творі яскраво виведено образи Ольги, Ростислава, Мицька. Крізь історичні події письменник розкрив ідею, якою служив сучасній йому політичній боротьбі.

У Мюнхені 1956 року вийшла повість Леоніда Полтави (1921 – 1990) під назвою “Чи зійде завтра сонце?”. Автор фантастичного твору переносить увагу читача в майбутній (недалекий) 2000-й рік. Нові держави, новий лад, нова техніка. А ось людина – незмінна. Дух людський не зазнає змін. Піддаючи життя небезпеці, спеціальний кур’єр має намір скарб перенести в Україну. І цей скарб має порятувати світ од загибелі. Та чи донесе його? Всюди чатує ворог. Ворог не тільки України, а всього людства. Повість насичена психологічною домінантою, позначена конфліктами, соціальною напругою, викликає у читача роздуми про майбутнє України.

Свого часу широкого розголосу набула повість Ігоря Качуровського “Шлях невідомого”, що побачила світ 1956 року в мюнхенському видавництві “Дніпрова хвиля”. Повість складається з дванадцяти епізодів-розповідей. Дія розгортається на тлі Другої світової війни. Головний герой твору – “куркульський” син, батько якого загинув від кулі в підвалах НКВД, вважає нижче своєї гідності боронити радянську владу і стає дезертиром. Але і такий крок не рятує його від німецького полону і знущань. Вирвавшись із фашистської неволі, потрапляє до радянських партизанів. Згодом і від них тікає, пробивається в рідне село на Чернігівщину. І.Качуровський майстерно описує зустріч з матір’ю, яка повернулася із Сибіру ще 1935-го. “Тільки мати моя, коли підвелася з саней – маленька, з сивим волоссям, із зморшками коло очей, з пожовклим обличчям і очима побляклими, як осіннє небо... тільки мати моя так мало нагадувала ту, що снилася мені в снах і ввижалася в мріях.... Але це була вона – моя мати...”

Повість закінчує автор афоризмом: “Велика радість... Може тільки тому вона і глибока, що в ній завжди є домішка суму?”

Художній світ І. Качуровського створений уявою письменника і втілений в тексті твору засобами виражених ним уявлень, переживань, думок. У повісті органічна сув'язь художньої асоціації, як естетичного цілого, набуває великого філософського узагальнення, зорієнтованого на осмислення, “перетравлення” основ першосутності людського буття.

Таким чином, у повістях письменників українського зарубіжжя домінує органічна сув'язь художньої асоціації, що енергійно розгортає дію, створює яскраві характери персонажів з індивідуальною концепцією життя. Таке письмо оригінальне, мелодійне, свіже.

Розділ 3. Наративна стратегія роману: віддзеркалення українського буття, національної ідеї.

Проза української діаспори ХХ століття поповнилася романами Емми Андіївської (“Герострати”, “Роман про добру людину”), Уласа Самчука (“Волинь”), Володимира Винниченка (“Нова заповідь”, “Лепрозорій”, “Слово за тобою, Сталіне!”), Віктора Серж-Кибальчича (“Справа Тулаєва”), Василя Барки (“Жовтий князь”, “Рай”), Івана Багряного (“Тигролови”, “Сад Гетсиманський”), Івана Смолія (“Неспокійна осінь”), Василя Чапленка (“Чорноморці”), Віталія Юрченка (“Соловки”), Докії Гуменної (“Діти Чумацького шляху”), Зосима Дончука (“Куди веде казка”, “В облозі”, “Будинок 1313”), Галини Журби (“Тодір Сокір”), Федора Дудка (“Війна”), Олени Звичайної-Дзуль (“Страх”), Людмили Івченко (“Рік 2245”), Наталени Королеви (“1313”), Юрія Косача (“Багряний лебідь”), Андрія Крижанівського (“Сонце у пісках”), Ольги Мак (“Проти переконань”, “Жаїра”), Григорія Лужницького (“Стріл у ночі”, “0-313”, “Генерал- В”), Олексі Ізарського (“Київ”, “Ранок”, “Полтава”, “Саксонська зима”), Леоніда Мосендза (“Останній пророк”) та інших.

У цьому ряду слід виокремити досить таки працьовитого прозаїка Любомира Рихтицького, який переважно підписував твори псевдонімом Степан Любомирський (1921 – 1983). Він є автором романів про воєнне лихоліття в Україні, а також роману-трилогії “Слідами заповіту” (Лондон-Торонто, 1985). Цей твір з одного тематичного ряду: про визвольну боротьбу українського народу у ХХ столітті. Характерною ознакою трилогії є те, що назви романів є своєрідним запозиченням Шевченкових сталих

словосполучень із “Заповіту”. Перший роман називається “Поховайте та вставайте”, другий – “Кайдани порвіть”, третій роман “І вражою злою кров’ю волю окропіте”. Роман-трилогія “Слідами заповіту” є двоголоссям: односпрямованим і двоспрямованим словом, а також не позначеною дедикацією Кобзареві.

Романи Степана Любомирського неохоче помічала критика, можливо тому, що вони ніби “перегукуються” між собою. Так, у видавництві “Дніпрова хвиля” (Мюнхен) побачив світ його роман-трилогія “Між славою і смертю”; у цьому ж видавництві друкувалися також романи С.Любомирського “Таємний фронт”, “Гад відходить”, “Ще одна ніч”, “Кривавий вир” – роман-епопея “Під молотом війни”. Якщо у “Таємному фронті” прозаїк показує запеклу, жорстоку боротьбу української розвідки проти радянської агентури на теренах Франції і головною ідеєю є боротьба за волю України в щоденних утаємничених “позакулісних іграх”, то в іншому прозовому полотні “Між славою і смертю” автор розкриває намагання радянських розвідників оволодіти атомною зброєю. Але їм постають на перешкоді українські вчені-фізики, які заради чистоти науки і нації ліквідують московську затію, висаджують себе в повітря разом з Інститутом атомних досліджень. Доктор Жарина у такий спосіб, за задумом автора, рятує світ і людство від небезпеки.

Першу частину роману “Під молотом війни” С.Любомирський назвав “Гад відходить” – це роман про двадцятидвомісячну окупацію більшовиками Західної України, про українсько-російську боротьбу. На фоні цих історичних подій зустрічаються двоє молодих людей, які волею долі опиняються у вирі окупаційної дійсності. Автор досить точно, влучно, лаконічно передає дух того часу, настрої, поведінку людей.

Друга частина роману “Ще одна ніч” символізує ніч для України, бо німецько-радянська війна (1941 – 1945) не принесла Україні сподіваного визволення, а сотні спалених сіл, багато дітей залишилося сиротами. Україна у цій війні втратила мільйони синів і дочок. У цьому творі автор майстерно, легким стилем змальовує німців-окупантів, передає їх політику щодо України: руки гестапо в крові від мордування і нищення тих, хто показав перші прояви українського відродження. Гестапівці розстріляли сотні просвітан, у Бабиному Яру знайшли вічний спочинок Олена Теліга, Іван Рошко та інші патріоти України. Люди кидали свої домівки, брали в руки зброю, чинили опір окупантам, перебуваючи в рядах УВО й ОУН, - саме про це йдеться у новому романі “Полум’яні душі”. Зрив Карпатської України – етапи духовного оновлення Вітчизни, що призводить до ідеї створення власних збройних сил – Української Повстанської Армії.

Останній роман носить назву “Кривавий вир”, ніби є продовженням попереднього твору і разом з тим він завершує тему війни, участь України в боротьбі з окупантами на два фронти, її намагання здобути волю, незалежність. Чотирикнижжя “Під молотом війни” – це художнє відображення дійсності, це епопея України в роки Другої світової війни. Усі прозові твори С.Любомирського спроектовані на українську дійсність, на висвітлення історичної правди.

Прозаїк Віталій Бендер є автором роману-дилогії “Марш молодості”. Твір побачив світ у “Дніпровій хвилі” й містить 324 сторінки тексту, в якому постає опис одчайдушного маршу сотні Української дивізії крізь оточене більшовицькими партизанами пасмо югославських гір, крізь колючі дроти і пекельний вогонь. Пробираються українські вояки в долину Ломбардії, йдучи назустріч американсько-англійській армії. І командир Сіроштан, і медсестра Надя, і збірні образи – стрільці, старшини – перебувають, здавалося, в напруженій, безвихідній ситуації, але ці ситуації “вмонтовані” в авторські ремарки-відступи з картинами чарівних південних ночей, сповитих зорями, тужливою піснею юнаків-українців, які прагнуть до щасливого майбутнього мирного життя без крові і насильства, без зброї і людських жертв. Особисті переживання героїв, незвідані шляхи, недовомленість доповнюють сюжетну колізію, а прагнення молоді до романтичного ідеалу, до опанування науки підкреслює характерну прикмету: українці завжди намагалися до інтелектуального вдосконалення, до волі.

Зрозуміло, що видрукувати в умовах еміграції українську книжку, то справа подвигу. І про це одверто писали критики, автори творів. Так, романіст Зосим Дончук у зверненні до читачів писав: “Кожний рік все тяжче і тяжче продати книжку, хоч наші люди вже встаткувалися” (1). Як засвідчує сам автор, з його романів на 1971 рік були не проданими “Прірва”, “Будинок 1313”, “І бачив я...”, “Утрачений ранок”, “В пошуках щастя”, “Куди веде казка”. Користувався популярністю у читачів його роман “Перша любов”(2), а решта? Риторичне запитання розшифровується тим, що на сьогодні відгуки критиків на твори цього письменника годі знайти. Якщо ж проаналізувати роман З.Дончука “Куди веде казка”, то побачимо, що за жанровою ознакою це швидше всього документально-публіцистична розповідь про революційні дні, про НЕП, розкуркулення, голодомор 1933-го, репресії. Брати Данило і Петро Передирії опинилися по обидва боки барикад: Петро у загоні кіннотників, повстанців армії Симона Петлюри, а Данило став перекинчиком, поступив у більшовицьку партію, допомагає новій владі обрусифіковувати Україну, встановлює революційну законність. Але і такий крок не рятує його від переслідувань, арешту. Він, як і багато інших революціонерів ленінської гвардії,

стає “ворогом народу”, його відправили туди, куди він відправляв куркулів” (3), себто – у Сибір. Роман завершує автор словами: “Десять разів ворогами розп’ята, сто разів Москвою пограбована, трупами встелена, Україно моя безталанна”, - як остаточне підтвердження ідейного наповнення роману, як вердикт тоталітарній системі.

“Українськість” наповнює роман Володимира Винниченка “Слово за тобою, Сталіне!” (4). Якщо у романі “Нова заповідь” автор змальовує події, що відбуваються на Заході, зокрема у Франції – головними героями твору є французи, американці і тільки серед них бачимо двох українців – то в романі “Слово за тобою, Сталіне!” події розгортаються в колишньому Радянському Союзі. Головний герой Степан Петрович Іваненко і його родина. Центральним місцем драматичних подій, сюжетних конфліктів є Україна. Письменник показав, як в умовах тоталітарної системи народжується, утверджується, міцніє і переходить в диктатуру (Політичне бюро партії) ідея колектократії, ідея миру без барикад. Психологічна атмосфера загального страху, ламання елементарної етики в стосунках між людьми, між родичами.

Класове розшарування, соціальна нерівність населення Радянського Союзу, як антагоністичне, злидні, а на цьому невтішному фоні постійно брехлива пропаганда про добробут і щастя. Сюжет роману міцно збудований, сповнений динамізмом, а “пригодництво”, як помітив Ілля Боршак(5) , додає солідного ідеологічного підґрунтя . Романіст-Винниченко був майстром динамічної сюжетної розповіді, умів тонко підмітити і передати суспільну й індивідуальну психологію людей. Мову твору збагачує метафоричність, красу – різнобарвні пейзажі й ліричні відступи: “Жайворонок, зрадивши, ще дрібніше та ніжніше задзеленчав угорі. Сонце задоволено і гаряче припало поцілунком до лица необачного анкетера і засміялось золотими проміннями в примружених очах”.

Продовжувачем традицій В.Винниченка, І.Франка, Г.Хоткевича був Леонід Мосендз. Його перу належить роман “Останній пророк” – про становлення, зростання українського національного руху, виплеканого в уяві автора. Критик Б.Кравців, торкаючись ідейної тематики твору, пише: “Тема, певна річ, охоплює шукання місця між іншими народами, визначення історичної місії народу” (6). Роман складається з 3-х частин. Відчувається як творчий пошук митця пульсує у двох вимірах – це створення цілісної картини життя євреїв під римською окупацією і авторські шукання через внутрішній світ героїв, внутрішній сюжет: переживання героя, його морально-етичні, релігійні почуття. Опрацювавши біблійні сюжети, автор роману через

“мікрокосмос” світосприйняття передає “макрокосмос” етнопсихології всіх гебреїв.

Навколо долі головного героя твору Єгоханана (Йвана) створюється світ музичної симфонії з різними відтінками мотивів; образ вічного міста Єрусалиму (місто під індексом, безіменне) поволі перетворюється на інше, де макрокосмос і мікрокосмос постають завуальовано, приховано, “де зверху позолота, а в середині мерзота” (7) – зрізи, розтини, надрізи іудейського суспільства повністю передають і доповнюють дух свого часу. Ідея виміру – це віра юдеїв у Месію. Ось він з’явиться, виведе Ізраїль з неволі, як вивів Мойсей народ з єгипетського рабства.

Але біблійна стилізація створюється за допомогою ремінісценції, зокрема Т.Шевченка “Усе йде, все минає” (с.49). І тут символ зв’язку між поколіннями безперервний. Чи визволить народ Месія? Автор заперечує тезу такими рядками: “Лише з вогню і крові виростає правда! Перед месією ще прийде пророк – і він принесе народові пізнання цієї правди” (с.46). Роман Леоніда Мосендза “порушує світові проблеми і вона повинна стати частиною світової літератури” (8), такої думки дотримувався О.Тарнавський. Можливо оцінка тут дещо перебільшена, але те, що автор заглибився у передхристиянську епоху до 2000 років тому, внісши ясність в історичні реалії, розкривши “білі плями” Святого Письма. Такий підхід характеризує його як автора, який заглибився у світові проблеми. Єрусалим, звісна річ, письменник розглядає як Україну і розуміння гебрейського національного визволення він трактує як визволення власного народу з-під чужоземного гніту. “Останній пророк” є вершиною художньої прози Л.Мосендза.

Кілька романів написав і В.Гренджа-Донський. З них назвемо “Запропашені роки” (у 1959 році відзначений премією на конкурсі Спілки письменників Словаччини) (9), “Світанок над горами”, “Сини Верховини”. В останньому романі прозаїк, як майстер художнього слова, колоритно відтворив життя на Верховині в останні роки панування Австро-Угорщини та перші роки після приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Стара Верховина постає в цілісній панорамі через звичаї, побут, вірування, прагнення закарпатців бути разом з усім українським народом.

Головний герой Любомир Гринюх – син верховинського лісоруба – проходить тернистий шлях, важку школу в умовах Австро-Угорщини, характер свій гартує в окопах, на фронтах Першої світової війни. Він доходить до розуміння борця за соціальне і національне визволення. Його особисте життя таке ж як і багатьох простих верховинців. Він діє не сам, а колективно. Відчувається присутність автора, чимало епізодів є автобіографічними.

Автобіографічні елементи внесла й Докія Гуменна у роман “Золотий плуг”. На титульній сторінці книги вміщено портрет авторки у виконанні Івана Багряного (10). Крізь увесь твір проходять головні герої – молоді науковці, романтики Микола Мадій і Гаїна Сай. Дівчина показана із роздвоєною душею: то вона гнеться перед недолею, страждає, то, з іншого боку, спокійно спостерігає за довкіллям, бо “що зосталось робити, коли навкруги крах, а жити, видко, ще довгі роки” (11). Автобіографічне відчувається, коли авторка описує своїх героїв, але текст подає надто спрощено, схематично, з публіцистичним викладом: “Гаїна Сай кінчала в одному році з ним літературний факультет, але якщо Василь тепер завідує школою на Львівській (йдеться про Київ – В.М.), то що нині робить вона?.. Ну, ще пам’ятає, що вона щось там надрукувала, щось із нею трапилось – неприємна історія... Чи то куркулька, чи то репресовані родичі...” (12).

Подібні тексти зустрічаються й у діалогах, ліричних відступах на інших сторінках роману (13). Отже, не важко розпізнати, що в образі Гаїни Сай авторка показує власні риси характеру, поведінки. Своїх персонажів вона змальовує з любов’ю, майстерно. Їх лексика наповнена давно забутими символами: бик-сонце, арії, бог Ай, ярило. А деякі сторінки безпосередньо нагадують попередню казку-есе «Благослови, мати».

Широке за обсягом прозове полотно написала Докія Гуменна під назвою “Діти чумацького шляху”. На фоні села і міста, на обширному історично-побутовому тлі від часів передреволюційних хуторів до епохи колективізації села і винищення творчих кадрів письменника змальовує долю своїх героїв – це Тарас Саргола і його мати. Вони є протиставленням етичної вишості свідомого українця проти діячів тоталітарної системи, яка душить просту людину. Письменника не показує їх активними борцями, проте вони є носіями великої і чистої правди, добра, милосердя, вони є носіями внутрішньої гармонії, святенності. Головні персонажі не могли перемогти саму систему, однак їх духовний потенціал вивищується над супротивниками.

Критик А.-Г. Горбач (Німеччина) про письменника Олексу Ізарського свою думку висловила так: “Він працює не для сьогодення, а бачить свій вклад в українську літературу з широких перспектив майбутності” (14). Письменник Петро Ротач зазначає, що О.Ізарський, написавши низку автобіографічних творів, вартий того, щоб на його матеріалах вчені написали монографію” (15). Справді, Олекса Григорович Мальченко (Ізарський – це літературний псевдонім) не був обійдений авторитетною критикою. Його твори читали і висловили фахові зауваження літературознавці Іван Кошелівець, Юрій Лавріненко, Григорій Костюк, Володимир Державин, Ігор Качуровський, Анна-Галья

Горбач, критики Ігор Костецький, Петро Ротач, Оксана Керч, Дмитро Нитченко. Амплітуда критичних виступів досить строката, різноманітна, що засвідчує про об'єктивну оцінку, не байдуже ставлення читачів до творчості письменника української діаспори.

О.Ізарський написав серію повістей і романів під назвою "Дім і чужина" (16), які є розлогими полотнами, кадрами, що, наче на екрані, висвітлюють життя і діяльність Віктора Лисенка та його родини в Україні, а потім на еміграції. Повісті "Ранок" (1963), "Віктор і Ляля" (1965), "Чудо в Мисловицях" (1967), "Саксонська зима" (1969), романи "Київ" (1971), "Літо над озером" (1973), "Полтава" (1977), "Столиця над Ізаром" (1986; окремою книгою не надруковано) – це хронологія лисенківського життя-буття. Письменник відповідально ставиться до слова, тонко тче нитку психологічного аналізу, вдаючись часом до надмірної деталізації, описовості подій, асоціативності думок і образів.

Віктор Лисенко – це образ автора. Він легко прочитується. Іноді долі людські настільки збігаються, що стає важко розпізнати, де є головний герой твору, а де є автор. Присутність останнього на сторінках романів і повістей помітна. У творах О.Ізарського персонажі в постійному русі, в динаміці. Їх свідомість, діяльність широко відображені "в ідейно-суспільному розвороті" (Г.Костюк). Мальченкова "хроніка", "епопея", "серія" – це образ покоління, яке народилося в епоху "великого Жовтня", в революційні дні і виховувалося, формувалося в темну добу сталінізму. Змужнівши інтелектуально, нове покоління вступило в життя. Так, у романі "Київ" зображено цікаві, психологічно вглиблені образи студентів, викладачів, родичів Лисенка-Мальченка. Війна внесла корективи в їх життя. Віктор швидко переорієнтовується на новий лад, формується як інтелігент європейського спрямування. І роман "Полтава", і роман "Київ" географічно пов'язані з Україною. Але в наступних прозових полотнах дія "лисенківської хроніки" переноситься за кордон: Грюнберг, Штутцен, Лейпциг, Авсбург, Ванген, Мюнхен – міста, в яких довелося перебувати українським втікачам. Для когось, можливо, це був прихисток, останній етап. Для Лисенка ж є станція, що визначить утвердження України в світі. Цим переймається письменник, це аксіома з аксіом – роль митця в суспільстві, перегляд ідеалу української людини.

У листі до автора цієї праці Олександра Ізарський зізнається: "Замір написати серію книг про мого героя Віктора Лисенка виринув у мене ще в дитинстві, а в юності я написав перший твір з цієї серії "Мій дід". Крім мене він став відомим тільки полтавському письменнику Пилипу Капельгородському. Повість цю чи роман ще треба було доопрацьовувати. А тут настала війна і мій рукопис зник. За німецької окупації я трохи працював над

повістю “Ранок”, а насправді взявся за неї спершу в Мюнхені, а потім уже в Америці. Ця річ і стала першою в моїй серії повістей, чотири, і романів, також чотири. Останню річ закінчив у 1986 році, це був роман “Столиця над Ізаром”.

Ніхто мене не “спонсорував”. І я нічого не друкував за власний кошт. Я не отримував гонорарів за свої друки в журналі “Сучасність”, а зате видавництво “С(учасність)” видавало мої книги. Найчастіше статті про мої книги писали Іван Коровицький та Анна-Гая Горбач. Кілька значних оглядів було друквано в торонтському журналі Волиняка “Нові дні” (17).

Отже, в листі автор зазначає часові рамки написання серії автобіографічних творів. Відомо, що письменник П.Капельгородський був репресований і розстріляний 1938 року в Полтаві, а перший твір цієї серії О.Ізарський “на суд” П.Капельгородському (в повісті “Віктор і Ляля” – письменник Карогодський) подав раніше. Звідси легко визначити, що над серією книг, пов’язаних одним героєм, прозаїк працював піввіку. Воістину творчий подвиг. Кредо головного персонажа “Моє життя – для праці” стало кредом і для автора. Як бачимо, Олекса Ізарський цьому гаслу залишився вірним до сьогоднішнього дня.

Отже, як бачимо, головне кредо наратора у романах – це утвердження національної ідеї, показ образу України. Діяльність героїв твору – в ім’я України. Персонажі – це активні борці, носії чистої правди, добра, милосердя. Їх духовний потенціал вивищується над супротивниками.

Розділ 4. Дитяча література: теорія дискурсу

Для християн дискурсом-міркуванням є Біблія як елемент і теологічний, і художньо-літературний. Теорія дискурсу переважно керується переконанням: наскільки автор художнім текстом зумів дійти до читачкої аудиторії, наскільки він зумів заглибитися у взаємопроникнення, взаємозбагачення духовною основою алюзій, як художньо-стилістичним прийомом, з розрахунку на ерудицію читача.

Основа алюзій автором часом вживається як особливий різновид алегорії (приховування). Найчастіше такий прийом письменники застосовують в казках, байках, притчах, релігійних чи світських легендах для моделювання поведінки, характеру, вдачі людей.

Якщо аналізувати дитячу літературу діаспори, то побачимо, що виключно на молодших читачів працювали Іван-Іриней Бондарчук, Катерина Перелісна, Антоніна Горохович, Роман Завадович, Лідія Гаєвська-Денес, Ірина Наріжна, частково – Ганна Черінь, Василь Дубина, Діма, Олександра Копач-Яворська,

Юрій Тис-Крохмалюк, Олександр Лотоцький, Ольга Мак, Ніна Мудрик-Мриц, Софія Парфанович-Волчук, Леонід Полтава, Володимир Радзикевич, Степан Риндик, Юрій Сірий-Тищенко, Микола Угорчак, Надія Фесенко, Леся Храплива-Щур, Олена Цегельська, Микола Понеділок, Дмитро Нитченко, Олена Чорнобривець (Галина Чернобицька).

Крім того, до 25-річчя з часу заснування видавництва "Говерла" (Нью-Йорк) у 1975-му побачив світ каталог книг. Із 1546 позицій тільки 45 призначені дітям. Дуже багато місця у книговидавничій справі діаспори, як свідчить каталог, відводилося богословській, політичній, історичній тематиці. Відсутній системний підхід до наукового вивчення методичної літератури для шкіл українознавства. За підручники з теорії літератури іноді слугували книги педагогів-практиків, педагогів-аматорів, які не завжди ставили своїм завданням науково обґрунтувати теоретичні основи дитячої літератури. Як засвідчують учні колишніх шкіл, гімназій з теорії літератури за підручники правила такі книги як "Творчі компоненти літературного твору", "Засоби і способи поетичного вислову" Анатолія Юриняка, "Історія української літератури" В.Радзикевича, "Елементи теорії літератури й стилістики" Д.Нитченка, "Літературна читанка" П.Волиняка. Не все у цих підручниках враховано, а саме: вікові категорії учнів, відбір творів для обов'язкового вивчення напам'ять тощо. А по-науковому потрактувати, піднести теоретичний матеріал дітям шкіл було кому. Адже серед письменників діаспори бачимо цілий загін науковців – це Олесь Бабій, Василь Барка, Григорій Костюк, Юрій Бойко, Галина Лашенко, Марко Павлишин, Микола Глобенко, Василь Гришко, Володимир Державин, Іван Огієнко, Ростислав Єндик, Володимир Жила, Олександра Копач-Яворська, Галина Кошарська, Данило Гусар-Струк, Іван Кошелівець, Юрій Лавріненко, Гліб Лазаревський, Василь Лев, Григорій Лужицький, Олександр Неприцький-Грановський, Юрій Луцький, Володимир Міяковський, Юрій Мулик-Луцик, Микола Мушинка, Симон Наріжний, Петро Одарченко, Богдан Романенчук, Роман Смаль-Стоцький, Богдан Стебельський, Василь Чапленко, Володимир Янев, Олександра Черненко, Юрій Шевельов (він так і назвав свою книгу "Не для дітей"). Однак, в одних учених не доходили руки аналізувати дитячу літературу, інші вважали, що вона не входить у наукове коло їх зацікавлень. Тому й немає у цій справі системного підходу. У шкільних підручниках В.Янева "Нарис української культури" (Нью-Йорк, 1985), Є.-Ю. Пеленського "Українська читанка" (Нью-Йорк, 1962), К.Киселівського "Хрестоматія з української літератури" (Нью-Йорк, 1989), В.Радзикевича "Історія української літератури" (Нью-Йорк, 1983)

теоретичний виклад дитячої літератури поверховий. А якщо проаналізувати “Хрестоматію з нової української літератури”(1), автором якої є Олександра Копач, то ані в передмові письменниці Лесі Храпливої-Щур, ані в передньому слові від упорядника жодним словом не мовиться, а за якими критеріями упорядковано хрестоматійні твори, призначені для шкіл і курсів українознавства. Перше видання побачило світ 1970 року в Канаді, а друге – 1993-го у Львові за сприяння Українських працівників літератури для дітей і молоді імені Леоніда Глібова, а також при допомозі української шкільної ради міста Торонто.

Із книги довідуємось, що О. Копач близько тридцяти років вела курси українознавства імені Г.Сковороди в Торонто. Захистивши при Оттавському університеті докторську дисертацію на тему “Мово-стиль у творах Ольги Кобилянської” (1967) і маючи великий досвід практичної роботи, упорядниці, на нашу думку, повинна була звернути увагу на той факт, що Україна з грудня 1991 року заявила про себе як вільна європейська держава. Отже, виходячи із вільного волевиявлення українського народу, школа почала працювати за новою програмою, відкинувши ідеологічні нашарування минулого. У 1993 році видавництво “Каменярь” благословило у світ доповнену “Хрестоматію” О.Копач-Яворської і тексти до неї варто було б погодити з програмою, затвердженою Міністерством освіти України. Крім того, подаючи твори того чи іншого письменника, упорядник не вказала, учням якого класу адресований твір. Скажімо, пропонуючи вірші Богдана-Ігоря Антонича “Ars poetica”, “Різдво”, “Коляда”, “Самаритянка біля криниці”, варто було б школярам розшифрувати філософські медитації, релігійну сутність, заглибитись у теорію написання поетом таких віршів. Вони, певна річ, призначені не для школярів початкових класів, а старших, причому православних недільних шкіл.

Дуже мало місця відведено письменниці “з певними містичними первнями” (2) Еммі Андіївській, адже вона має і дитячі прозові твори (казки, легенди), а її представлено як поетесу двома невеличкими поезіями, призначених для вивчення у старших класах. Подібно постає перед нами письменник, вчений-філолог Василь Барка. Із діаспорних письменників упорядниці вибрала твори Галини Чорнобицької, Лесі Храпливої, Яра Славутича, Миколи Понеділка, Бориса Олександріва, Леоніда Мосендза, Дмитра Нитченка, Івана Керницького, Олега Зуєвського, Ігоря Качуровського, Зореслава, Докії Гуменної, Віри Вовк, Богдана Бойчука. Аналізуючи “Хрестоматію” О.Копач, призначену для шкіл і курсів українознавства, викликає подив, чому ж упорядник не включила до програми тих письменників, які виключно працювали в ділянці дитячої літератури – це

К.Перелісна, О.Цегельська, П.Федчук, Н.Фесенко, Р.Завадович, І.Наріжна, В.Дубина та інші. Високим стилем позначені дитячі твори Л.Полтави, Зої Когут, Діми (Діамари Ходимчук), В.Радзиковича, Ю.Тищенко-Сірого; поза увагою вченого-філолога О.Копач-Яворської залишилися письменники О.Веретенченко, Ю.Горліс-Горський, А.Крижанівський, І.Ірлявський (Рошко), В.Дацей, Галя Мазуренко, Ю.Липа, М.Ситник, Н.Лівицька-Холодна, М.Угорчак, О.Лятуринська, чії твори стали б окрасою української хрестоматійної літератури. З класиків українського письменства у книзі ми не побачили творів У.Самчука, Т.Осьмачки, І.Багряного, Олега Ольжича, О.Теліги, В.Винниченка, О.Олеса.

Бідно представлена й драматургія, а саме: уривок із п'єси І.Кочерги «Ярослав Мудрий». В той час як у цьому жанрі на еміграції активно працювали Людмила Коваленко-Івченко, Ю.Косач, І.Костецький, М.Чирський, Анатоль Юриняк (Юрій Кошельняк), В.Чаплєнко-Чапля («Драматичні твори», Нью-Йорк, 1964), Пилип Остапчук, В.Тулевітрів-Лисенко, М.Струтинська (Віра Марська), Л.Полтава, В.Куліш, І.Пеленська («Дід Мороз», «Калинова сопілка»), Г.Лужницький, О.Луговий-Швабе, В.Королів-Старий, Г.Журба. Певна річ, не всі твори з дитячої тематики художньо витримані, деякі з них містять низький рівень художньої стандартизації, але вибрати кілька з них для шкільної хрестоматії можна. Скажімо, п'єса Л.Коваленко-Івченко «Домаха» чи твір із повстанського життя В.Куліша «Ліс шумить» (Лондон, 1963). До прикладу, п'єсу «Облога» Ю.Косача поставив на сцені режисер театру В.Блавацький. Під керівництвом Володимира Блавацького-Трача в Нью-Йорку поставлена п'єса Миколи Чирського «Отаман Пісня».

Без глибокого наукового підходу, аналізу представлено й літературознавчі дослідження вчених української діаспори. Скажімо, Остап Тарнавський мав науковий ступінь доктора філології (захистив дисертацію при УВУ (Мюнхен, 1974), надрукував дослідження «Людина в насвітленні філософії екзистенціалізму» (Мюнхен, 1983). Але за собою він закріпив у літературі реноме майстра поетичного слова, творця сонетів. Отже, замість того, щоб навести кілька зразків класичних віршів О.Тарнавського, упорядник друкує його роздуми над прочитанням роману Л.Мосендза «Останній пророк». До речі, ці роздуми, як і вступ, мусіли б стояти перед друкуванням уривку з роману, як доповнення до творчого портрета Л.Мосендза, але у «Хрестоматії» і такий методичний прийом знехтовано.

Відомо, що О.Тарнавський протягом 1975 – 1992 років був керівником організації українських письменників «Слово», але до нього поважне творче угруповання екзильних літераторів з 1954

року очолював учений-філолог, академік НАН України Г.Костюк (1902 – 2002). Про це знала упорядник, але його не представлено жодною працею. В той час як до шкільних підручників введено вивчення творчості В.Винниченка, а Г.Костюк був серед перших науковців, хто заклав підвалини наукового винниченкознавства. Як бачимо, його випереджає О.Тарнавський.

У перевиданій “Хрестоматії” вкралися грубі граматичні помилки, коректорські недогляди. Так, в біографічній сільветці про Миколу Понеділка читаємо: “Під сучасну пору живе в Нью-Йорку” і буквально через кілька речень зазначено: “Письменник помер 25.1.1967 р.” (с.207). Подібні біографічні неточності знаходимо і у гаслі про Галину Чорнобицьку, зазначаючи рік її народження 1903, а насправді Галина Чорнобривець (таке справжнє прізвище письменниці) народилася 21 березня 1898 року у с.Миронівна П’ятихатського району Дніпропетровської області. Належала до австралійської філії ОУП “Слово”. Померла в Аделаїді. Але такі важливі чинники з біографічної канви випали і не потрапили до “доповненого” шкільного підручника з української літератури.

У галузі українського наукового літературознавства працювала в діаспорі Олександра Сулима-Блохіна, яка є автором дослідження про Олександра Олеся (твори його включені до шкільної програми), але і ці прізвища “випали” з “Хрестоматії” О.Копач. Не знайшла за потрібне упорядник взяти бодай один-два твори таких відомих дослідників літературного процесу як В.Міяковського, П.Одарченка, Ю.Лавріненка, К.Горбач, В.Ревуцького, М.Степаненка, О.Черненко (Лисяк-Рудницької), Ю.Шевельова, Яра Славутича, К.Біди, І.Шанковського, Д.Донцова, Є.Онацького, П.Феденка та інших. Кожен із цих учених вивчав творчу лабораторію того чи іншого письменника і, певна річ, їх наукове обґрунтування того чи того хрестоматійного твору підсилили б методологічну основу книжки. Адже до неї занесено багато творів, наснажених філософським світосприйманням, а тому не кожній дитині легко впоратися з такою високою оцінкою буття. Якраз на підмогу тут долучилися б теоретичні ремінісценції вчених. Тільки при такій постановці питання “Хрестоматію” можна було б вважати настільною книгою школяра.

Треба сказати, що українські письменники найбільше від інших долучилися до написання дитячої книжки. У Торонто діяло Товариство сприяння літератури для дітей та юнацтва, тут видрукували народні казки “Лисичка-сестричка”, що їх свого часу упорядкував О.Лотоцький, дитячі твори Р.Завадовича, А.Горохович, Ніни Мудрик-Мриц, книжки для дітей “Як Олег здобув Царгород”, “Призабуті казки”, “Каміння під косою” Ольги Мак. Найактивніше у царині дитячої літератури працював Іван-

Іриной Бондарчук (1914 – 1990), педагог за освітою. Він трудився безпосередньо з дітьми, був директором української школи імені Михайла Грушевського, інспектором шкіл Канади, а отже на практиці переконався якої книжки потребує дитина поза Україною. З-під пера письменника виходять книжки “Ілюстрована абетка”, “Кладка”, “Розквітлі сузір’я”, “Нам весело”, а ще упорядкував читанки для 1-6 класів “Ластівка”, “Соняшник”, “Ромашка”, “Ватра”.

У 1970 році з Бразилії до Канади на постійне місце проживання переїхала Ольга Мак (дівоче прізвище Петрова). Оселившись в Торонто, вона одразу ж поринула у світ дитячої літератури. До 40-річчя штучного голодомору в Україні 1973 року друкує повість “Каміння під косою”, у періодичній пресі друкує ряд оповідань. Хоч письменниця зазначає в дужках, що її книжка “Як Олег здобув Царгород” є легендою, але уважно перечитавши твір, бачимо: перед нами постає історична казка (3). Вона розпочинається розповіддю: “По Аскольдові й Дирові став князем на Русі, у Землі Полянській, малий князь Ігор” (с.5). Його дядько Олег взявся допомагати племіннику боронитися від кривдників. Своє військо Олег до Царгорода пустив Чорним морем. Історичність поступово переходить у фантастичний, казковий світ. Уже на другій сторінці появляється морський Ненаситець. Олег з ним розмовляє як з живою істотою і той перед воїнами відчиняє кам’яні брами. Згодом серед персонажів бачимо морського царя Посейдона, Стрибога – царя вітрів. Вони Олегу допомагають благополучно допливти до Царгорода і перемогти греків та ще й викуп дорогий взяти в царя-кривдника, бо той на все погодився і “наказав умову до слова на воловій шкурі списати і восковими печатками припечатати” (с.28).

Твір не загромаджений складними реченнями, написаний легким стилем, дитячою мовою. Разом з тим, не обійшлося в окремих місцях й без мовних огріхів, зокрема синтаксичних. Немає узгодження між однорідними членами речення: “Привезуть руські купці пшеницю чи інший крам до чорноморських міст – греки все задарма забирають” (с.5). Не відповідають нормам дитячої мови й такі фрази як “водорості”, “окатий” (с.8) навіть якби ми їх розглядали в історичному аспекті. Подає письменниця й пояснення слів-історизмів, але, очевидно, не для українського читача, а для англomовної дитини, бо більшість термінів передає в англomовній транскрипції (с.31-32).

За визначенням академіка Г.Костюка, Степан Риндик був учителем математики з природи, а письменником – за покликанням (4). Твори його призначені не лише дорослим, а й дітям. Так, у збірці “Пригоди і люди” молодшим читачам адресоване оповідання “Нерви”. З тонким гумором автор передає побут

сільського хлопчика серед розкішної подільської природи. Дореволюційна школа, дореволюційне виховання, дореволюційна духовність, побожність родини змальовані з високим пієтетом, піднесенням. Розповідь від першої особи. Безіменний хлопчик каже: “Коли мені минуло вісім років, мене дали до школи. Ідучи туди, я мав великий страх і по дорозі безнастанно шептав собі: буки-аз-ба, віди-аз-ва, а далі ані руш!”

Маленький школяр так захопився наукою, що дуже швидко засвоїв граматику, знав усі букви і читав усе, що на очі потрапляло. Батько змушений був заховати до скрині Біблію і всі книги. Перелякавшись такою текстоманією дитини, батьки звернулися до лікаря аби той вилікував нерви. І коли того самого дня, прийшовши од лікаря, хлопчик скривдив меншу сестричку, то “мама мене не біла, тільки налила до келішка води, капнула туди п’ять крапель і дала мені випити. А сестрі сказала, щоб тікала од мене, бо я маю нерви. Тоді і я переконався, що Майорко добрий доктор...п’ю овер’янові краплі і заспокоюся. А потім сідаю і пишу якусь напасть” (5). У саркастичному, іронічному тоні автор уводить читача у внутрішній світ юного героя, розкриває характер, поведінку, вчинки. Відчувається, що за безіменним героєм оповідання прихований сам автор. Тому цей жанр малої форми написаний в автобіографічному ключі.

До опису власного життя вдається прозаїк і в оповіданні “Ходім на город”. Розпустивши “крила фантазії”, автор переносить юних українських читачів Америки у благословенний подільський край, де “розцвітали сади білі, сади білі на Поділлі” (с.234). Віддавшись крилатим мріям, прозаїк звертається до юних читачів: “Америка – гарна країна. Гріх казати, що ні. Але наше село краще. Особливо той наш город. Ходім, дітки, туди і самі побачите” (с.231). І далі письменник уводить читача у світ вкраїнської природи, що зринає в його уяві, неначе з екрана. Вдаючись до дитячої мови, пестливих слів, автор легко розповідає про мурашник, про молоденького часничка, моркву і огірочка, про цибулю, яка має солодкого цибуха. З більших цибухів діти робили дудку, грали і примовляли: “Дудка в Дудки ночував, Дудка в Дудки дудку вкрав”. Отакі мовні алітерації, каламбури допомагають дитині якомога довше затримати у своїй пам’яті твір, а деякі епізоди навіть зафіксувати, вивчити.

Дитячі пустощі, дитячі пригоди змальовані з раннього літа до пізньої осені. То відгукуються художньо-естетичними дисонансами, то звучать як мажорні ностальгічні мелодії за Україною. Прозаїк не сприймає більшовицького порядку на батьківщині, тому між текстом трапляються авторські вкраплення, відступи. Він перефразовує народне прислів’я “На городі бузина, а в Києві дядько” з іронією, у властивому для нього саркастичному

стилі: “На городі бузина, а в Києві дідько”. І далі пояснює: “Той пан, що його інакше називають Гнатом Безп’ятим і що має сидіти під бузиною, а він замість того втік до Києва, де залучився до московських посіпак і виступає в образі раз Подгорного, раз Кальченка, раз Кириченка, а раз якогось іншого хриstopродавця” (с.249). А що то за Україна без соняшників? Вони неодмінно є і в оповіданні Степана Риндика. Розказавши дітям про городину, автор риторично вигукує: “А тепер назад до благословенної Америки!” (с.259).

Езопівською мовою написано й оповідання “Зорепад” Миколи Понеділка. Немає в нього гострого сатиричного висміювання, а проте гуморески автора пересипані усмішками, цікаво підміченими деталями, вихопленими із сучасного моменту. Ліричне оповідання М.Понеділка чи не найкраще із його творчої лабораторії. Недаремно ж книга письменника, що вийшла 1969 року в Торонто так і називається – “Зорепад”. Твір присвячено художнику-карикатуристові Едварду Козаку. У центрі оповідання – розмова дев’ятирічного Грицька з дідусем, який сторожує баштани: “Діду, вже й звечоріло. А коли ж зорепад зачнеться?”. Під сьєво зір, під літній зорепад хлопчина впадає у романтичний світ дитинства: “Він розкинув руки, готуючись весь світ зловити й до грудей притиснути...”

Як хороше! Він мовби став бранцем цієї краси навкругної”. (с.208).

Грицько весь у чеканні, що ось-ось на його долоні впаде одна зіронька. Однак оцей зорепад перегукується з витівками юнаків і дівчат, з їхніми жартами. Хлопчик аж заплакав, коли відчув, що зорі до дубів горнутья, а до нього не хочуть. На те дід відповідає: “Бо дуби дужі-дужі і на вроду гожі”.

Письменник Іван Керницький (1913 – 1984) також працював у ділянці гумору й сатири, регулярно надсилав фейлетони до газети “Свобода”, співпрацював із журналом “Лис Микита”. А проте оповідання “Верб’яний коник” автор написав у зромантизованому стилі з ледь помітними вкрапленнями іронії.

Дядько Олесь збирається у гості до племінниці Марти, в якій росте синочок Юрасик. Хрещений батько бідкається, що купити, коли в того “бельбаса” вся кімната завалена цяцками. Принісши “атомну субмарину”, дядько як глянув на “магазин” дитячих іграшок, то аж здригнувся від здивування. І він переноситься думками у своє дитинство. Пригадував, як маленьким гарцював на верб’яному “коніку”, гасаючи запорошеною дорогою. Цей “коник” був і за мотоцикла, і за самохода. Він гасав на ньому від світу до ночі, з одного кінця села на другий. Оглядаючи іграшки маленького Юрасика, дядько Олесь злегка посміхається і в думках

робить висновок. Що його “вербний коник був таки найкращий” (с.154).

Для молодших читачів Ганна Черінь написала книжки “Братик і сестричка” (1960), “Українські діти” (1988), “Нове життя” (1993), “Батько нашого народу” (1999). Остання книжка вийшла у Тернополі. Вона продовжує шкільні шевченкознавчі студії. Проза упорядкована дещо незвично – з віршів й оповідань. Прозові твори “Перші кроки”, “Сирота”, “У Петербурзі”, “Воля!”, “Тяжка наука”, “В академії” висвітлюють окремі штрихи з біографії Тараса Шевченка. Причому письменниця підходить до змалювання тих чи інших перипетій долі поета нестандартно, історично вивірено, переносить нас у першу половину XIX століття наче безболісно, уповільнено, крок за кроком. Із розповідної форми, переходить на форму уроку з української літератури (урок Ганна Черінь називає лекцією, бо так прийнято в діаспорі), як то ми бачимо на прикладі оповідань “Думи мої, думи мої”, “Учітеся, брати мої”, “Заповіт”, “Тече вода з-під явора”. Як бачимо, над заголовками письменниця особливо не задумувалася, їх вона запозичила у Т.Шевченка, цитуючи рядки цих творів.

Між цими “уроками” заблукали оповідання “Степи, пустеля, неволя”, “Шевченко і Ната”, “Дитячий баль”. Якби письменниця їх поставила після твору “В академії”, то склалася б суцільна цікава розповідь про дитячі, юнацькі та зрілі роки поета і ці окремі розповіді після незначного компонування склали б основу повісті. А твори-уроки можна було б згрупувати в окремий розділ, як і вірші, присвячені шевченківській тематиці. Розмаїття, різнобії думок переливаються, як кубики в калейдоскопі.

Візьмемо для прикладу оповідання “Шевченко і Ната”. Ганна Черінь розповідає про Україну через діалог Горича і Нати. Однак, на нашу думку, якщо в художньому насвітленні твір малого прозового жанру виграє, то в історичному насвітленні події подані дещо спрощено. Адже для юних читачів стає незрозумілим, де і чому зустрілася Ната з дядьком Горичем. І чому Тарас Шевченко ні з того, ні з сього перетворився на дядька Горича? А у Ганни Черінь “на прибережній скелі сидів самотньо кремезний чоловік середніх літ, з високим розумним чолом, глибокими сірими очима й чепурно постриженими вусами”.

Відповідь на це запитання знаходимо в романі В'ячеслава Єзерського “Шевченко”. Сто п'ятдесят років тому, коли смерть забрала коменданта Новопетровської фортеці Маєвського, то через три дні на його місце прибув майор Усков, шанувальник творчості Т.Шевченка. Він звільнив поета від чорнової роботи, зробив другом своєї сім'ї. В Ускових зростали діти – Наталя і Мітя. З ними часто бавився Тарас Григорович. Діти чули, що батько його

лагідно називав "Григорыч", але вимовити не могли. Отож, називали його по-своєму «Горич».

На відміну від В.Сзерського Ганна Черінь змалювала тільки приморську зону, де «ні пташки, ні польового коника...Пісок та камінь...Мертва тиша» (с.48). І раптом серед цієї тиші роздається дзвінкий дитячий голос. То Ната розшукала дядю Горича. Але є в цьому оповіданні деякі зміщення в деталізації. Так, розповідаючи Тарасу Шевченку про те, як довго довелося його шукати, дівчинка уточнює: «Ох, яка ж та Україна! Ти, серденько, народилась у цій пустелі й ніколи не бачила ні справжніх квітів, ні дерева високого...» (с.50). А ту вербу, що її Тарас Шевченко посадив – то ще не парк, звичайно.

Не відповідають сучасним орфографічним нормам й фрази «баль», «сальон» (с.34). Якщо ж учителька розмовляє з дітьми складними реченнями, до того ж із нагромадженням тавтології, то, певнв річ, мову такий стиль не прикрашає (с.39).

Важко дітям зафіксувати неприродні епітети на зразок «пишні прийняття» (с.40), «вишукаю товариство» (с.34). Це не дитяча мова.

Таким чином, у підсумку, бачимо: твори для дітей літератори українського зарубіжжя писали на всіх континентах. Мовні алітерації, "крила фантазії", дитячі пригоди, то відгукуються художніми дисонансами, то звучать, як мажорні акорди любові до України.

Розділ 5. Мемуаристика як художня історико-документальна проза

Мемуарні книги белетризованого типу – це й історико-документальна, і психологічна, і біографічна проза в цілому (1). У перекладі з французької *memoires* – це спогади. Іншими словами, мемуари – це твір, у якому письменник розповідає про реальні події минулого, учасником чи свідком яких він був. Близькі до мемуарів щоденники. У них достовірно і точно викладений матеріал, без жодного вимислу. Чому мемуаристика мусить бути художньою? Бо і в мемуаристиці, як у дзеркалі, відбивається уміння письменника володіти словом, фразеологічними зворотами, засобами метафоричності, високим стилем.

Мемуарна проза суттєвими рисами наближається, то до історичної прози, то до біографії чи документально-історичного нарису, – все залежить від творчого задуму, творчого завдання автора.

Якщо ж вдатися до історичної ретроспекції, то не важко помітити, що до мемуаристики близькими були твори античності,

зокрема “Анабазис Кіра” Ксенофонта (401 р. до н.е.), а також візантійський агіографічний твір “Лимонар”, складений бл.550-620 р.р. палестинським ченцем Іоаном Мосхом. “Лимонар” вплинув на розвиток “Житійної літератури” і зокрема на появу Києво-Почаївського патерика (2).

Важливим документом давньої доби є “Опис України...” Г.Л. де Боплана, в якому містяться відомості з географії, історії, культури України, показано звичаї, побут, традиції українського народу. Про становище України, культуру й побут різних верств населення розповідається у “Подорожі антиохійського патріарха Макарія” Павла Халєбського (записи 1654 та 1656 років), “Хроніці” Ф.Саковича (1672). Мемуарно-історичною прозою є козацькі літописи “Дѣйствія презьльної... брани Богдана Хмельницького”, “Літопис Самовидця» Григорія Граб'янки (1710), “Сказание о войнѣ козацкой з поляками” Самійла Величка (1720). Як руйнували царські війська козацькі вольності, козацьку державу розповідає очевидець у творі “Устное повествование бывшего запорожца... Коржа” (1842). І літописи, і спогади справили великий вплив на розвиток української літератури та історіографії ХІХ століття. У своїй творчості до цих мемуарів зверталися Т.Шевченко, П.Куліш, О.Стороженко, М.Старицький, М.Костомаров, І.Нечуй-Левицький. Вітчизняна мемуаристика ХІХ століття поповнилася записками І.Вернета про Г.Сковороду, начерками І.Срезневського (1838), М.Щепкіна про І.Котляревського (1885), “Австро-угорські спомини” М.Драгоманова (1892). Спогади про Т.Шевченка написали його сучасники В.Репніна, К.Юнге, М.Костомаров, М.Лазаревський, М.Новицький та інші.

Щоденниками, спогадами доповнили українську мемуаристику ХХ століття В.Винниченко, М.Грушевський, С.Русова, О.Барвінський, В.Чаговець, Х.Алчевська, М.Садовський, С.Тобілевич, В.Минко, Ю.Смолич. Окремими книгами виходили спогади про М.Коцюбинського, Лесю Українку, П.Грабовського, Лесю Курбаса, В.Стефаніка, О.Кобилянську, О.Довженка. Разом з тим, в українській літературі намітилась тенденція писати мемуарні твори, наближені за жанровою ознакою до ліричних нотаток, мініатюр, замальовок, бувальщин, автобіографічних оповідань, повістей. До таких треба віднести “З літ дитинства” А.Заливчого (1919), “В бур'янах» М.Ірчана (1925), “З минулого” В.Сосюри (1926), “Зачарована Десна” О.Довженка (1956). Панораму письменницького побуту 20-30-х років, дотримуючись чітких ідеологічних вказівок партії, розкрив у мемуарній тетралогії Юрій Смолич (“Розповіді про неспокій”, 1968; “Розповіді про неспокій триває”, 1969; “Я вибираю літературу”,

1970; "Розповіді про неспокій немає кінця", 1972). У мемуарному стилі написана "Третя Рота" В.Сосюри.

Наприкінці 80-х початку 90-х років періодична преса України зарясніла спогадами, записами зі щоденників О.Довженка, В.Винниченка, Семена Сумного, О.Кардиналовської, Н.Суровцевої, Г.Коваленко-Плужник, Б.Антоненка-Давидовича, В.Марченка та інших. Активно розвивався цей літературний жанр і в діаспорі. Юрій Клен (Освальд Бургардт) написав "Спогади про неокласиків" (1947), У.Самчук – "П'ять по дванадцятій" (1954), П.Григоренко «Спогади» (1984), І.Кошелівець "Розмова в дорозі до себе" (1985), Д.Нитченко "Від Зінькова до Мельборну" (1990), К.Туркала "Спогади" (1964), "Тортури" (1978), Н.Пилипенко "Театр" (1973), Г.Костюк "Зустрічі і прощання" (1987, 1998), А.Гак "Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку" (1973). Одні з них по-науковому підходять до висвітлення морально-естетичного осмислення особистості в суспільстві, розкривають складне громадсько-політичне й економічне становище в Україні, інші письменники – до влучної портретної характеристики сучасників, детальної описовості белетризованого типу подій, явищ, вчинків.

Так, про події 1917 року йдеться у спогадах вченого Бориса Мартоса "Перший універсал Української Центральної Ради", а також полковника армії УНР Володимира Кедровського "Український військовий рух в 1917 році". Цікаві спогади надрукували й письменники Роман Купчинський "Зустрічі на фронті" та Михайло Островерха "Жмут спогадів". Вони цікаві тим, що з перших уст йдеться про пробудження українців від летаргічного сну, національна свідомість прокидається разом з весняними струмочками, з весняними бруньками після лютневої демократичної революції.

Велику роботу провела редколегія, ювілейний комітет для відзначення 50-річчя створення військової формації Січових стрільців. Вони підготували і надрукували 1969 року у Чикаго (США) воєнно-історичний нарис "Корпус Січових стрільців" (3). У виданні книги, як зазначено в титрах, брали участь й письменники Олесь Бабій (хорунжий) та Роман Завадович, тобто безпосередні учасники бойових походів в Україні. Книга-пам'ять розповідає про те, як українці здобували незалежність. Тому "завданням і обов'язком емігрантів є виконати ту суспільну роботу, яку неможливо виконати в ріднім краю, що перебуває під чужою ворожою займанщиною" (4).

Безперечно, велику літературно-історичну працю прикрашають спогади полковника В.Кучабського, який поступово, ніби кадр за кадром, об'єктивно розповідає про легендарну військову формацію під промовистою назвою "Січові стрільці". У мемуарах "Від первопочинів до Проскурівського періоду" автор

подає розділи, у них постають картини боїв Січового стрілецтва за Київ; участь “січовиків” у гетьманському перевороті; опис бою під Мотовилівкою; опис облоги Києва; народження нового Січового Стрілецтва у Проскуріві (5).

Привертають до себе увагу історизмом викладу подій спогади генерала Марка Безручка “Від Проскурова до Чорторії”, підполковника Аверкія Гончаренка “Бій під Крутами” та сотника Федора Мамчура “Правда про обставини виїзду головного отамана Симона Петлюри за кордон 5-6 грудня 1919 року”. Історико-мемуарна праця “Корпус Січових Стрільців” заповнює прогалину, розкриває “білу пляму” в історії, бо в часи тоталітарного режиму тема національно-визвольних змагань українського народу була під забороною.

Реєстр військової мемуаристики доповнює також книжка споминів М.Харкевича (1913 – 2001) під простою, непретензійною назвою “Я вас не забув” (Нью-Йорк-Чикаго, 1997). Як зазначає у передньому слові історик Михайло Марунчак, “лейтмотивом спогадів Мирослава постійно виявляється змаг і боротьба українського народу за свободу і державну незалежність. Ця боротьба виявилась не тільки в організованій революційній формі ОУН, але й у спонтанних виявах народної стихії, яка панувала в студентських колах, як наприклад у справі Карпатської України, в акції “відукраїнізування” західних теренів Холмщини, організування “Старшинської сотні”... в розділі “Під синьо-жовтими прапорами” тощо. Всі названі і не названі розділи писані з глибоким відчуттям, національним тактом і піднесеними очима до людської і Божої справедливості” (6). А отже, витoki творчості автора мемуарів слід шукати в Біблії, у “філософії серця” Памфіла Юркевича, який писав: “Якщо істина падає нам на серце, вона стає нашим благом, нашим внутрішнім скарбом. Тільки за цей скарб, а не за абстрактну думку, людина може вступати у боротьбу з обставинами і людьми; тільки для серця можливі подвиг і самовідданість” (7).

М.Харкевич не розповідає про відомих діячів своєї епохи, “про славних і великих”, а, як він сам зізнається, “я розказуватиму про сірих рядовиків, що реалізували події і творили історії... А може із цих сірих рядовиків виросли б лідери, якби вони не впали були в заранні своїх літ” (8). Певна річ, спогади активного члена Організації Українських Націоналістів М.Харкевича – це важливий документ епохи, героїчної історії нашого народу, але вони значно виграли б, якби мали науковий апарат чи хоча б коротенькі біографічні дані побратимів автора. Адже їх прізвища заховані за криптонімами “Дмитро Г., Левко П., Вуйко В., Михайло П., Владко М., пан С., отець В.” (9). Очевидно, і в 1997 році, на час виходу у світ книги, автор ще не

позбавився перестороги, побоюючись не нашкодити родичам побратимів. Певно з цих міркувань приховані прізвища українських патріотів, яких автор показав у розквіті сил і які свою діяльність розгортали на теренах Західної України. Українську визвольну історію показано переважно довкола міст Коломиї та Львова. І то небезпідставно, адже М.Харкевич zorganizував у Коломиї старшинську сотню, як мрійник, як юнак, котрий палко прагнув жити у власній хаті, незалежній Україні. Не судилось, бо, пройшовши крізь підпілля ОУН, крізь фронти Польської Армії Крайової, у 1950 році переїхав до США, де став лікарем-капітаном і був відряджений американською армією в Західну Німеччину, у Францію. Служив інтересам інших держав так і не здобувши незалежності для України. Хоч він її у молодості наближав.

За тематикою з книгою М.Харкевича перегукуються й “Мої спогади” Миколи Суховерського, що постають як хроніка-літопис українського роду, української еміграції, української політики, народного життя, про ОУН на Буковині під проводом Ореста Зибачинського (10). Організатором відділів ОУН був М.Суховерський (1913 р.н.). Оселившись по війні в канадському місті Едмонтоні, він стає провідним діячем Українського Національного Об’єднання (УНО). На сторінках книжки в усій поставі об’єктивно і толерантно зображені однодумці автора. Приємно і те, що М.Суховерський толерантно пише про своїх опонентів. У передмові письменник Осип Зінкевич зазначає, що автор боровся “за свої людські права, за право нації бути шанованою в світі і державою. На авторове щастя він дожив, побачив цей державний час і вирішив сказати світові про свою скромну участь у наближенні цього часу” (11).

Автор статті “Шевченко у спогадах сучасників” В.Давиденко торкається теоретичних основ мемуаристики, називаючи її “дуже вбогою ділянкою української літератури” (12). Таке визначення дослідника не відповідає дійсності, бо у цій ділянці, як ми уже зазначали вище, працювало багато письменників, культурних і громадських діячів. Якщо не виходили окремою книгою мемуари, то друкувалися в періодиці. У листі до дружини і дочки, колишній просвітянин, кіннотник армії УНР Микола Сувчинський, який мешкав в Австралії, 15 квітня 1962 року повідомляв: “У вільний від роботи час пишу спогади. Не для розваги, а для душі” (12-а). Авторами мемуарної літератури, що публікувалася в періодичній пресі діаспори, були Харитина Пекарчук, Оксана Вікул, Каленик Лисюк, Пилип Бак, Степан Баран, Павло Богацький, Юрій Липа, Дмитро Дорошенко, Борис Мартос, Олекса Гай-Головко, Василь Гришко, Віктор Доманицький, Володимир Дорошенко, Антін Драган, Оксана Дучимінська, Паша Ємець, Антоніна Куліш, Галя Мазуренко, Ольга Мак, Олександр Мицюк, Іван Огієнко, Петро

Одарченко, Наталка Пилип'юк, Юрій Сірий-Тищенко, Наталя Полонська-Василенко, Володимир Старицький, Олександра Чернова-Животко, Євген Чикаленко, Степан Ярмусь, Олімпія Добровольська, Йосип Гірняк, Валерія О'Коннор-Вілінська та інші. Разом з тим, не всі мемуари потрапляли у силове поле еміграційної літературної критики, не аналізувалися фахівцями-філологами.

Мемуари – це справді суб'єктивний літературний жанр, за написання якого беруться переважно люди похилого віку, котрі перебували в епіцентрі тих чи інших важливих подій. І такі важливі події, факти давно їм лежать на серці, тривожать думку, викликають певну асоціативну реакцію, спонукають до написання спогадів. Дехто, споглядаючи на суспільно-історичні явища, події, поряд із правдою, ідеалізує певні моменти, оминає деякі факти, що їх об'єктивний історик ставив би у приклад, в центрі уваги.

Не можна погодитися з тезою В'ячеслава Давиденка, який зауважує, начебто у світовій літературі мало мемуарів, які мають інтернаціональне, міжнародне значення. Тут варто бодай згадати тільки українських авторів – це Т.Шевченка і його “Щоденник” чи В.Січинського і його нарис “Чужинці про Україну” (13), що витримав чотири видання.

Емігрувавши за кордон, українці другої хвилі аби полегшити ностальгію, тугу за Батьківщиною, бралися за перо, сідали за написання спогадів. Серед них і Анатоль Гак (Антипенко Іван Якович; 1893 – 1980), який надрукував мемуари “Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку” (14). Автор докладно зупиняється на біографії, зосереджуючи увагу читачів на своєму козацькому походженні (у першому розділі “З переказів моїх предків” (15). В гумористичному тоні розповів нам правду про Гуляй-Поле. А далі письменник-гуморист, використовуючи стиль Остапа Вишні, зупиняється на історичних та літературних персоналіях таких як М.Міхновський, Д.Геродот, Д.Бузько, О.Варавва-Кобець, С.Пилипенко, Остап Вишня, Я.Мамонтов, А.Любченко, Ю.Смолич, М.Голобородько. Довідуємося, що для дітей О.Кобець написав читанку “Сходить сонце” (16). У розділі “Аркадій Любченко, “Нова Україна” і я” автор спогадів детально розповідає про зустріч в окупованому німцями Харкові з А.Любченко, про видання там україномовної газети “Нова Україна”, про свої враження як фейлетоніста цього видання. Письменник, торкаючись щоденникових записів А.Любченка, слушно занотує: “Аркадій Любченко залишив по собі “Щоденник”, частину якого надрукував журнал “Нові дні” в 1951-53 р.р. Історики, що цікавитимуться подіями часів 2-ї світової війни на Україні, знайдуть у тому “Щоденнику” багато потрібних їм матеріалів. Щоправда, місцями трапляються в ньому і далекі від об'єктивності міркування,

висловлювання й нарікання небіжчика, часом, на безневинних людей” (17). На жаль, й автор мемуарів не розкриває прізвиська “безневинних людей”, а отже, не зачинає перед дослідниками літературного процесу двері, а відкриває. Тобто, усе залежить від творчої уяви, мети, завдання, яке перед собою поставив мемуарист. Свідомість письменника також значною мірою підсвічує методологічну базу опрацювання мемуарного жанру.

З приводу критичних виступів літературознавець Іван Кошелівець писав: “Осуджуючи не одного автора тільки з його опублікованих творів чи декларацій, я напевно не раз помилявся. Не знаючи конкретної життєвої ситуації кожного, яка змушує діяти так, а не інакше, легко людину скривдити” (18). Слова колеги вчений-філолог Роман Гром’як розшифровує таким чином: “Ті, що вирвалися з радянських таборів (Г.Костюк, І.Багрянний, Т.Осьмачка) і ті, що розпочинали творчий шлях на волі, але в духовній неволі, і продовжили його на Заході, - всі вони добре розуміли становище, роль митців, які жили в СРСР і писали рідною мовою” (19).

Наразі мова йде про спогади, що писалися поза межами України, автором яких є Анатоль Гак. Його книжка спогадів привернула увагу відомого літературознавця Григорія Костюка (1902 – 2002), який у листі, адресованому Д.Нитченку, висловився так: “Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку, кажете, чудова книжка. Чи ви читали мою велику рецензію в “Нових днях”? Прочитайте. Там є критичні зауваги” (20). Отже, якщо для І.Кошелівця важливо людину “не скривдити”, для Р.Гром’яка – обізнаність митців із становищем в колишньому СРСР, для Д.Нитченка, прочитавши спогади Анатолія Гака, помітив “чудову книжку”, то для Г.Костюка йдеться, передовсім, про об’єктивність викладу думок, бо, за його висловом, “спогади, це не те, що можна патякати все, що в голові сумбурно нагромаджується за десятки років, а уважна, продумана, по змозі перевірена розповідь про правдиво пережиті факти і події” (21). Академік Г.Костюк свідомий того, що свідчення перед нащадками – це відповідальна перед історією і народом справа.

Саме з таким почуттям обов’язку він писав свою двотомну мемуарну працю “Зустрічі і прощання” (22). Доктор історичних наук Л.Баженов мемуарам Г.Костюка дає таке визначення: “Строга послідовність викладу матеріалу, чітка структура, аргументація надають творам Г.Костюка історичної конкретності, фіксації тих чи інших подій, задокументованості правди...він крізь усе життя проніс національно-краєзнавчі ідеї, задокументувавши їх на папері, аби молодь вчилася любити, шанувати, примножувати кращі традиції своїх попередників... Григорій Костюк був щасливий тим, що дожив до наших днів. Він бачив, хоч і на відстані, свою батьківщину вільною, щасливою, соборною” (23).

Справді, “Зустрічі і прощання” Г.Костюка – це фундаментальна праця, вона є не тільки документом історії, а, насамперед вагомим внеском у розвиток історії української літератури. У некролозі, надрукованому академічним журналом “Слово і час”, зазначено: “В мемуарах Г.Костюка постає цілісна панорама літературного життя ХХ століття як в Україні, так і поза її межами. Ця двотомна фундаментальна праця стала його “лебединою піснею”. За цю книгу спогадів він став лауреатом фундації Т. і О.Антоновичів” (24). Автору цих рядків випала щаслива нагода листовно спілкуватися з вченим-філологом Г.Костюком, доторкнутися до його творчого хисту, читати й аналізувати його думки, в яких він торкався і великої своєї мемуарної праці “Зустрічі і прощання” (25).

Автор мемуарів здійснив творчий подвиг. У листах, адресованих письменникам П.Ротачу, Д.Нитченку, літературознавець нарікав на погіршення стану здоров’я, на втрату зору, але літературної праці не покидав. Секретар академіка-Костюка Г.Кошай згадує: “При мені він писав двотомну працю “Зустрічі і прощання”. Ніяких чернеток не заводив, а одразу думки викладав на папір з допомогою друкарської машинки. Подрукує-подрукує, а тоді гукає: “Галино Григорівно! Сідайте ближче, будемо виправляти помилки. Прочитайте мені, що я там настукав”. Частенько він нагромаджував у тексті займенникові повторення. Виправляли. Спогади почав писати, коли за плечима мав 80 прожитих літ – у 1982 році, а закінчив 1997 –го. З боку вченого це був подвиг і як якість зухвальство. Коли вийшов друком другий том, то Григорій Олександрович уже нічого не міг прочитати. Втратив зір. Повів тільки рукою по книжці – і все. Автор виявив бажання вислати спогади родичам, друзям в Україну (Київ, Слов’янськ, Кам’янець-Подільський, Луганськ). Він продиктував короткі тексти усім адресатам, які я надрукувала на окремих аркушах, і поставив автографи власноручно.

То був 1999 рік. Всі ці листи я передала Максиму Тарнавському, їх він за порадою Григорія Костюка вклав у кожну книжку і надіслав адресатам як своєрідний дарунок від автора” (26).

Отже, постає цілісна панорама творчої лабораторії письменника, його метод роботи над мемуарами. Втративши зір, у присмерковому віці, міг би користуватися й факсиміле, однак, як бачимо, за звичкою, наосліп ставить власноручний підпис на кожному примірнику.

Григорій Костюк, на відміну від інших мемуаристів, залучає до своєї праці великий науковий апарат, знімки та документи, іменний покажчик, вступне слово та фінішне прощання. У праці Г.Костюка ми бачимо цікаві літературні портрети В.Сосюри,

Остапа Вишні, Миколи Зерова, Павла Филиповича, Галини Журби, Тодося Осьмачки, Юрія Косача та інших майстрів красного слова. Портрети цікаві, не стандартні, бо, як говорить сам автор, «грунтуються мої нотатки на записках, які я, на щастя, вів тоді, і на моїй пам'яті» (27). Але пам'ять іноді зраджує, бо у першій книзі спогадів автор, перераховуючи одні персоналії десятки разів, інші – один чи два рази, або зовсім обходить мовчанкою. Так, розповідаючи про “Кам'янецьку добу” і про розвиток просвітницького руху на Поділлі, активним учасником якого був сам оповідач, мемуарист жодним словом не обмовився про голову Подільської “Просвіти” Г.Кондрацького (пізніше репресований), про членів правління Ю.Сіцінського, А.Животка, В.Січинського (секретар), К.Стиранкевича, В.Приходька. А вони ж на той час (1918-1920) перебували на гребені, в епіцентрі важливих суспільно-політичних, культурних подій. Однак, авторові, мабуть, не доводилося з ними спілкуватися.

Мова Костюкових мемуарів пластична, виражена, стилістично вивірена. У прощальному слові (післямові) автор дякує колегам В.Біляєву та Л.Гусаку за прочитані деякі розділи “цих нарисів і подали свої зауваження” (28). Разом з тим, не обійшлося у книзі й без суперечливих тенденцій, підходів до висвітлення приватного життя літераторів. Автор мемуарів пише розлогі спогади про Галину Журбу, Тодося Осьмачку і Юрія Косача. Але тут він проявив, на нашу думку, химерний підхід і передав куті меду, винісши на суд громадськості інтимне життя письменника Ю.Косача. І сталося так: усі письменники бездоганно чисті, а цей брудом обмашений. Все це не вписується з науковими інтересами вченого-філолога і схоже на копірвання в чужій білизні, виставивши племінника Лесі Українки на посміховисько (29). Для підтвердження, як доказ, залучає й приватного листа від М.Коця (30). Зрозуміло, що Г.Костюк і Юрій Косач різнилися за політичними поглядами. Родич Лесі Українки чомусь тяжів до комуністичної партії, за радянської доби кілька разів приїжджав в Україну і, мабуть, у колах демократів Заходу такі “мандрівки” Ю.Косача не кожному подобались. Крім того, Ю.Косач у детройтській газеті “Прометей” свого часу надрукував статтю, в якій висловив “черговий антивинниченківський випад”; він дуже роздратував голову Винниченківської комісії ВУАН Г.Костюка.

Чому автор мемуарів звернувся до епістолярію, чому не залишив це питання у записнику для дослідників-психологів, сказати важко. Адже і Винниченко далеко не був ідеальним. Як зазначає дослідник його творчості професор В.Панченко, у приватному житті В.Винниченко прихильно ставився до нудистів, бо й сам до них належав (30-а). І все ж таки, незважаючи на подібні погляди стосовно опису в деталях приватного життя

Ю.Косача, спогади Г.Костюка “Зустрічі і прощання” насичені величезним фактажем, подіями, що випали на долю його покоління, на долю письменників ХХ століття. Мемуари є документом епохи, до них, як до джерела, неодноразово ще припадатимуть дослідники українського письменства.

Короткий період з життя В.Винниченка висвітлила у своїх спогадах Марія Лівіцька (дружина А.Лівіцького). В основу своєї розповіді вона поклала один епізод з революційної діяльності письменника, його участь в партії РУП (пізніше – УСДРП), тобто про ранній період (1902 – 1918 р.р.). В.Винниченко у спогадах авторки постає об’єктивно, без ретуші (30-6).

Його бачимо в оточенні і взаєминах з родиною Драгоманових, Чикаленків. Однак, авторка у своєму оповіданні залишає той антивинниченківський дух, що панував на еміграції таким чином: “За кілька років, уже на еміграції, у Варшаві, прочитала я його “Відродження нації”, цей ганебний пасквіль, в якому він обплював усю нашу визвольну боротьбу, усе те, в чому сам брав участь, як голова уряду УНР. Не хотілося вірити, що це написав той самий Володимир Винниченко”.

Латинський вислів підказує “dixi et animat levavi” – себто, висловився і полегшив свою душу. Під таким кутом зору написані спогади Ольги Мак “З часів єжовщини”(31). Вперше вони були надруковані в газеті “Свобода” (1949). Ними зацікавилось видавництво “Праця” (Бразилія) і 1953 року надрукувало окремою книгою під заголовком “В кігтях НКВД”. В передньому слові авторка каже, що її спогади написані для читачів-чужинців, бо “в описаній історії є такі інтриги, що варті пера Конана Дойля і можуть зацікавити навіть тих, хто на власному досвіді познайомився, що значить потрапити в хижі кігті НКВД” (32).

В основу розповіді авторка поклала власне життя під більшовиками. Її буття, як і мільйонів схожих на неї співвітчизників, перебувало на волосині під пильним поліційним прицілом. Країна перетворилася в суцільну поліційно-наглядову державу. Регулярні стеження нишпорок, регулярні суди, регулярні допити, регулярні розстріли – усе це є доба єжовщини. І саме в цю добу заарештовують її чоловіка, кандидата філологічних наук Вадима Дорошенка (1905 – 1944). Називає Ольга Мак прізвища вбивць, тих, хто прирік доцента Ніжинського педінституту на смерть – це стражі радянського правосуддя з Дніпропетровська прокурор Руденко (при правлінні Л.Брежнєва був Генеральним прокурором СРСР) і начальник спецвідділу Царик. Скільки разів оббивала жінка пороги обласної прокуратури, але дарма: доба єжовщини навіки розбила сім’ю. Письменниця висловлює резюме: “Коли тепер з перспективи часу роздумую над усім пережитим в той вечір, переконуюсь, що він був дивним переломовим

моментом у моєму житті. Бо хоч найгірше мене чекало в майбутньому, я уже не попадала у владу розпуки і відчаю” (33).

Спогади Ольги Мак написані майстерно, високим стилем, не сухо, не трафаретно. І тому фінал звучить, як рефрен до прозового твору: “Я чекала сходу сонця. Та ледве виткнувся з-за обрію краєчок золотого диску, як його заволокла грізна, темна хмара...”. (34) Надіславши книгу спогадів автору цих рядків “для ближчого знайомства”, Ольга Мак дописала: “Закінчення у посвідці Служби безпеки України з 7-го лютого 1995 року”. Книга з автографом письменниці зберігається в сімейному архіві автора.

Про Леся Курбаса і його театр “Березіль” виходили спогади і в радянській Україні. Про них знали культурні діячі діаспори. На противагу їм режисер театру Йосип Гірняк друкує мемуарну працю “З хроніки останніх днів “Березоля” (35). Р. Галаєв – “Спогади про Леся Курбаса” (про життя на Соловках), Ю.Шевельов “Зустріч з Березолем” (36). Ці спогади постають як доповнення до світлого образу Леся Курбаса, але доповнення без боязні, без оглядання назад, без ідеологічних нашарувань: об’єктивні, виважені, правдиві.

Серед сорока п’яти підсудних, що проходили у сфабрикованій спецслужбами справі “Спілка визволення України” був і Кость Туркало (1892 – 1979) – співробітник науково-дослідного Інституту української мови. Він також є автором мемуарної літератури про події в Україні з кінця XIX століття до 1943 року включно, коли не з власної волі довелося покинути Україну. З висоти літ мемуарист писав: “Я особисто, як один із підсудних, відкидаю контроверсійність (розбіжність, суперечку – В.М.) у цій справі й рішуче, з цілковитою моральною відповідальністю заявляю, що організації СВУ не було, а її провокаційно сконструювало, з допомогою двох підсудних у цій справі, московське ГПУ, щоб створити законну підставу для знищення верхівки української наукової інтелігенції того часу. Усі ті підсудні... казали мені, що довідувалися про “існування” СВУ від слідчих” (37). Історія підтвердила щирість висловлювань К.Туркала.

На жаль, недруги-емігранти через пресу нав’язували думку про те, що Туркало начебто був “нишпоркою, агентом КДБ” (38). І навіть після 1989 року, коли Указом Президії Верховної Ради СРСР, всіх учасників СВУ посмертно реабілітували, поновлено в правах, на світ з’являються нікому непотрібні провокаційні матеріали про політичне минуле К.Туркала (38). З приводу такого літературного наклепу син мемуариста, доктор медичних наук Ярослав Туркало пише: “Щодо Павлушкова, то ще за життя батько мені показував наклепницькі статті пані Павлушкової. Одна стаття називалася “45 мінус 1”. Батько не мав наміру відповідати. Так

само я не маю наміру реагувати на інші статті. Один із найсолідніших дослідників справи сказав мені минулого року, що згідно з останніми документами Павлушков таки був провокатором (добровільним чи змушеним – про це вже нам ніхто не скаже)”(39).

На літературну тему написав короткі спогади учений-філолог П.Одарченко, назвавши їх “Мої зустрічі з Євгеном Маланюком”. Він показує письменника у побуті, у взаєминах з колегами, у листуванні (40).

Двотомні спогади написав Олекса Гай-Головка під назвою “Смертельною дорогою” (Вінніпег, 1979, 1983). У них детально розповідається про літературне життя Харкова, про репресивні заходи радянської влади супроти власного народу у 30-х роках (41). Письменник скрупульозно розкриває механізм зловживання енкаведистами владою, з теплотою в серці згадує Жору (Гео) Шкурупія, М.Хвильового, О.Досвітнього, Б.Антоненка-Давидовича, І.Маловічка, В.Підмогильного, Ю.Яновського, В.Сосюру та інших. Однак, на нашу думку, автор мемуарів деякі діалоги придумав, показав у невластивому, як для того часу, стилі. Наприклад, обросла легендою смерть М.Хвильового. Скажімо, цей драматичний момент в Олексі Гай-Головка, описано, ніби Г.Епік, здійснив “геройський поступок: “Коли пролунав постріл у кабінеті Хвильового, то всі розгубилися, а Епік – ні. Вскочивши в кабінет, він помітив на столі два листи, схопив їх, швидко прочитав і дав їх Сенченкові, який підійшов до нього”. Як все це сталося насправді, описано в книзі М.Жулинського “Із забуття – в безсмертя”. Разом з тим О.Гай-Головка не дотримується й правдоподібності у висловлюваннях персонажів, вкладаючи їм в уста таке зречення (розмова із сільським учителем Яворенком):

– Ах. Пекельний жах огорнув нашу землю...

– Е так. Не було ще на нашій землі такого, щоб вороги нищили наших людей за планом, як нищать московсько-інтернаціональні комуністи” (42). Ці та їм подібні діалоги рясніють на сторінках книги О.Гай-Головка, вони зменшують правдоподібність спогадів автора. Діалоги штучні, придумані. Бо не могли у 30-х роках, у пік розгулу репресій, так широко, одверто розмовляти українці.

Небіж у других письменника М.Старицького Володимир Старицький (1919 – 1993) після майже 50-ї літньої розлуки приїхав у гості на Полтавщину. В результаті цієї подорожі у нього народилися спогади “Моя Полтава”. Це швидше всього начерки, шкідливі до біографії, вирвані з потоку несамовитого життя під радянською владою (голод 1933-го, масові репресії, а далі існування на окупованій території, праця в українській газеті і подорож у невідоме – на Захід. Замешкав письменник у Мюнхені,

став доктором філософії, викладачем гімназії. Поет і перекладач (переклав твори М.Лермонтова, Р.Кіплінга, Е.Верхарна тощо) відчував, що сили його покидають. Отож поспішив бодай епізодично зробити начерки свого життя. У них по-філософськи висловився так: “Совістю керувався навіть щодо безсовісних, принципів об’єктивності ніяк не зраджуючи»(43). В цьому і полягає головне кредо письменника: ніколи не зраджувати ні своєї, ні національної честі.

Розділ 6. ПРОБЛЕМА АФОРИСТИЧНОГО ЖАНРУ: ТЕМАТИЧНА НАПОВНЕНІСТЬ, СВОЄРІДНІСТЬ ФОРМИ І ЗМІСТУ

Література української діаспори рясно пересипана афоризмами, крилатими словами, короткими чи узагальненими висловами, каламбурами, іронією, гумором. Афоризми, крилаті слова допомагають письменнику влучно передати суть явища, вони містять у собі глибоку, часто узагальнену думку та передаються іноді у парадоксальній лаконічній формі: “Борітеся – поборете” (Т.Шевченко), “Знання – сила” (Ф.Бекон), “Поспішай повільно” (О.Август). Разом з тим, афоризми – це вислови письменників, які пов’язують свою думку з усною народною творчістю, міфологією, філософією, історією, Біблією, творами класиків як античної, давньої, так і сучасної літератури.

Українські афоризми завдяки перекладачам входять у фразеологічний фонд інших літератур, насамперед слов’янських. Однак метою нашого дослідження не є заглиблення у лінгвістичні, словотворчі форми, а, передовсім, розкрити природу афористичного жанру в літературі української діаспори, бо синтетичного вивчення цієї проблеми і досі немає в нашій літературі. Скажімо, автор статті про афоризми професор-мовознавець А.П.Коваль в “Українській літературній енциклопедії”, подаючи першоджерела, не назвала жодної української книжки на цю тему (1). У той же час, коли в Москві за іноземними джерелами було надруковано друге, доповнене видання “Афоризмів” з передмовою письменника М.Грибачова. Він вважає, що зміст афоризму слід розглядати в обширах і глибинах “конкретики”, яка охоплює величезну кількість первісних явищ, ситуацій та не старіє у часовому вимірі (2).

За тематичною наповненістю афоризми поділяються на морально-етичні, філософські, побутові, історичні, літературно-мистецькі, мовні, релігійно-міфічні, біблійні висловлювання. Афоризми і крилаті слова породжені національним життям, конкретними історичними реаліями і є неоціненним скарбом

інтелектуальних цінностей. Афоризми свідчать про високий духовний, етичний, моральний, естетичний розвиток народу. У крилатих словах, прислів'ях і приказках відбивається його розум, сила художнього слова й одночасно душа нації.

З давніх-давен, ще з часів античності, з часів "Афоризмів" Гіппократа афористичну мову використовували для того, щоб знати громадську думку про ті чи інші суспільні явища, події, факти, щоб знати як народ думає про себе, про оточуючих, які ідеали, постулати, тези сприймає, а які заперечує, відкидає. Чим визначаються крилаті слова? Сутністю літературної художньої форми, що вбирає у себе уподібнення, схожість, оживлення, персоніфікацію неживих предметів, абстрактних понять, дотепність і образність. Мова афоризмів відшліфована, стисла і адресна. Вона спроектована на певного читача, слухача, носія культури. Той чи інший письменник, використовуючи афористичний стиль письма, занурюється у глибину віків, шукає коштовності в словесному морі і, відповідно до своїх творчих задумів, планів, власного інтелектуального розвитку, передає ці коштовності через художній твір нам, читачам.

У "Літературознавчому словнику-довіднику" (3) зазначається, що афоризм, як самостійний жанр, виник з народних прислів'їв та приказок, але різниться від них фіксованим авторством. Все це так, однак афоризм зародився не тільки з усної народної творчості, а й з Біблії. З приводу цього професор А.П.Коваль пише: «Протягом століть, починаючи з часів хрещення Київської Русі, окремі слова, словосполучення і речення переходили з Біблії у розмовну мову народу» (4). Певна річ, що спершу це були цитати із Святого Письма, що їх з церковного амвону проповідували священники, а потім з образного значення вони переходили у загальнонародну українську мову. Їх письменники й використовують у текстах («Хліб наш насущний», «Камінь спотикання», «Око за око, зуб за зуб», «Берегти як зіницю ока» тощо).

В українській літературній мові афоризми – це культурний набуток, культурний архів нації. Щойно наведені цитати з Біблії свідчать як афоризми потрапляють з пасивного в активний запас людської мови. Афоризми виконують різну функцію: виховну, пізнавальну, лінгвістичну, літературознавчу, історичну. Для підтвердження даної тези наведемо вислів відомої німецької поетеси Кармен Сильви (1843 – 1916), яка сказала: «Афоризми – як бджола: у ньому і золотистий мед, і ядовите жало» (5). Американський літератор і філософ Уільям Олджер (1822 – 1905): «Афоризми – це мудрість в портативній формі, концентрований екстракт думок і почуттів». Французький історик літератури Нізар (Жан Марі Наполеон Дезіре; 1806 – 1888) образно сказав, що

афоризм повинен бути плодом з дерева життя» (6), себто, взятий із народних мудростей глибинних, із фольклору. Для підтвердження наших доводів варто назвати ще один вислів американського гумориста Френка Бйорджеса (1866 – 1951), який залишив з приводу цього своє визначення: «Афоризм схожий до адвокатів, які неодмінно бачать тільки одну сторону справи». Таким чином, перед нами постають різні думки, але зміст їх відверто насичений, колоритний: у своєму рідному контексті влучно, точно розкрити композицію, образи, стиль письма художнього тексту, ідейне і смислове навантаження твору.

Для душі записував афоризми український письменник Гнат Діброва (1906 – 1984), що склали основу його книжки «Шляхи і «думи». Записував також афоризми Тодось Осьмачка для заспокоєння серця. Літературознавець Григорій Костюк, відвідавши у лікарні безнадійно хворого письменника, побачив, як з-під подушки виглядав великий жмут списаного кривулями паперу. На запитання, що то за рукопис, Т.Осьмачка відповів: «Та то різні начерки, які я ще раніше робив, а тепер перечитую, дещо виправляю, дещо додаю нове». Переглядаючи записи, Г.Костюк побачив, «що там є чимало афоризмів та думок, які вже можна було б публікувати і цим урятувати від загибелі» (7).

Так воно й сталося. Афоризми Т.Осьмачки були надруковані в першому числі збірника «Слово» (8). На жаль, його думки побачили світ тоді, коли письменника не стало, збірник ще перебував у друкарні. Через рік дванадцять афоризмів Тодося Осьмачки також були надруковані в «Альманасі на рік 1963» (9). Мудрість висловлювання думок письменника полягає у їх прочитанні з протилежного, несподіваного боку. Вони тяжіють до гротеску, вони хибують багатослів'ям, але без якого годі обійтись: «Люди живуть тільки почуттями. А вимагати від них, щоб вони жили думками, це однаково, що вимагати від богів, щоб вони нас почули», або «У нас немає вільної преси, бо дурість і безсовісність є страшніше невільництво від кріпацтва. І наша оригінальна думка є першою жертвою наших газет і журналів, і приречена ними до перманентної зради своєї нації. Цебто до мовчання, яке в наших умовах кричить голосніше і красномовніше до нашого могутнього ворога, ніж базарні голосномовці та радіові апарати» (10).

Несподіваним з філософської точки зору є афоризм про щастя і розум: «...Удавати дурного – це бути мудрим на цім світі. Тільки що мудрість, ми знаємо, все ж таки менша від щастя». Є в Тодося Осьмачки і літературознавчі афоризми. Вони свідчать його ставлення до тих чи інших мистецьких явищ, до творчості як вітчизняних, так і зарубіжних літераторів. Наведемо кілька таких висловлювань, що їх зберіг у своїй пам'яті академік Г.Костюк. Ось

вони: “Гете був і є такий же як і Шекспір, - байдужий серед людського горя. Після сатани зараз же стоять Шекспір і Гете”, або “Коли трапляється мені велике горе, то завжди Шевченко, Шекспір і Гете встають передо мною, викликають гіркі думки, а під кінець дають утіху і заспокоєння”, чи “Я певний, що якби Шевченко з’явився перед Шекспіром і Гете, то вони мали б його перед своїми духовними очима, як божество, щось подібне до богочоловіка. Бо Шевченко збільшив славу Спасителя як людолюб”. Якщо ми проаналізуємо всі три висловлювання Т. Осьмачки, то побачимо, що два останніх перекреслюють думку першого висловлювання стосовно письменників Гете і Шекспіра. Суб’єктивізм протиставляється об’єктивності.

Письменник української діаспори Т.Осьмачка у побуті також переважно висловлювався афоризмами. Його треба було розуміти. Залишаючи автографи на своїх книгах, що дарував друзям, знайомим він несподівано міг написати: “Панові Сандулові І.І. – він часто має рівновагу духа і дуже часто може бути об’єктивним. Бо коли втомлений, то тоді він збирається переробляти дяків, щоб архиереї були голосніші“. Єдина хиба афоризмів Т.С.Осьмачки – надмірна багатослівність.

Майстром афористичного жанру зарекомендував себе й учений Володимир Державин. Якщо Тодось Осьмачка свої думки, висловлювання міг сформулювати “врізної”, не дотримуючись тематичної спрямованості, то цього ми не помітили у книзі В.Державина (11).

Упорядкував афоризми поет, вчений-антрополог Ростислав Єндик (1907 – 1974), він у своєму розлогіму вступному слові більше зупиняється на біографії письменника і дуже мало приділяє уваги теоретичним чи методичним засадам досліджень вченого. Все ж таки у першому розділі переднього слова Р.Єндик говорить, що автор “Афоризмів” іде власним шляхом, не наслідує ні збірку “Мій Ізмарагд” І.Франка, ні “Окрушки” М.Рудницького, ні його – Р.Єндика – “Бенкет”. Однак, зауважує дослідник, “жива людина виступає власне в цій інтересній книжці, не зважаючи на питомений характер афоризму: знайти безчасову правду в стислій формі” (12).

Афоризми В.Державина згруповані за темами і складають шість своєрідних розділів, а саме: етичні, еротичні, естетичні, лінгвістичні, філософські, політичні афоризми. До прикладу, один вислів стосовно літератури: “Перекладницька діяльність формує скептиків, скільки заміна однієї умовної фразеології на якусь іншу, так само умовну, а майже ні в чому не тотожню з першою, найкраще виявляє внутрішню неспроможність обох; це однаково стосується і до філософії та релігії, і до моралі та політики” (с.57). “Критик-артист обминає найслабші твори митця, а критик-

публіцист – найліпші” (с.53). Пародія – це та гостра зброя, якою естетична свідомість еліти борониться проти надмірного абсурду та свавілля чергової моди” (с.52).

Із цих трьох наведених крилатих висловів В.Державина напрошується теоретична оцінка суджень, бо і філософи, і письменники, і культурологи на однаковійсінку проблему можуть дивитися по-різному, в залежності від сформованої світоглядної позиції чи від ситуації, в якій опинилися. Що стосується афористичного викладу про пародію, як літературний жанр, котрий відомий нам із античних часів, то тут автор дещо вдався до спрощення, до звуження характеристики. Бо пародія не тільки змушує “естетичну свідомість еліти боронитися проти надмірного абсурду”, а й переінакшує зміст відомого твору, надаючи йому нового сатиричного звучання; в гумористичному тоні імітує творчу манеру того чи іншого письменника, аби висміяти як не відповідну новим мистецьким вимірам; розкриває убогість змісту творів галасливих митців модерністських течій; вказує на хибні художні принципи, іронічно імітує шаржування особливості літературного твору (мовлення, композиція, персонажі, тематика тощо).

Серед письменників діаспори у цьому жанрі активно працює Ганна Черінь (13). Задля сподіваного сатирично-комедійного ефекту авторка витворює “образи абсурду”, висміюючи “хворобливі” місця творчості письменників діаспори О.Гай-Головка, Л.Полтави, М.Понеділка, З.Когут, Л.Гаєвської-Денес, А.Галана, Діми, Л.Лимана, Б.Олександрів, Яра Славутича, В.Барки, Е.Козака. Скажімо, Анатолій Галан (Калиновський) 1958 року опублікував оповідання “Остання любов наркома” (про А.Луначарського); ця тема викликала зливу критичних виступів. Ганна Черінь у привітанні-пародії “На Новий 1959 рік” А.Калиновському-Галану дає пораду, щоб він висвітлював образи не чужинців, а героїв нашої землі: “Віддайте їм, вінками вкритим, таланту вашого добро – І ні один зубатий критик На вас не поверне перо” (с.163). У пародії “Імітація” письменниця зізнається: “Я знаю всі моди й фасони, Всі вибрики й атракціони, Бо я не якась пшепендика, А теж модерністка велика. Я можу писати, як Діма: Дві Киці в травиці – і рима. Я можу писати, як Емма: сучок за дрючок – і поема. Я можу писать, як Полтава: Тарасові честь і слава! (Чупринці). Я можу писать, як Лиман: Дві стрічки – й сховався в туман. Славутича втраплю якраз я: Я гетьмана правнук, ще й князя. Хто кисне від кави і чаю Й хотів би послухати гаю, то Гай-Головка почитай – в голівці шумітиме гай. Пробачте, кумпанія мила, як може кого я вкусила. Така вже від мами і тата Вродилась я трохи зубата. А хто зімітує Черінь?! А дзуськи! І думать покинь! (с.151).

Письменник Т.Еліот (1888 – 1965) говорив, що “Слова минулого року належать до мови минулого року і слова наступного року чекають на інший голос”. Щойно процитований афоризм заперечує думку українського вченого-філолога Ю.Шевельова, який писав: “Критики наглядного типу можуть бути людьми обдарованими і талановитими. Але їхня діяльність забувається, як тільки відійде в історію та короткотривала суспільна ситуація, в якій вони посідали певну партійну позицію, яку й намагалися зашепити літературі” (14). До певної міри так, разом з тим чи забуваємо ми критичні виступи М.Коцюбинського на поетичну збірку Миколи Філянського, чи забуваємо необгрунтовані “викрики” (аж до вказівок визначних суспільних тем, що їх треба висвітлювати російській літературі) В.Белінського на адресу Т.Шевченка, чи забуваємо критичні виступи у пресі (читайте партійні настанови) 30-х років, як письменники повинні писати дитячі твори, навіть доходило до абсурду – чи потрібна радянській дитині казка? Такі риторичні запитання не потребують відповіді, бо і так зрозуміло, що критика “наглядного типу” не тільки не забувається, а й носить повчальний характер для наступних поколінь.

У книзі Ю.Шереха (Шевельова) є чимало й інших афоризмів. Зокрема, Ю.Шерех заперечує Ю.Шевельову (собі): “Твори треба міряти не зовні принесеними критеріями – географічними, партійними або історико-літературними, а внутрішніми. Не можна вимагати, щоб у творі було те, чого раптом захотілося критикові”. В іншому місці Ю.Шевельов, на нашу думку, досить таки слушно висловлюється: “Перше й першорядної ваги завдання критика – бути не поліцаєм, а дорадником, старшим другом, учителем, тренером, навіть просто екраном, що збирає промені світла й кидає їх назад, в очі публіки, що готова сприйняти мистецький твір, але ще не знає як” (15).

Кількома афоризмами пересипана мова й літературознавця Романа Кухаря. Його афоризми також потребують теоретичного обгрунтування. Для прикладу візьмемо такий: “Наше письменство не діждалося ще відповідної репрезентації на міжнародному відтинку. При тому вражає факт, що критерієм включення того чи іншого твору в площину розгляду на міжнародному форумі не є виключно його мистецька вартість” (16). Думку доктора філософії, професора Канзаського університету (США) Романа Кухаря спробуємо співставити з афоризмом його колеги, доктора філології О.Тарнавського. Він говорив: “Наша література збагатила себе, а при цьому і всю світову літературу, твором, що зображує нестримне змагання людини до вищої віри, до ширшого і багатішого сприймання людського життя. “Останній пророк” Леоніда Мосендза – це книга, що гордо стоїть побіч великих книг

західної літератури і говорить про проблеми людського життя, що є універсальні і вічні. Л.Мосендз...близько стоїть до проблем сучасної світової літератури” (17). У даному випадку маємо той зразок, про який говорили вище: афоризми, як і будь-який інший літературний жанр, народжуються з-під пера автора силою його уяви, мети, світоглядної позиції.

Наведемо ще кілька крилатих висловів Р.Кухаря на літературну тему: “Коли поет вибирає за свого героя мученика, він мусить звернути особливу увагу на те, щоб дати його діям найчистіші й найнеобхідніші мотиви”(18). І ще такі афоризми з ділянки драматургії цього ж автора: “ Драматична форма спроможна показати минуле так, що пов’язує його з теперішнім, а теперішнє має ту перевагу над зображенням минулого, що зміцнює враження та реакцію глядача” (с.171), або “Драма – це репрезентація людської волі в конфлікті з таємними силами могутньої природи, що кінець кінців, панує над людиною” (с.187).

Мова автора творить диво. Мова і свідомість взаємно пов’язані і доповнюють одне одного як цінний дороговказ до аналітичного мислення, формулювання думки, до окреслення творчої природи. Нашу тезу хочеться підкріпити афоризмом Є.Маланюка, який сказав: “Мова є лише твориво. Але окрім творива є неповторна творчість і є неповторний стиль, як зовнішній вияв духу цієї творчості” (19).

Повертаючись до думки Р.Кухаря щодо репрезентації нашого письменства на міжнародному відтинку (нагадаємо при цьому опонентові бодай кількості перекладів творів Т.Шевченка іншими мовами), то доречним буде при цьому навести ще один афоризм Є.Маланюка: “Коли ділити народи (за концепцією одного дуже цікавого історіософа і культурософа) на ліричні й епічні, то ми, поза всяким сумнівом, є народом яскраво ліричним” (20). І цю лірику, додамо, лірику Т.Шевченка, Лесі Українки, І.Франка знають у світі, воздвигнувши в Європі і на американському континенті пам’ятники на їхню честь, пошановуючи таким чином їхній таланти. Ці письменники стали відомими всьому світові завдяки перекладачам. І на цю тему залишив свою думку нащадкам Євген Маланюк. Він писав: “Перекладник, якщо він є справжнім поетом, перекладає лише тих і те, що він справді полюбив. Тим пояснюється факт, що найліпші, цебто найбільш творчі (конгеніальні чи навіть лише живі) переклади трапляються не часто, випадково і досить несподівано” (21).

Чимало побутових афоризмів зібрано у творах Лесі Богуславець, яка мешкає в Австралії. Наведемо кілька з них: “Губами цілує, а язиком жалить”; “білі зуби часом приховують чорне серце” (22); “у гостях і хрущ м’ясо” (с.90); “гулялося, як собаці на прив’язі” (с.114); “біда, коли мати в родині захворіє.

Спершу всі жаліють, співчують, турбуються, а потім несміливо запитують: поки ж та хвороба буде тривати?” (с.116); “заграйте мені цимбали, щоб ніженьки мені дримбали” (с.118); “послухаєш Тарасових слів і, здається, все так просто сказано, але як сильно, як правдиво, як беруть за живе його віші вірші” (с.126); “від олії не зомлію, а за мак буде й так” (с.131); “п’яного молитва, що хворого піст” (с.150); “вареники ті самі, тільки макітра нова” (с.151); “ніде не живеться так зручно і вільно, як у себе” (с.161); “увесь вечір ми були на крилах рідної пісні. І просила я: “Дорога Полтаво! Хай пісні твої заворожать моє дитя, щоб навіки бриніли вони в її серці” (с.180); “а наука з того така: мовчи та мак товчи. Бо за наше жито та ще нас і бито...” (с.187). Як бачимо, афоризми Лесі Богуславець переважно запозичені з усної народної творчості, хоч є і власні, авторські, побудовані на контрастах, протиставлені.

Авторські афоризми трапляються й на сторінках книг Ганни Черинь. Приміром, їх є чимало у книжці “Батько нашого народу”. Ось кілька з них: “Навіть чужі люди не шанують тих, хто відмовляється від своєї матері, цебто, від своєї мови, від своєї батьківщини” (23); “хто любить Бога, той любить свій нарід і свою батьківщину. Інакше бути не може” (24). Афоризмами рясніє також лубочна повість Віктора Домонтовича “Доктор Серафікус”. Письменник трактує афоризми протилежно їхньому нормальному сприйняттю. Причому така протилежність чітко підкреслена, а отже краще сприймається: “Галас заспокоює тим, що дратує”. Про долю людей, які “приходять до бібліотеки з любові до книжок, щоб серед книжок загубити її”; “коли б люди не бачили снів, може вони ніколи не довідалися б про те, що існує”; “кінець кохання буде лише тоді не байдужим, коли його повернути на початок”; “кохання – це символ нашої нудьги. Слід ретельно уникати, щоб, ховаючись від нудьги в коханні, не обернути самого кохання на нудьгу” (25).

В українській літературі є чимало афоризмів на біблійну тему, бо Святе Письмо – це найпоширеніша у світі книжка, а отже з неї наша мова протягом багатьох століть поповнювала фразеологічний запас. Починаючи з часів хрещення Київської Русі, слова, словосполучення, а то й речення переходили з Біблії у розмовну мову народу. Слушність своїх думок промовці підтверджували цитатами з Біблії. Професор Алла Коваль пише: “Поступово такі цитати все далі відходили від того тексту, з якого були взяті, набували розширеного, переносного, образного значення” (26). Окремі афоризми увійшли в наш словниковий запас стрімко і тепер важко розпізнати чи вони є біблійними: “Берегти як зіницю ока”, “Відділяти кукіль від пшениці”, “Вовк в овечій шкурі” тощо. Література ж української діаспори щедра такими афоризмами.

Є такий вислів як “заборонений плід” чи “яблуко гріховне” – це первородний гріх. З’ївши заборонений плід, – говориться в Біблії (3:6), – вони відчули сором. “Щирість завжди хвилює нас, особливо ж, коли вона проривається в радянській літературі, для якої це почуття було і є забороненим плодом” (І.Кошелівець); “Але ти, що вкусила з пізнання, пізнала незнане...” (Б.Рубчак; с.22).

Іноді вживається назва міста Вавилон як синонім великого міста, повного спокус і всілякого лиха: “В тобі прокляття, Вавилоне, В твоїй безодні осіяний Ще не один на вік потоне...” (С.Черкасенко; с.39). Афоризм “мандрівка по пустелі” вживається у значенні многотрудного, складного шляху до мети: “Наша мандрівка по пустелі ще не скінчилася, тому що було у нас тисячі воль замість одної яскравої думки” (с.63).

Афоризм “приносити жертву молоху” – це символ невблаганної сили, що вимагає людських жертв. Як ось: “Вражіння було гнітюче – це була неприступна фортеця, держава в державі, царство молоха, – ця холодногорська тюрма, з безліччю розгалужень, тюремних блоків, якихось прибудівель” (І.Багряний). Вислів із книги “Левіт” – “око за око, зуб за зуб” є формулою помсти за кимось заподіяне зло: “За мораллю й за законами приміських, за все мусить бути тяжка відплата. Око за око” (І.Багряний; с.73). Образна назва земного життя, де є втрати, печаль і страждання – це “юдоль плачу”: “Андрієві було тяжко дивитися на цього відкривателя шастя в безмежній юдолі сліз, наруги і жажливих, безпросвітніх злиднів...” (І.Багряний; с.112). Афоризм “сон праведника” згадується неодноразово в Біблії. А розкодовується він як спокійний сон чесної людини: “...далі засинав сном праведника. Якщо сон арештанта, приреченого на тяжку покуту “ворога народу”, можна назвати сном праведника” (І.Багряний; с.116). Вислів “не від світу цього” стосується тих людей, які далекі від земних турбот, перебувають у світі мрій: “Є щось в цій людині загадкового, нерушимого, щось не від світу цього” (І.Багряний; с.221). Є в Івана Багряного твір “Ave Maria”. Цей вислів латинською мовою вживається як вияв почуття радості, захоплення. Письменник Іван Багряний, якого ми тут часто цитуємо, назвав свій роман “Сад Гетсиманський” – це священні місця в пам’яті людей. Але “Гетсиманський сад” має протилежне значення: місце, де вчинено підлу зраду.

Пісня Пісень (Пісня над Піснями) або книжка ця має ще таку назву як “Соломонова Пісня над Піснями”, яку створив цар Соломон. Отже, “Пісня Пісень” – це прекрасний твір, якого оспівав поет Ігор-Богдан Антонич (30), в якому прочитується досягнення успіху у чомусь: “...чоловік і жінка знали потай свою

“Пісню Пісень”, вищу від всякої романістики з її наміром привести залюблених на шлюбний поріг...” (В.Барка; с.124).

Марія – це уособлення духовної чистоти, материнської любові. Це ім’я має синонімічний ряд: Мадонна, Пречиста, Пресвята, Богородиця: “Возрадуйся ж, Пречиста Мати! Возрадуйся, Розп’ятий” (С.Черкасенко; с.154). Важкі життєві випробування Богородиці по муках в супроводі архангела Михаїла. Ця оповідь народила афоризм “ходіння по муках”: “Душа і серце продовжували все те життя, - продовжували ходіння по муках, організовуючи шалений спротив” (Іван Багряний).

Ірод, сатана виступає синонімом до іменників “тиран”, “мученик”, “нечестивий”: “Та сатанинська система так глибоко проникає в людину...” (28). Це уособлення зла.

Часто вживається в літературі афоризм “хліб наш насущний” – це із щоденної молитви “Отче наш”. Отже, хліб – символ достатку: “Дивне, все ж таки, це всемогутнє покликання. Я добре знав, що живопис – моя майбутня професія, мій хліб насущний” (29).

Виділяти кукіль від пшениці – вислів слід розглядати як уміння відрізняти погані речі, вчинки від хороших, шкідливе від корисного” (30).

У “Псалмі” 21:19 є вислів “Разделіша різи Моя себе і об одежде Моей метала жребій”. Вислів цей прочитується як “ділити ризи”, тобто передчасно ділити спадщину, непристойно сперечатися: “Сусіди, так би мовити, почали “ділити ризи” колишньої автономної країни, що сконала кілька десятиліть перед тим” (Д.Чижевський).

У розмові нерідко вживається афоризм “альфа і омега”. Це словосполучення з “Апокаліпсису” (1:8). Альфа є першою, а омега – останньою літерою в грецькому алфавіті. Отож, означає початок і кінець: “Місяць – так. Місяць знає. Місяць – альфа. Місяць – омега” (Б.Рубчак).

Отже, українські афоризми активно поповнюють фразеологічний фонд. Афористика не старіє у часовому вимірі. Вона постійно оновлюється. Мова афоризмів влучна й адресна. Вона спроектована на конкретного читача, слухача, носія культури.

Розділ 7. ПУБЛІЦИСТИЧНІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ ЯК ДЗЕРКАЛО ЕМІГРАНТСЬКОГО ЖИТТЯ

Література українського зарубіжжя багата на публіцистичні виступи. Якщо ми проведемо аналіз, зведений до статистики, то не

важко помітити, що амплітуда коливання схиляється до політичних виступів. Це по-перше; по-друге, тема національно-визвольного руху проймає все єство, це свята святих політичної еміграції старшого покоління. На другому місці у політиці посідає історико-релігійне життя, а на третьому – художньо-публіцистичні, мистецькі виступи, побутова влаштованість на “землі обітованій”

Перша еміграційна хвиля до 1917 року переймалася поліпшенням економічного стану, а отже й підвищенням рівня життя українців, що значно вплинуло б на розвиток прогресу, культури в цілому. Після лютневої революції в Петрограді, а особливо тоді, коли в Києві Центральна Рада взяла курс на творення незалежної України, з появою власних військових формувань, публіцистичні виступи у пресі цього періоду відзначаються актуальністю, розглядаються під кутом зору гасла 20-х років, що його передав М.Хвильовий “Геть від Москви!”. Причому тональність публіцистичних виступів надто сакраментальна, позначена до певної міри консигнацією. Друга протилежна риса, що характеризує публіцистику діаспори 20-30-х років, як духовність українського народу – це естетична творчість, яка проявляється в орнаменті рідної мови.

Виємігрувавши за кордон після 1920 року, група письменників і журналістів, серед яких були Є.Онацький, І.Огієнко, М.Грушевський, В.Самійленко, М.Садовський, В.Шопінський, П.Богацький, С.Сірополко, А.Животко, М.Чирський, С.Петлюра, В.Біднов та інші, поряд із гостро публіцистичними виступами національно-визвольного спрямування приділяли увагу ідеї виховання творчої особистості. Так, 1922 року у польському місті Каліш група інтернованих осіб (А.Дараган, М.Селегей, М.Чирський, Є.Маланюк, А.Листопад, М.Загривний) засновують літературно-мистецьку групу “Веселка” і однойменний журнал. У цьому часописі поруч, як і в іншій періодиці, знаходимо зразки публіцистичних виступів письменників, журналістів другої еміграційної хвилі.

Інакше справа виглядала з тими, хто оселився на Заході після поразки А.Гітлера у Другій світовій війні. Український визвольний рух не припинявся в Україні і після переможного 9 травня 1945-го. На теренах Західної України тривала неоголошена громадянська війна аж до 1952 року. Не стояли осторонь цих справ й українці діаспори. Вони зброєю слова таврували сталінський режим, політику Москви щодо геноциду і етноциду в Україні. Вони критикували офіційний Кремль за те, що хоч і Українська РСР була членом Організації Об’єднаних Націй, але вирішального голосу там не мала, а тільки СРСР. Отже, і на міжнародному

відтинку суспільного життя українців тоталітарний режим переслідував.

Ще 1926 року в журналі “Тризуб” пристрасний публіцист із дореволюційним стажем Симон Петлюра писав: “Полювання уряду УССР за українськими душами скінчився нещасливо. Уряд цей може вивозити з України хліб, цукор, вугілля, всі багатства її, але української душі з неї не вивезе”(1). Чи не ця теза наштовхнула сталінський уряд вчинити несусвітній злочин-геноцид – голод в Україні 1932- 1933 років?

Після Другої світової війни посилюється публіцистичність виступів у пресі, авторами яких були М.Ковалевський, Ю.Луцький, К.Туркало, С.Підгайний, Г.Костюк, І.Багрянний, А.Височенко, С.Николишин, В.Гришко, Є.Стахів, П.Мірчук, П.Феденко...(2). Друкується українською і англійською мовою доповідь М.Хрушова “Злочини доби Сталіна (спеціальна доповідь на 20-му з’їзді КПСС)”(3). Але не всі матеріали, не всі публіцистичні виступи носять об’єктивний характер. Так, газета «Свобода» друкує спогади К.Туркала «Нас було 45» (4), в яких автор підводить читача до «опанування різними ділянками громадсько-політичного, культурного, економічного і наукового життя». Автор книги «Молода Україна...» В.Гришко, відштовхуючись від цієї цитати К.Туркала, виводить свої «умовисновки», мовляв, «саме в цей спосіб СУМ, за вказівками СВУ, мав підкоряти своїм впливам і комсомольців, зокрема – провідних серед шкільної молоді» (5). Отже, за В.Гришком виходить, що всі сили «шкільної групи» Спілки визволення України у 1926 – 1929 роках (в період українізації) спрямовувалися на активізацію діяльності неіснуючої партії СВУ. А очолював «шкільну групу» начебто В.Дурдуківський (6). Таким чином, вигадана колись у застінках ГПУ справа СВУ стала обростати легендами, міфотворчістю. Тому і змушений був один із підсудних на цьому політичному процесі К.Т.Туркало виступати у діаспорній пресі, спростовуючи припущення і легенди. Адже учений діаспори В.І.Гришко до «академістів» зараховує «керівників СУМу», студентів Київського ІНО М.Павлушкова, Ф.Матушевського. Тому і не дивно, що всі ці міфотворення логічно не пов’язуються з правдивими полемічними виступами учасника судового процесу над СВУ Костя Туркала, який цілком слушно розглядає “існування” СВУ як інспірацію ГПУ. У своїх спогадах К.Туркало зізнавався, що він “нічого не вигадував, не фантазував, не перебільшував і нічого не затаїв”, а отже, до кінця днів своїх не визнавав і “”контрреволюційний орган” Спілки української молоді.

Його слова звучали як набат, як засторога людству. На жаль, і за кордоном знаходилися сили (чи не за завданням спецслужб

колишнього СРСР), які полемізували з тим, хто безпідставно постраждав від більшовицького диктату, у кого життєва доля була понівечена. Ці темні сили і там начіплювали на нього непристойні ярлики. І тільки історія усе розставила на свої місця: 1989 року учасники політичного процесу СВУ були реабілітовані, поновлені у правах посмертно. Письменник Д.Нитченко з Австралії про дитячу письменницю Лідію Гаєвську у листі від 17 червня 1998 року писав мені таке : «Вона розрекламувала себе, що була в приятельських стосунках з Павлушковым і Дурдуківським, доводила, що існувала підпільна організація СВУ, що й вона пристала; а як приїхала сюди О.Мешко, то висміяла її за це. Гаєвська навіть одержала якусь медалью-нагороду від СУМу з Канади за свої фантастичні розповіді».

Ми бачимо , що і в еміграційному середовищі українці ділилися за партійним чи конфесійним принципами. На одне і те ж питання дивилися не однаково. Торкаючись цієї проблеми і , зокрема , публіцистичної діяльності В.Винниченка, академік Г.Костюк говорив: „З В.Винниченком справа була ще тяжчою. В тоталітарному українському світі становище його було таке ж як і Хвильового. Його таврували і комуністи, і націоналісти. Мене ж, що був тісно пов'язаний з цими письменниками, чорні сили України і еміграції теж цькували.Треба було мати міцні нерви, щоб витримати.”(7)

Ці ж „чорні сили” цькували і К.Туркала, і С.Підгайного, й І.Багряного. Зокрема, найбільше і найпродуктивніше працював у ділянці публіцистики І.Багрянний(8). Він писав памфлети, рефлексії, есе, статті і доповіді, що тією чи іншою мірою викликали у супротивників мотиви до дискусії. Найбільшого розголосу набув політичний памфлет, що вийшов друком у Вінніпезі (Канада) під назвою „Чому я не хочу вертатися до СССР?”. Цей твір був перекладений багатьма мовами світу і відіграв чималу роль у збереженні стабільності політичної еміграції. Завдяки публіцистичному одкровенню Івана Багряного було перекрито на Заході заслін сталінським „людоловам”, а тисячам емігрантів – відкрито шлюзи до берегів Канади, Австралії, США, Бразилії.

Пристрасний публіцист І.Багрянний і в умовах еміграції гострить своє перо проти “чорних сил”, які розпорошують націоналістичні сили на дріб'язковому, другорядному і замість моноліту, розтягують ці сили по окремих нішах. У 1959 році Конгрес США прийняв декларацію про обов'язкове відзначення Тижня Поневолених Народів “аж до остаточного досягнення свободи і незалежності народами, поневоленими російським імперіалізмом, в тому числі і народом українським” (9), але проти такої декларації виступив офіціоз російської білої еміграції

“Новое русское слово”. І тоді І.Багрянний взявся за перо публіциста, видрукувавши окремою брошурою памфлет “Ганебне проголошення”.

Певна річ, що опонентам такі виступи українського письменника-патріота були не до вподоби. Так, у 1948 році відбувся 2-й з'їзд УРДП, на якому І.Багрянний виступив з ґрунтовною доповіддю. Відповідаючи на закиди критиків, їхню пусту балаканину, він сказав: “До провокаційних байок належить байка ворожої пропаганди про те, що УРДП походить від опозиції в КП (б)У. До таких помилок належить спроба, яка мала місце в органі “Наша боротьба”, виводити генезис УРДП від опозиції в ОУН. Ні, ані та, ані та версія не відповідає дійсності і не є нашим генезисом” (10). Така відкрита відповідь спантеличила недругів, згодом, оговтавшись, вони почали дошукуватись до мови І.Багряного на з'їзді і трактувати цитати на свій лад.

У Лондоні (Англія) 23 травня 1954 року член крайкому УРДП Андрій Бондаренко провів дискусію на тему: “Ідеологічні та ідейно-політичні основи української революційної демократії”. Отже, беручи до уваги цей публічний виступ, а найголовніше – виступ І.Багряного “Наша ідеологія” (11) та, “приперчивши” присвятою “До 10-ї річниці УРДП”, публіцист С.Крель (Максим Решетняк) друкує окремою книжкою політичний памфлет “Камо грядеші, багряна шкіряно?” (12), в якому піддає гострій критиці ідеологію УРДП, порівнюючи її з КП(б)У (с.8), а генерального секретаря іронічно висміює так: “Воістину Іван Павлович має стільки хисту до політики, скільки Хавронья Павловна до педагогіки” (13).

У другій частині памфлету С.Крель подає віршовані пародії “Петлюрівський ліс”, “Вперед”, “Спецпатрошення скитальчих кишень (Слово про спецкомісію ЦК УРДП)”, а щоб сильніше дошкулити генсеку, то автор вставляє такі рядки: “Новоульмівська Цекуха визволя з залому духа! Каже дядько Горіяшко: “Дістаються гроші тяжко. Хоч спитай Біду Антона із країни Вашингтона” (с.77). А звинувачував автор памфлету І.Багряного в тому, що він нібито орієнтується на “найреакційнішу” та найпаразитарнішу форму капіталізму – на усуспільнений, удержавлений капіталізм” (с.63).

Іван Багрянний іноді у своїх публіцистичних виступах був різким, навішував “ярлики, кидав гострі стріли у бік побратимів-емігрантів. Особливо це простежується у його статті “До проблеми молоді”, що була надрукована 1949 року. У ній є такі рядки: “Бандерівські провідники, есбісти, активісти, панове Калинники, Ковалі й Карпенки-Криниці в коротеньких штанцях, редактори і магістри,– все, що хоче, крім молоді. Коротенькі штанці не рятують справи, бо найкоротші штанці не можуть зробити з діда

аналізує “троцькізм”, “шумськізм”, “хвильовизм” у партії, а також розкриває механізм “боротьби на два фронти” М.Скрипника, вказує на його державницьку реально-політичну “українську лінію” (24). На актуальні теми сучасності писав і генерал Петро Григоренко. У статті “День прав людини” він розвінчує політику Л.Брежнєва, який правозахисників називав “отщепенцями”, розкриває методи боротьби за свої права в тоталітарному суспільстві (25).

Серед сучасних публіцистів у пресі виділяються твори Мар'яна Коця, Олексія Коновала, Романа Барановського, Богдана Боднарука та інших. У заголовках вкладено найвагоміший зміст. Ось кілька з них: “Вже найвищий час схаменутися” (автор Р.Барановський – газета “Народна воля”, 2002, 19 вересня); “Музика старої дати” (автор О.Коновал – газета “Свобода”, 1996, 21 грудня); “Ми допомагаємо Україні, а її уряд робить нам перешкоди” (автор Б.Боднарук – газета “Народна воля”, 2000, 26 жовтня) тощо.

Тут напрошується логічний висновок: публіцистичні виступи українського зарубіжжя, немов у дзеркалі, чітко відбивали емігрантське життя. На першому місці – тема національно-визвольного руху, що охопила політичну еліту, широке коло українства. Характеризує публіцистику й висока духовність рідного народу – естетична творчість проявляється в орнаменті рідної мови.

Розділ 8. Мандрівні “нариси” як конкретизований часопростір-хронотоп

З часів середньовіччя (кінець XVI – поч. XVII століття) в українській літературі відомі нариси, нотатки, що за жанровою ознакою близькі до мемуарів. Кращі зразки “мандрівної” прози створив в середині XIX ст. О.Афанасьєв – Чужбинський

“Поїздка на Дніпрові пороги й на Запоріжжя” (1858),

“Поїздка по Дністру” (1861), “Поїздка у Південну Росію” (1861 – 63).

Григорій Гусейнов написав книжку “Господніми зернами”. Про її жанрову ознаку автор висловився так: “Це книга мандрівника. Дуже проста, виявляється, традиційна для української літератури, починаючи від Вишенського, Вагилевича. Приходить вона через XIX ст., коли писав такі мандрівні речі Афанасьєв-Чужбинський і т.д. Це така мандрівна література. Людина їде, бачить щось довкола себе, пише про свої враження”(1).

Дорожні нариси в літературі української діаспори міцно закріпились в середині ХХ століття, з прибуттям третьої хвилі політичної еміграції. Такі твори друкувалися переважно в періодичній пресі. Вони є предметом як ідеологічних, соціальних так і естетичних цінностей. Нариси можуть і заперечувати, і утверджувати ту чи іншу думку.

Розвиток сюжету “ мандрівної “ прози дає простір полеміці. Спосіб появи думок виражає художньо-публіцистична акумуляція. У нарисах, в залежності від способу художнього мислення автора, знаходять втілення публіцистичний образ, як персоніфікація понять, народження образу з ідеї і коли відбувається злиття емоційного з раціональним, то у такому нарисі, певна річ , метафоричність чіткіше окреслює думку.

Письменники прагнуть показати об'єкт судження, твердження через його детальне зображення аби підвести читача до справедливості своєї думки, своєї декларації, публіцистичного чи художнього висновку

Чому “дорожні” нариси ми відносимо до оповідного художньо-публіцистичного жанру? Бо в них відображено дійсні факти, події а головними героями виступають конкретні люди. Певна річ, що такі нариси наближені до оповідання чи новели, але й, водночас, вони позбавлені чіткої, завершеної формули. Разом з тим, нарис – це твір суспільно-політичної, історичної, побутової, психологічної тематичної наповненості, твір, що швидко і активно реагує на події дня, дуже є оперативним жанром, а тому наближений до публіцистики. Нарис називаємо художнім за формою, бо задля досягнення ефекту у зображенні осіб, подій і фактів, автор застосовує домисел. А звідси й впливає, що нарис перебуває на межі публіцистики і художньої прози.

Домисел, звичайно, потрібен письменнику як додавання до того, що насправді існувало (існує) в природі, спираючись при цьому на документальне підтвердження чи факт. Він полягає в художній трансформації автором явища, події через діалог, портретну характеристику чи пейзаж. Але тут слід розшифрувати пароніми домисел-вимисел. Бо домисел є допоміжним інструментом письменника у чіткому підкресленні якихось деталей, штрихів, а вимисел –це чисте припущення, придумання чогось визначального у творі. Тому для письменника дуже важливо, застосовуючи цей важливий прийом узгоджувати дійсність з життєвою, історичною правдою. Інакше такий художній прийом може тільки принести шкоду як вірогідний, не обгрунтований.

Іноді мандрівні нариси відносять ще й до “туристичної” прози. Такий термін, наприклад, вживає письменник і літературний критик Ігор Качуровський, який мешкає в Мюнхені.

Розповідаючи про журнал “Пороги”, він каже: “Євген Онацький подавав до журналу подорожні нотатки, зокрема – “Тиждень в Сіцилії”, що, на мій погляд, є одним з найкращих зразків української туристичної прози” (2). До вірцевих творів також слід віднести “Шляхами чужини” Бориса Олександрів (3), Ярослава Туркало(4), “Та не однаково мені...” Степана Ярмуса (5), “Від Находки до Чернівців” Лесі Богуславець (6).

Скажімо, письменниця Леся Богуславець-Ткач, яка мешкає в Австралії, у листі до автора цієї праці пише: “Я відвідувала Україну 9 разів і кожного разу писала свої враження (які, як і всі оповідання, друкувалися в журналі “Нові дні” (Канада). Пізніше журнал змушені були припинити друкувати, то стала поміщати враження у “Березолі” і “Дзвони”. Опис відвідин Італії, Байджінду, Нової Зеландії...” (7).

Леся Богуславець багато років трудиться на радіостанції. Полюбляє подорожувати. Ще за радянських часів відміряла сотні кілометрів від Находки до Чернівців. Ось так і народилася назва книжки нарисів, яких вона за жанровою ознакою відносить до оповідання. І все ж таки збірка “Від Находки до Чернівців” складається із 24 окремих “мандрівних” нарисів, але об’єднаних однією темою, ідеєю, обрамлених художньою канвою. Дорожні нотатки називаються звичайнісінько “Мрія”, “Морська подорож”, “Находка-Хабаровськ”, “Через Сибір”, “Ташкент”, “Бухара”, “Ялта”, “Харків”, “Полтава”, “Київ”, “Львів”, “Тернопіль”, “Чернівці”. Про рідний край написано чимало. Мова їх чиста, щедро пересипана фразеологізмами, вигуками, афоризмами, метаморфозами, як ось “Увесь вечір ми були на крилах рідної пісні” (с.180), чи “поки Бога намалюєш, то й чорта з’їси” (с.177).

Свою третю подорож Леся Богуславець здійснила разом з дочкою, про що розповіла в останньому розділі книжки “І знову в Україні” (с.173).

Твори письменниці наповнені глибоким патріотизмом. Хай навіть слова народжені під впливом ностальгії, під тиском надмірних емоцій, а все ж вони передають помисли багатьох емігрантів: “Рідна земле, привезла до тебе рідну кровиночку! Можна на чужині навчити дітей рідної мови, але тяжко, ой як тяжко, навчити любові до батьківщини, особливо наймолодших. Поможі мені! Прихили до себе її серце, наповни її душу євшан-зіллям, щоб ніколи не цуралась свого роду!” (с.175). В іншому місці читаємо такі риторичні рядки: “Дорога Полтаво! Хай пісні твої заворожать моє дитя, щоб навіки бриніли вони в її серці” (с.180). Душа народу – душа нації, то аксіома з аксіом авторки книги “Від Находки до Чернівців”. Для підтвердження головної думки Леся Богуславець вдається до латинського вислову: “Ніде не живеться так зручно і вільно, як у себе вдома” (с.161).

Можливо для дорожніх нарисів надмірно вжито крилатих слів, ніби письменниця тримала перед собою словник фразеологізмів: поганому виду немає стижу; від олії не зомлію, а за мак буде й так; твоє не мелеться, то й мішка не підставляй; купиш хрону до лимону; гулялося, як собаці на привязі; який час, такий і указ, який ліс, такий і звір; солом'яним волом далеко не заїдеш; буває що й теля вовка хапає; до вас не п'ється, не кажіть "за здоров'я"; губами цілує, а язиком жалить; не має більшого ворога, як порожня рука; в ноги кланяється, а в п'яти кусає; біда закон ломить. Фразеологізмами наповнена кожна сторінка книги. Іноді афоризми, приказки нагромаджуються чи не в кожному реченні.

– Спішить перед батьком в пекло, – зауважує кума. “Якби все одно, то б лазили у вікна, а то дверей шукають” (с.84).

Якщо дивитися на нарис як суто публіцистичний твір, то, певна річ, крилаті слова є невиправданими. Однак, в даному разі твір характеризується високим художнім рівнем. Фразеологізми доповнюють образ, краще розкривають ситуацію, в якій опинилися головні герої.

Дев'ята подорож Лесі Богуславець в Україну припала на святкування пам'яті Т.Г.Шевченка, яке проходило у 2000-му році на Хмельниччині. Свій дорожній нарис вона так і назвала: “Моя дев'ята подорож в Україну” (8). На відміну від попередніх творів цей матеріал схожий на репортаж з місця події. У хронологічній послідовності письменниця передає свої враження, атмосферу свята: “18 травня, вранці, разом з письменниками, журналістами і художниками рушаю до Кам'янця-Подільського”.

Описано все до найменших подробиць – від побуту до політичних процесів, спостережень. В одному нарисі відображено перебування в Києві, на Хмельниччині (Кам'янець-Подільський, Хмельницький, Деражня), Суми, Харків, Полтава, Черкаси, Львів (відвідини свіжої могили композитора Ігоря Білозора), поїздка до Трускавця). Підсумовуючи, авторка нарису зізнається: “Як я довго чекала цієї подорожі і як швидко вона закінчилась! Мене часто запитують і за кордоном, і в Україні: які враження після зустрічі з рідною землею? А вони міняються, залежно від того з якими людьми доводиться зустрічатись, в яких обставинах вони дають собі раду, чи навпаки. А тому радість і сум постійно супроводжують мене. Та все ж, кожного разу сподіваюся і вірю у краще майбутнє, вірю у свій народ...” (9).

На підтвердження своїх слів, як резюме, Леся Богуславець наводить паралелі з життя в Мельбурні, де “кожен вибирає місце по своїй кишені”, розмірковує над філософським поняттям

“щастя”. Для неї воно вкладається в символ “установленого життя”, яке прийде в Україну після національного відродження.

Творча робітня письменниці заповнена й іншими мандрівними нарисами, серед яких найбільш помітні “З журбою радість обнялась...” (про сьому подорож в Україну) (10), “Тиждень біля моря” (11). А ще ж такі твори варті уваги як “Подорож до Італії”, “Делегація”, “Святування п’ятої річниці Незалежності України”, “Подорож до Клівленду”, “Нова Зеландія”. Разом з тим, у мові Лесі Богуславець відчувається публіцистичний стиль, деякі слова і фразеологізми не відповідають нормам сучасної української мови, іноді трапляється тавтологія.

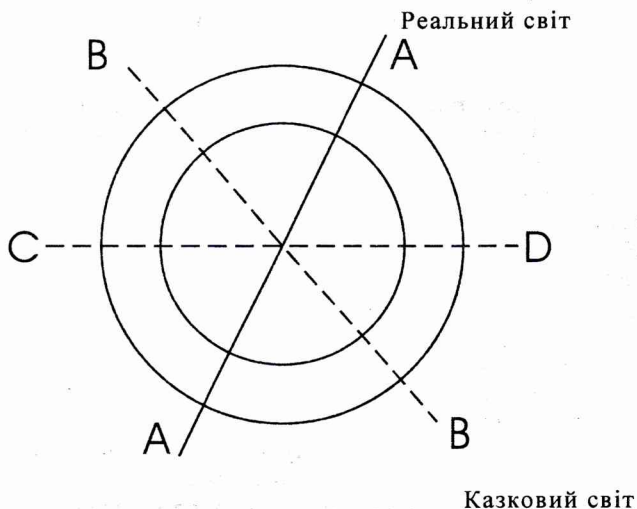
Із творами Лесі Богуславець-Ткач перегукуються нариси Богдана Боднарука, організаційного референта Товариства української мови (Чикаго). Відвідавши у 2002 році товариства “Просвіта” в Україні і повернувшись до США, він написав “мандрівні” нотатки під промовистою назвою “Від Стрия до Сватова – одна Україна” (12). Як і Леся Богуславець, автор згрупував свої нариси за хронологічним порядком і місцем перебування. Кожен із розділів має назви “Львів”, “Стрий”, “Рівне”, “Остріг”, “Луцьк”, “Луганське”, “Сватів”, “Київ”. Дорожні нариси Б.Боднарука носять суто публіцистичний характер, високий художній стиль в них обмежено, автор дуже мало звертається до метафори, фразеологічних зворотів, порівнянь. І, навпаки, високим зразком художньої публіцистики є збірка Докії Гуменної “Багато неба”(13), що увібрала в себе двадцять два нариси. Книжка побачила світ 1954 року під дахом видавництва українських письменників “Слово”. Видавництво повідомляло: цією книжкою започатковуємо працю, яка розгортатиметься трьома серіями: красне письменство, мемуаристика, наука і критика(14). Нариси Докії Гуменної носять соціально-психологічний характер. Твір “Славко, Люся і їх мама” торкається теми голодомору 1933 року: “Ось уже три роки, як усі вони, - тато, мама, Славко й Люся прилетіли літаком до Америки й живуть у Клівленді.

Славко й Люся ходять до школи... Мама розповіла йому про дитинство”, - у своїй родині серед дітей вона єдина уціліла від голоду. Та прийшли німці, тато зараз вернувся до своєї хати і я з ним. Але в управі засіли приховані комуністи, і коли почали гнати до Німеччини, то мене першу й забрали”(15).

Дорожні нариси “Каньйони”- або луснемо”, “Черокі”, “Безконечна асфальтна стрічка” розкривають характер образного письма Докії Гуменної. У картинах відбувається поєднання емоційного тону з раціональним, а отже метафоричність при цьому чіткіше окреслює думку: “Краса цієї пустелі вражає не так навіть удень, коли всі кольори кричать контрастами, темно зелені

жарополум'яності квітів, синяви неба і жовтавості низькорослих деревця... Ні, саме в час присмерків як заходить невиразність, стираються різні грані реальності. Тоді не знаєш, чи це дійсне, чи сниться вві сні, і сон це такий, що важко його переказати словами, бо це – настрої, бо він не має ніяких подібностей у повсякденному житті.”(16)

Така графічна декалькоманія зображень природи має двосторонній художній ефект інфільтрації у підсвідомості читача. Інтуїтивно ми переносимось в реальний і фантастичний світ письменника, переймаємо, співставляємо і відбираємо для себе естетичні критерії, аналізуємо уявний світ з реальністю, відсіваючи медитативні ліричні настрої. Така художня форма носить не матеріальний (бічний), а медіальний характер, що схематично зображено подвійним колом, поділеним на півкулі, де:



у казковому світі, у світі фантастики залишаються уявні малюнки письменника, читача (А – медитативні ліричні настрої; С – інфільтрація художнього тексту у свідомості). В реалістичному світі залишається поляризована, відшліфована крізь інфільтрацію картина дійсності як художня форма – D; естетичні критерії письменника збігаються з естетичними смаками читача – В.

Отже, схема є своєрідною номограмою, яка зображує тимчасове “модус вівенді”, бо уява читача змінюється в залежності від художньої форми зображення письменником як фантастичного, так і казкового світу.

У Канаді побувала не тільки Докія Гуменна, а й інші письменники, журналісти, щоб художніми засобами зафіксувати на папері життя українців у цій країні. Досить вдало змалював картину побуту земляків Остап Сокольський у нарисі "По канадській Україні". Композиція твору вбирає у себе доцільне поєднання всіх його компонентів у художньо-естетичну цілісність, що зумовлена логікою зображуваного. Художній світ обох розділів (розповідь, опис, портрет, пейзаж, діалоги) скомпоновано під кутом зору суб'єктів художнього твору й інтерпретується шляхом осягнення задуму письменника: "Розлогі лани золотої пшениці та ячменю, навперемінку з жовто-цвітучими ланами гірчиці та зораними ланами блискучого чорнозему, простягаються в безконечність вздовж степового шляху. Обабіч дороги, в симетричній формі – немов на шахівниці – видніють обсаджені зеленню забудови селянських хуторів, а далеко на обрії, домінуючи околицею – немов опікуни її – виблискують на сонці срібні куполи двох церков. Могутньо височать дві типічно українські церкви: одна з трираменним, а друга з однораменним хрестом" (17).

На відміну від нарису О.Сокольського, який розказав про "кров і піт наших братів", що наскрізь просякли райони західної Канади (с.111), Степан Куропась малює "Образки з України". Його нарис подрібнений на сім новелет-ескізів. Автор скупиться на портретні характеристики, стисло передає враження від перебування в Україні. Ескізи вихоплені з потоку життя. Але цей художній "мадригал" доповнюють вдало вмонтовані діалоги, що розкривають лейтмотив відданості, любові до краю.

– Чого вам, батьку, треба? – спитав я застрашеного колгоспника.

– Ви може з Америки? Вже два дні я у Львові. Хочу довідатися, чи вже приїхала моя синова.

За десять хвилин я відшукав його синову, і 72-літній дід опинився в обіймах дружини свого сина, заллявся сльозами" (18).

Майстром мандрівної прози в діаспорі зарекомендувала себе Ганна Черінь, яка відома передовсім, як поетеса, а також прозою для дітей. Цінним подарунком для юних читачів є книжки "Українські діти" (1988), "Нове життя, або немає часу бавитися" (1993). Але не менш є інтегруючою подорож у товаристві Ганни Черінь. Такі подорожі обраховуються чотирьома книгами "Їдмо зі мною!", "Їдмо зі мною знов!", "Навколо світу", "Мандри".

Про секрети творчості письменника розповідає: "Пишу з невгамовної жадоби поділитися враженнями й міркуваннями з читачами, чим більше їх, тим краще. Подорожую швидко й коротко, а це підсилює враження і змушує думку й перо працювати швидше, більш напружено й більш вибагливо, бо ж це –

не щоденник, що, може, разом зі мною і пропаде, і не лист до однієї тільки особи, - це лист до всіх і всього, лист у вічність, що, може, дійде, а може й пропаде ... Яким би мудрим хто не був, мусить припускати, що й інші люди на протилежних частинах півкулі або й поруч з тобою також дечого варті, тільки треба до них придивитися .

Отож із такою настановою я і їду в дорогу і такі думки хочу передати моїм читачам”(19).

Стиль письма Ганни Черинь напрочуд легкий. На світ вона дивиться крізь прозорість людської душі: пейзажі олюднені. З неабияким інтересом ми ознайомлюємося з травелогами “Навколо світу” за тридцять календарних днів: “ Другий Колумб ? Ні, перший Іван Кириченко“, “Ніагара“, “Аргентина“. Прозові рядки, власні роздуми іноді доповнює поетичними строфами для підсилення емоційного сприйняття. Причому вірші не порушують композиції, а доповнюють її.

Ганна Черинь не є зачинателем мандрівної прози в діаспорі, тут вона не усамітнена. Протягом останніх років література української діаспори поповнилась такими творами як “Слідами Міклухи-Маклая” Д. Нитченка, “Мої подорожі довкола світу” Ю. Мовчана, “Світла на воді” Лідії Палій, та інші. Але у цьому “хорі” голос Ганни Черинь виділяється особливо, голос, що звучить як поезія в прозі. Засвоївши Шевченкове “я на сторожі коло їх поставлю слово...”, письменниця запам’ятала “Nota bene” із Біблії. Тому в одному із віршів вона з особливим акцентом наголошує:

Найтриваліший скарб – слово,
Все інше у нас – тимчасове.
І поки не скорене слово,
Надія на волю жива.
На вас вся надія, лицарі слова,
Ті що працюють без нагород
Пишіть, говоріть,
Щоб не згинула мова,
Щоб не пропав український народ.

Відповідаючи студентам Тернопільського педагогічного університету, дослідникам її творчості, письменниця з любов’ю згадує свого вчителя української мови, із київської школи №80, в якій навчалась до війни: “Не забувайте, що добрий вчитель не тільки вчить, але й до кінця життя вчиться і крім регулярної вчительської праці, проводить і ще глибоку дослідницьку літературознавчу діяльність, так як це робив мій улюблений учитель 80-ї київської школи Михайло Андрійович Кибальчич.

Саме він, а не пізні професори й учені, осяяв мене бажанням віршувати” (20).

Літературознавець Ігор Качуровський мандрівну прозу називає “туристичною”. Про свого колегу Є. Онацького пише так: “Євген Онацький передавав до журналу (“Пороги” – В. М.) подорожні нотатки, зокрема – “Тиждень в Сицилії”, що, на мій погляд, є одним з найкращих зразків української “туристичної прози”(21).

Автором мандрівної прози заявив про себе доктор богословія з Вінніпегу (Канада) Степан Ярмусь. Він, як і Ганна Черинь, є автором чотирьох окремих книг: “В країні моїх батьків” (1991), “Ознаки надії” (1993), “На нашій, не своїй землі” (1999), “Та не однаково мені...” (2001), вони є своєрідним відгуком, рефлексією від побаченого на батьківщині предків, як сирена очевидця бурхливих історичних змін в Україні кінця ХХ поч. ХХІ століття. Цікаво, що свої рефлексії він щедро пересипав афоризмами, фразеологізмами. Такий твір легше читати, зафіксувати в пам’яті. Якщо Леся Богуславець занотувала свою дев’яту подорож в Україну, то доктор богословія з Канади Степан Ярмусь – десяту. Написати враження, то також треба мати неабиякий хист, володіння засобами художнього слова. Треба мати вроджений талант, а “таланту накопувати не можна. Так ото доведеться описати і цю подорож в Україну – може, згадає її хтось, не злим, тихим словом” (22).

Професор М.Тимошик зазначає: “Спільним для цих книг є вміння автора побачити й загострити увагу читача на тих фактах і явищах, до яких ми в Україні звикли, які, можливо, через свою поширеність і буденність часом вже й не зачіпають наших душ. Остання ж книга перейнята якимось навдивовиж переконливим оптимізмом...” (23).

Отже, мандрівні нариси – це оповідний художньо-публіцистичний жанр. У нарисах відображено дійсні факти, події. Головними героями виступають конкретні люди. Нарис – це твір суспільно-політичної, історичної, побутової, психологічної тематичної наповненості. Нарис художній за формою, а тому перебуває на межі публіцистики і художньої прози.

Розділ 9. Гумор і сатира: гротесково-буфонадні парадигми

До письменників-гумористів, які своєю творчістю збагатили скарби української сміхової культури, належать Анатоль Гак, Микола Понеділок, Борис Олександрів, Світлана Кузьменко, Іван Керницький, Леся Богуславець-Ткач, Степан Риндик, Анатоль

Галан, Василь Дубина, Ганна Черінь, Олексій Запорожець-Девлад, Микола Чирський, Віталій Бендер, Іван Манило-Дніпряк та інші. У своїх творах вони з позицій народної моралі викривають негативні соціальні явища і типи. Для цього майстерно поєднують традиції і фольклору з комічними, сатиричними ситуаціями реального життя («Від Находки до Чернівців» Лесі Богуславець-Ткач, «Міжпланетні люди», «На двох трибунах» Анатолія Гака, «Любов до ближнього» Свирида Ломачки, «Новоталалаївські рефлексії» Світлани Кузьменко). У творах – барвиста мова, лаконічні, влучні народні вислови, дотепні діалоги персонажів, змальовано комічні й сатиричні ситуації з повсякденного побуту. Ущиплива іронія, застосування гротескних засобів, фарсу, сатиричної гіперболізації визначає своєрідний художній світ Ганни Черінь, Анатолія Гака, Івана Керницького, Свирида Ломачки, Світлани Кузьменко та інших.

Літератори українського зарубіжжя працювали у різних жанрах: нарис-усмішка, рецензія-пародія, памфлет, фейлетон, усмішка, політична сатира, ліричний гумор. Українському народові з давніх часів притаманний гумор. Емігрувавши за кордон після поразки армії УНР, оселившись переважно у таборах Каліша, Тарнова (Польща) українці заходилися відроджувати національну культуру. Так, у Каліші сконцентрувалося українське інтерноване військо, де могли часто бачитися українські діячі. Тому не дивно, що 13 травня 1922 року молоді таборові літератори М.Селегій, Ю.Дараган, М.Чирський, Ф.Крушинський, Є.Маланюк, М.Загривний, П.Лан, Лариса Ельде, К.Полішук, Галина Орлівна скликали організаційні збори і створили гурток “Веселка”, друкували однойменний журнал. До кінця 1922-го вийшло вісім чисел “Веселки”(1). З нагоди річниці заснування літгрупи “Веселка” відбулися урочисті збори письменників, на яких виступили Є.Маланюк, Б.Базилевич, І.Зубенко, а після декламацій читалися пародії та гуморески. Щиру веселість викликали гуморески Данила Левського і Миколи Чирського” (2). До речі, М.Чирський писав пародії, гуморески, п’єси, водевілі, як комедійний актор, декламував їх перед глядачами на театральних сценах Тячева, Ужгорода, Хуста. Хореограф із США Оксана Вікул (1921-2001) роповідала, що письменник М.Чирський писав пародії гуморески на партійних вождів, читав твори у вузькому колі і перед глядачами на сцені, що викликало іронічну усмішку. У жанрах гумористичного оповідання виступав Степан Риндик. Мала проза зібрана у його книжці “Пригоди і люди”(3) . З теплим чуттям любові змалював письменник образи простих селян з Поділля, своїх земляків, ліричним гумором пройняті оповідання “Лиса”, “Амазонка”, “Терентій Трохимович Тарадайка”, “Савка Булавка”, “Нерви”, “Перевозини”. Мова письменника просторічна,

насичена діалектизмами, пересипана крилатими словами, емоційно забарвленою лексикою, як ось: “Ми з Оленкою пасли корів окремо від інших пастушків, бо вони напастували Оленку. Інакше не казали до неї, як оката. І раз-у-раз брали її на сміх. Так, наче дівчина винна, що Бог дав їй великі очі” (4). Для підсилення сатиричного характеру автор своїм героям дає неординарні прізвиська: Марія Зосимато, Василь Штокало, Петро Кунька, Євген Навманець, Нестор Колодрубенко, Прокофій Мичка, Мирон Скачибіда, податківець Дзюрко, куми Шматько і Шматчиха, Онохрей Паргань, мова яких пройнята і ліричним гумором, і сарказмом, і дотепними діалогами, і ущипливою іронією.

Найавторитетнішим гумористом українського зарубіжжя називають Анатолія Гака (Мартина Задеку). Справжнє прізвище письменника Антоненко Іван Якович (1893-1980), який у 16-річному віці надрукував свій перший твір в газеті “Рада”. Належав до літературної організації “Плуг”. Його перу належать комедії “Спадкoємці місіс Пилипсон”, “Студент”, гуморески, фейлетони. У листі від 20 грудня 1979 р. до Дмитра Нитченка Анатоль Гак писав: “Якщо ж мовити про мою особу, то після того, як теперішній уердепівський ”Тріумвірат” повівся зі мною по..., я був оголосив сам собі авторську “голодівку”. “Доголодувався” до того, що з мене почали зсуватися штани. Отож, щоб не бути безштаньком, я взявся і написав комедію “Спадкoємці місіс Пилипсон”. Прем’єра відбулася влітку на “Верховині”... Тема комедії – діписти, що приїхали з Європи до США” (5).

Застосовуючи буфонадні засоби, тонкою іронією та дотепним гумором наповнена книга спогадів Анатолія Гака “Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку”. В автобіографічному фейлетоні “Задекіяда” (назва походить від ще одного прибраного прізвища – Мартин Задека) письменник розповідає про своє перебування у таборах для переміщених осіб. Використовуючи необхідний компонент творчої діяльності фантазію, уяву, фейлетоніст торкається українського менталітету, причому описує його колоритними фарбами, непідробним гумором. Розмовляє з казковим героєм Лелекою. Пташина “розповідає” таке: “Дивні люди оці українці. Часом мені доводиться приносити новонароджених до єврейських діпідержав. Не встигнеш приземлитися, а євреї враз так і обступлять з усіх боків. Радіють, вигукують: “наше! наше!”. А як в українських діпідержавах ведеться? Або гукають: “Неси його, лелеко, ік лихий годині, або починають, мов ті енкавидисти, допитуватися: “А якого ж ти, лелеко, принесла нам українця? З котрої він України – з тієї чи з тієї? А до якої церкви ходили його батьки?... А до якої партії належали-до “а”, “б”, “в”, “г”,?” (6)

І хоч ці філософські ремінісценції вийшли з-під пера Анатолія Гака ще 1973 року, але вони актуально звучать і сьогодні.

Реалістично традиційну гумористику представляє письменниця Світлана Кузьменко. Зразком є книга гумористичних оповідань, об'єднаних у своєрідну повість "Новоталалаївські рефлексії"(7). Плід фантазії прозаїка настільки динамічний, що засобами комічного майстерно вимальовується персоніфікована картина "однієї з наймальовничіших частин Південної Америки місто Нова Талалаївка, але ця картина зріло постає в діях і в чинках персонажів. А письменниці про все це "розповів" добрий приятель, а отже суть розмови вона подає "так як доводилося чути" (8).

Сюжетна канва побудована нетрадиційно: гумористичний вступ під назвою "Незабутнє місто", а далі – "Науковий відступ" – це образ українця, колишнього вчителя таборової гімназії, а тепер витирача склянок у ресторані Нью-Йорка Аполлінарія Кізочки. Пестливе прізвище додає гумористичному оповіданню саркастичного, іронічного забарвлення. Кізочка "приїхав у Нову Талалаївку відвідати знайомих. Саме у цей час тут проходив світовий конгрес земляків-науковців у діаспорі (9). Відвідавши форум, Кізочка зустрівся зі своїм колишнім (не надто сумлінним) учнем, а тепер докторантом Семеном Шустрим. Застосовуючи діалектизми, фразеологізми на зразок "Пан професор працюють руком, а я головою", автор висміює негативні явища суспільного середовища. Добгавшись до пенсійного віку, Кізочка так і не спромігся науковою висоти. І все ж таки фінал небезнадійний. Світлана Кузьменко – майстер словесної гри, несподіваної літературної інтриги – у кульмінації показує, як її головний герой покинув дослідження в ділянці класичних мов, переїхав на постійне проживання до Нової Талалаївки і тепер він працює над своєю найбільшою працею "Життєвість філософії Семена Шустрого" (10).

Подібні сентенції, глибина думки, висміювання життєвих комічних ситуацій, в які потрапляють новоталалаївці прозріливо постають в гуморесках "Якби...", "Джоконда де Пилипчук", "Пригода з мільйоном доларів", "Традиціональність" та інших.

У гумористичному ключі працював і письменник Анатоль Юриняк. Він часто виступав у періодичній пресі з фейлетонами, ущипливими репліками, памфлетами, усмішками. Застосовуючи гротескні засоби, сатиричну гіперболізацію, автор змальовує цілу низку негативних явищ та їх носіїв. Причому персонажами в цього гумориста виступають переважно "друзі", "знайомі", "родичі". Іноді письменник вдається до сфрагіти, уводячи в текст власну присутність, очевидно для підсилення "достовірності" фактів. І це виступає як своєрідна гра з читачем. Разом з тим сатиричні твори Анатолія Юриняка багатослівні, емкі, перевантажені діалогами і монологіями. Для прикладу наведемо політичну сатиру "Суботні

балаки на фармі "Не журись"(11), яка складається з чотирьох розділів і підрозділів. Мова письменника скалькована, перенасичена ненормативною лексемою на зразок "тема носталгічна", "зрезигнувала", "широ вітаний", "загосподарення", "жінки, нападні грабіжниками", "опікунчим крилом", "труднощі стали наяв" тощо. Тема, яку намагався розкрити в гуморесці письменник, політична. У ній центральне місце відведено міжетнічним стосункам. Безперечно, якби головну думку автор виклав якомога стисліше, застосувавши не публіцистичний стиль, а художні засоби метафори, влучні порівняння, гіперболи чи літоти, то гумореска набула б строгішої літературної форми.

Зразком стислого, але насиченого буфонадною формою є гумореска Івана Керницького "Мона Ліза". Виставка славнозвісної картини Леонардо да Вінчі у Вашингтоні стала для письменника поштовхом до архітектоніки твору малої прози. Пан Татух, літній чоловік, розмовляє зі своєю дружиною, яка не зовсім розуміється на мистецтві. Вибравши форму діалога, письменник крізь образ "Мони Лізи", в коротких репліках допроваджує до особистого подружнього життя емігрантів Татухів. Дружина: "Присунеш увечері з парку – маєш все готове, маєш з ким посваритись, – то чого тобі ще треба!". Чоловік: "Велл, та я так пожартував. Ну-ну, не дуйся, як жаба в капусті, а подай мені ножниці, я викрою сей образець і почеплю його отут"(12).

Певна річ, як і багато інших літераторів українського зарубіжжя, так й Іван Керницький у своїх творах вживає слова, що не відповідають сучасним лексичним і орфографічним нормам, як ось: "дженітар", "фаерман", "іншуренс", "звурдилась", "піврегімента", "жадній катедрі", "варентувати", "чар пускати", "крипірує". І тут не тільки шкодила іноземна атмосфера, як індивідуальна манера, недотримання чітких стилістичних форм письма. Адже серед письменників українського зарубіжжя були й такі, які обходили варваризми, іншомовні слова. Високий стиль письма, дотримання правил орфографії ми бачимо у творах Григорія Костюка, Дмитра Нитченка, Уласа Самчука, Василя Барки, Петра Одарченка, Лесі Богуславець-Ткач.

Щодо мови гуморесок, то, аналізуючи книгу Свирида Ломачки (інше прізвище – Борис Олександрів-Грибінський) під назвою "Любов до ближнього", літературний критик М.Левицький писав, що "в наші дні, коли мовне недбальство стало майже невід'ємною прикметою для більшості нових видань, гнучка і навзагалом багата мова С.Ломачки сприймається зі справжньою приємністю. Фраза в нього чітка і зграбна, мов би сповнена якогось внутрішнього ритму, хоч подекуди, може, й задовга" (13). Друга збірка гуморесок "Свирид Ломачка в Канаді" складається з одинадцяти оповідань та низки гумористичних афоризмів "Думки

на дозвіллі". Розповідь ведеться від першої особи. Кумедні історії Свирида Ломачки, реалістичні, їх читаєш і ніби відчуваєш, що ця пригода могла статися з кожним і тільки тому, що життєві конфлікти сповнені глибинним ліризмом й іронічною гіркотою. І це є головною прикметою гумору автора. До своїх героїв він ставиться з глибокою симпатією, на перший погляд. Насправді ж письменник іронічно змальовує людські вади, вчинки, характери. Таке поєднання лірики й іронії, лірики і сатири надає творам Свирида Ломачки органічного звучання, що є свідченням мистецького зростання гумориста.

Разом з тим, дозволимо собі зауважити, що критик М. Левицький мові Свирида Ломачки дав завищену оцінку, бо аналізуючи оповідання "Побратим по квартирі Півень", "Любов до ближнього", "Гіпертронічна куртуазія", "Дивовижність отця Акакія" натрапляєм на тавтологію, особливо ж займенникову, орфографічні помилки. Зокрема вжито у тексті лексему, що не відповідає літературній мові: "авт", "зрезигновано", "пишли випить" (у значенні дієслова недоконаного виду), "перестаріла", "дистеліроване", "зворушенням" (замість прислівника зворушливо). Такі поодинокі мовні недолатності, однак, не впливають в цілому на форму гумористичного оповідання. До честі, Свирид Ломачка не спішить будь-що розсмішити читача, не спішить тлумачити смішні історії, як це, приміром, проглядається у творах Степана Риндика, Анатолія Юриняка. Проте вдумливого читачеві врешті-решт стає усе зрозуміло з контексту, і він злегка усміхається.

Особливий успіх випав на долю сучасної письменниці з Австралії Лесі Богуславець-Ткач. Тонкий прозаїк і гуморист, публіцист і нарисовець відома, передовсім, довершеною сатиричністю своїх творів. Її гуморески, нарис-усмішка, фейлетони – це синонім доброго настрою, веселого сміху. А діапазон цього життєстверджуючого веселого сміху Лесі Богуславець досить широкий: від жартівливого натяку до відвертого глузування, від м'якої іронії до вбивчої сатири, від гумористичної тональності до повчального дотепу. У своїх творах письменниця висміює не тільки окремі людські недоліки, а й зброєю художнього слова зачіпає глобальні, суспільно-важливі проблеми.

Читаючи подорожні нариси "Від Находки до Чернівців", книгу гумору "Який Сава, така й слава" відчуваєш, наскільки письменниця обізнана з українським фольклором, бо мова пересипана афоризмами, крилатими словами. Таким чином, прислів'я і приказки, іронізми й афоризми виконують у тексті важливу не описову роль, а, передовсім, сміхову функцію.

Гумор Лесі Богуславець інтелектуальний, м'який, з дозованою міркою філософічності і, на щастя, без грубих

лайливих слів чи непривабливих словесних сцен. Ми бачимо, що прозаїк-гуморист не намагається силою розсмішити людей, не заводить алегорію у культуру. Письминницю хвилює все те, що хвилює простих людей, що суперечить християнській і загальнонародній моралі. І разом з тим її стиль письма гумориста не принижує, не дошкулє людині. Вона сміється разом з людьми. І цей щирий сміх робить життя кращим, світлішим. Для прикладу візьмемо гумореску "Модерна жінка"(14). Тема важлива – емансипація жінки, повага до матері. Розповідна форма стисла, іронічна, дотепна. Мова письменниці, як завжди, доповнена мовою усної народної творчості: "А ти, кума, нівроку: поки обійдеш тебе, то й бублика можна з'їсти". Фінал цієї гуморески несподіваний. Дружина нарешті дійшла думки, що в чоловіка треба попросити грошей, аби купити нове вбрання і стати модерною жінкою.

Отже, гумор і сатира письменників українського зарубіжжя доповнюють реєстр творів, що їх яскраво репрезентують в нашій літературі Остап Вишня й Олександр Ковінька, Микита Годованець й Федір Маківчук, Степан Олійник і Павло Глазовий, Євген Дудар і Василь Кравчук... Категорії визначально вселяють надію на те, що тепла усмішка, веселий гумор і надалі житимуть поруч з нами, як кисень, як здоров'я.

РОЗДІЛ 10. ЕПІСТОЛОГІЯ – ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

Епістолярній літературі української діаспори присвячено не надто багато наукових досліджень. А якщо брати до уваги статтю за підписом Л.Світайло "Епістолярна література", опубліковану в другому томі "Української літературної енциклопедії"(1), то про особливий вид мистецтва слова – листування історичних осіб, письменників, як на диво, мовлено кількома словами (названо епістолярій М.Драгоманова й І.Франка, М.Горького і М.Коцюбинського). Але ж І.Франко, М.Коцюбинський (автор 5-томного листування) підтримували також тісні контакти з багатьма іншими респондентами. Тому така теза, на наш погляд, є кон'юктурною. Спробуємо відійти од штампів, схарактеризувавши цей жанровий різновид узагальнено.

Література листів виникла не на голому місці. Мистецтво висловлювати свої думки, враження уміли письменники античної доби. Давні риторики систематизували правила, так, що з часом листування набувало стрункої особливості володіння мистецтвом слова. Теоретична частина поповнювалася жанровимим темами "Про листи", "Про склад", "Про форму листів". Спершу листи були анонімними, а згодом вони поступово входили в необхідний

етикет побутового спілкування. І носили вони приватний характер. З розвитком суспільних відносин, змінювалася і форма епістолографії, і її стильові норми. А отже, виникла історична необхідність, епістолярній літературі вийти за межі особистісного чи побутового спілкування. Ще з античних часів лист набуває літературно-філософської форми у вигляді проповіді, публіцистики, трактату (листи Епікура, Арістотеля та інш.). У середньовіччі набуло поширення відкрите листування державних, дипломатичних, церковних діячів. В українській літературі доби Київської Русі набуло поширення послання, причому різне за своїм тематичним спрямуванням і призначенням: богословське, наукове, світське, публіцистичне. Особливої форми і глибокого змісту досягають у листах і посланнях письменники-полемісти 16-17 століть. Чимало листів приватного характеру були використані письменниками для написання художніх творів, як нарисово-документального змісту, так і епістолярно-романтичного.

Головною ознакою, яка відрізняє нотатки, щоденникові записи від листа, є те, що епістолярна проза зорієнтована чи сфокусована на конкретного адресата. Разом з тим епістолографія вбирає у себе кілька компонентів, а саме:

а) в основу літератури листів покладено сам лист як жанр, який акумулює в собі кілька відгалужень (філософські проповіді, наукові трактати, публіцистика, полеміка, поетичні послання, звернення, відкриті листи);

б) листування офіційне видатних державних діячів, історичних осіб;

в) листування працівників культури, науки, освіти тощо;

г) листування, що носить суто приватний характер;

д) різножанрові художні тексти, в яких форма листа використовується письменником як основний творчий прийом.

Деякі приватні листи можуть становити й суспільну вартість. Наприклад, газета "Літературна Україна" подала інформацію про те, що на аукціон Сотебі були виставлені листи Джерома Девіда Селінджера, адресовані дочці Маргарет. Передбачалося, що листи автора "Над прірвою у житті" можуть бути продані за... 170 тисяч доларів" (2), але така сума не влаштувала і листи були зняті з аукціону.

Практика продажу власних архівів, листів серед українських культурних діячів, на щастя, не висока. Єдиний виняток становить книгозбірня-архів літературознавця Юрія Шевельова, який помер у США 2002 року – книги спровадив до Японії (3). Але чимало вчених, письменників заповідають після їх смерті передати особисті архіви в Україну. Так вчинили Григорій Костюк (4), Ю.Лавріненко(5), Галя Мазуренко (6) та інші. Корпус листів дослідниці, яка мешкала у Чехії, Зіни Генік-Березовської (1928-

1991) надійшов до відділу рукописних фондів Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. Серед епістолярної спадщини літературознавця є сотні листів українських письменників, митців. Їй писали І.Дзюба, Є.Гуцало, І.Драч, М.Коцюбинська, Є.Сверстюк, І.Світличний, В.Шевчук, І.Чендей, Ю.Івакін, Г.Кочур, Ю.Меженко та інші (7).

Український літературознавець Юрій Лавріненко мав широке коло адресатів. З ученим підтримували листовний зв'язок понад 250 чоловік, серед них - І.Багряний, І.Борщак, О.Буревій, В.Винниченко, Д.Гуменна, І.Качуровський, Г.Костюк, І.Кошелівець, Ю.Луцький, Ю.Шевельов, Яр Славутич, У.Самчук та інші (8). Це свідчить про громадсько-політичні, культурно-мистецькі орієнтири вченого, його естетичні смаки, літературознавчі зацікавлення. Епістолярна спадщина вченого допомагає сучасникам з'ясувати літературно-історичні реалії середовища, в якому формувався світогляд письменника, знайти ключ до прочитання багатьох інших листів, отримати вичерпну інформацію з перших вуст про життя українців-емігрантів.

Несподіванки еміграційного епістолярію Володимира Винниченка відкрив для нас доктор філологічних наук Володимир Панченко. Він опублікував листи В.Винниченка до Є.Чикаленка (1919-1929). Упорядник на мою думку, слушно висловлює тезу про те, що "епістолярій, про який ідеться, є надзвичайно цінним історико-літературним документом"(9), бо в ньому точно відбилася конкретика епохи, суспільно-літературного життя в Україні початку ХХ століття. Скажімо, в опублікованих листах згадуються відомі постаті М.Коцюбинський, Левко Чикаленко, Юрій Тищенко, Леся Українка, Михайло Грушевський, С.Єфремов, А.Луначарський, О.Богданов. На жаль, листи В.Винниченка і досі зберігаються в його іменному фонді Колумбійського університету (США).

Титанічні зусилля, як на мене, докладає Олексій Коновал – інженер за освітою, але публіцист, культурний діяч за покликанням – упорядковуючи спадщину письменника Івана Багряного. Мешкаючи за океаном, далеко від рідних берегів, він увесь свій вільний час засиджується над рукописами автора "Тигроловів". О.Коновал у США очолює фундацію імені Багряного, він спромігся у Києві надрукувати двотомне "Листування" (10). Чимало листів І.Багряний писав на вимогу часу, як відгук про події, факти, що хвилювали українську спільноту в розсіянні. Листування розкриває "підводні течії" тодішнього літературного процесу.

Письменниця Марта Тарнавська з Філадельфії (США), аналізуючи книгу "Листи так довго ідуть...." (11) детально зупиняється на томі листів поетеси "празького періоду" від 1881

до 1944 року. Тут зібрано листи не тільки самої Лесі Українки, а і її найближчих родичів, однак рецензент про це чомусь говорить скуппо, більше акцентує увагу, що згадана праця є своєрідним “доповненням до “Хронології життя і творчості”, що появилася тридцять два роки тому” (12). Не називає й авторський корпус. Адже за висловом рецензента виходить, що “одною із найцікавіших книжок, виданих за минуле півстоліття в діаспорі, є “Леся Українка. Хронологія життя і творчості” – великий, понад 900 сторінок, том листів Лариси Косач (Лесі Українки), що їх упорядковувала й зредагувала її сестра Ольга Косач-Кривинюк...Здалося мені, що з усіх творів Лесі Українки – ці листи, можливо, найцікавіші “ (13).

Справді, небагато людей залишає для нащадків документацію власного життя. Однак наразі мова йде про книгу “Листи так довго йдуть.....”. Отже, Марті Тарнавській, на наш погляд, треба було більше уваги приділити саме новій книзі, а не “Хронології життя і творчості”, яка вийшла у світ 32 роки тому. У згаданій праці, взято за заголовок слова Лесі Українки, адресовані до сестри Ольги: “Листи так довго йдуть, хто зна, впору чи не впору прийдуть, в якому настрою хто буде їх читати “ (14). Звертаючись до висловленого М.Тарнавською про те, що листи Лесі Українки зредагувала Ольга Косач-Кривинюк, слід зауважити, що ця теза не зовсім відповідає дійсності. Так, заслуга О.П.Косач-Кривинюк полягає в тому, що вона разом з молодшою сестрою І.Борисовою зберегла листи Лесі Українки, зуміла їх перевезти до Праги й упорядкувати. Але ж зауважимо на той факт, що упорядниця померла 1945 року в Празі, тому архів перейшов у руки її молодшому синові Василеві Кривинюку (1920 р.н.) і уже разом з тіткою Ізидорою Борисовою, молодшою сестрою Лесі Українки, він продовжив працю над упорядкуванням архіву письменниці. А технічне і наукове редагування здійснив учений-філолог П.Одарченко. Про це він сам пише в опублікованій “Автобіографії” так: “До найважливіших праць належить робота над редагуванням книги О.П.Косач-Кривинюк “Леся Українка.Хронологія життя і творчості” (15).

І хоч Ізидора Косач-Борисова (1888-1980) у листі до Д.Нитченка від 11 липня 1972 р. зізнається, що вона “а ні літератор, а ні критик”(16), а все ж таки сестра письменниці була добрим літературознавцем, а особливо, що стосувалося родини Косачів-Драгоманових. Про це довідуємося з листа до Д.Нитченка, датованого 19 жовтня 1972 року: “Ви певне не мали того числа “Нових днів “(ч.180, січень 1965 р.), де вміщена була моя стаття “Добра книга про Лесю Українку” – це про книгу “Спогади про Лесю Українку” (37 спогадів різних осіб), упорядник А.І. Костенко... Якщо Ви у себе не можете тепер дістати це число

“Н.Д.”, то я попрошу переписати ту замітку і пошлю її Вам. Там я докладно подаю чиї спогади дійсно дуже вартісні, а чиї не дуже, а чиї й зовсім безвартісні”(17). А чому І.Борисова позитивно відгукнулася на вихід книги у Києві, упорядкованої А.Костенком, тому, що упорядник-філолог листувався з Ізідорою Борисовою, консультувався з нею стосовно незрозумілих чи не до кінця з’ясованих фактів. І тільки після того, як усі сумнівні зникли, здав до друку книгу “Спогади про Лесю Українку” (18). Про своє листування з І.Косач-Борисовою розповідав автору цього дослідження учений-філолог А.Костенко. І.Косач-Борисова була автором спогадів про Лесю Українку “Зелений Гай”, надрукованих в журналі “Наше життя” (1963), “Леся Українка в оточенні близьких” (“Літопис Волині”, №7,1964), “Спогади про Лесю Українку, Колодяжне” (“Наше життя”, серпень-грудень, 1952). Вона звертала увагу на неточності, що їх іноді допускали біографи Лесі Українки. Всюди їх виправляла. В одному з листів до Д.Нитченка слушно зауважує: “У всіх моїх спогадах я завше виправляю помилки й неточності в спогадах інших, коли знаю достеменно, що то не так було...Спогади, наприклад, Оксани Стешенко (19) навзагал хороші, але щодо точності, то помиляється вона частенько, (отож, вона й Вас ввела в оману тими “сірими очима”) (20). В іншому листі вона пояснює, що у Лесі були виразно ясно блакитні очі, а перед смертю стали темно-сині. “Це дрібниця, - пише І.Косач-Борисова, - але все ж може викликати непорозуміння”(21). Вона називає ще кілька неточностей, що їх допустився кореспондент у статті про Лесю Українку, опубліковану в четвертому числі журналу “Новий обрій” за 1972 рік. Як бачимо, слушно говорив О.Герцен, що “листи – це більш, ніж спогади, на них запеклася кров подій, це – саме минуле, яким воно було зупинене й нетлінне”(22).

До найталановитіших епістоляристів ХХ віку, безперечно, належить Дмитро Нитченко (1905-1999), який жив у Мельборні (Австралія). Серед його кореспондентів вчені-філологи Г.Костюк, В.Чапленко, П.Одарченко, Ю.Шевельов, Ю.Бойко, І.Качуровський, Яр Славутич, М.Жулинський, В.Мельник, Г.Сивокін, письменники Олесь Гончар, Б.Антоненко-Давидович, І.Багрянний, У.Самчук, Р.Іваничук, В.Шевчук та багато інших. Уже на схилі літ, відчуваючи як покидають його сили, Д.Нитченко вирішив опублікувати “Листи письменників”. Частиною свого багатого архіву вперше поділився з читачами у 1986 році, коли у Мельборні з передмовою Марка Павлишина видав “Двісті листів Б.Антоненка-Давидовича”. До автора цієї книжки 17 червня 1999 року поважний епістолярист писав, що він “недавно видав другий і третій збірники “Листи письменників”. Третій збірник – це листи Г.Костюка (більше сотні) та Петра Одарченка. Я додав статті про

них. У другому збірникові-листи одинадцяти письменників: Олеся Гончара, Анатолія Гака, Гуменної, Ореста та інших” (23). Отож, вважаю, літературознавець М.Слабошпицький не має рації, зронивши таку тезу: “Коли Дмитра Васильовича не стало, почали виходити томи його листування з письменниками... Мистецтво епістолярію відходить у запасники історії” (24). По смерті Д.Нитченка насправді вийшли четвертий і п’ятий збірники (2001), що їх упорядкували Леся-Богуславець-Ткач та доктор філологічних наук Олександр Астаф’єв.

Значення епістолографії Д.Нитченка, як й інших його побратимів Г.Костюка, П.Одарченка, Ю.Лавріненка, І.Кошелівця, Ю.Бойка, полягає в тому, що в листах акумулює творча енергія, наукова, естетична думка українського народу, його культурна пам’ять. Уже з цього випливає висновок: почуття і думки, занотовані тим чи іншим автором на папері, перестають виконувати функцію приватної кореспонденції, найінтимнішої документації, – з цього часу, з часу публікації, вони належать історії, вітчизняній літературі, стають культурним надбанням цілого суспільства. В цьому і полягає суспільна функція епістолярію.

Певна річ, нащадкам у спадок Д.Нитченко залишив ще сотні й неопублікованих листів. І, як слушно зауважує О.Астаф’єв, опубліковані Д.Нитченком листи, як цінні історико-культурні документи “поглиблювали уявлення про українську культуру, геополітично розірвану на “материкову” і “еміграційну”, засвідчили велику естетичну вартість, віддзеркалювали різні грані письменницьких особистостей та таємниці їх творчих лабораторій, давали ключа до розуміння ідейно-естетичних пошуків, змінюваності і боротьби різних шкіл і стилів, малювали колективний портрет духовних запитів епохи “(25). До цих слів ученого слід додати концепцію виходу із патової бездержавної ситуації, яка лунає як розпач, як поклик до дії задля здобуття незалежності. Буквально просякнуті українськістю, українським менталітетом листи П.Одарченка, І.Косач-Борисової, Г.Костюка, І.Качуровського та інших. Ось один промовистий факт. Розповідаючи про творчі задуми та їх реалізацію, літературознавець П.Одарченко повідомляє Д.Нитченку таке: “Тепер пишу статтю до кн(иги) “Український народний одяг”, що видає СФУЖО. Для “Нов(их) Днів” мушу написати статтю про І.П.Косач-Борисову з нагоди 100-ліття з дня народження. Редактор ж(урналу) “Український історик” просить написати спогади про Ніжинський ІНО в 20-х роках. А коли ж я, нарешті, почну готувати збірники своїх вибраних праць про Шевченка, Леся Українку та про культуру української мови?...Український народ переживає таку страшну кризу, яку він ніколи за всю свою історію не

переживав. Українській нації загрожує цілковите знищення!!! От про це треба думати! І щось робити!!! Треба бити у дзвін на сполох!!! Бо інакше через два покоління не буде ні одного українця на Україні... Рідною мовою для третього покоління буде російська мова.”(26). Зауважимо, що цей лист написаний 1988 року, наприкінці ХХ віку, коли в Україні поширювався рух за створення Всеукраїнського товариства захисту української мови, що його очолив Дмитро Павличко. А Петро Одарченко на цей час мав за плечима 85 прожитих років. Отже, листи, як лакмусовий папірець, відбивають подих епохи через емоційне сприйняття суспільних процесів, через звернення однієї особи до іншої в одвертій формі. Тому такі листи ще й носять пізнавальний характер, розкривають внутрішній світ людини, є своєрідним віддзеркаленням духовного матеріка українців у розсіянні.

Листи письменників української діаспори належним чином ще не опрацьовані, вони перебувають далеко за межами України. Дружина письменника Богдана Гошовського Ірина Гошовська розповідає, що її чоловік листувався з багатьма “пражанами”. Серед його кореспондентів – поетеса Оксана Лятуринська. Після смерті Богдана Гошовського (1907-1986) дружина чимало часу присвятила упорядкуванню матеріалів: “Вислала до нашого архіву в Вінніпезі всю спадщину його, всі листи й записки. Найцікавіше з висланного – листи “велетнів еміграції”: письменників Леоніда Бачинського, Докії Гуменної, Ольги Мак, Уласа Самчука, Тодося Осьмачки, Дмитра Нитченка, Оксани Соловей....Вірю, що колись хтось з того скористає, поробить досліді “ (27).

Друкуючи епістолярну спадщину, розповідаючи про ту чи іншу творчу особу, треба бути максимально чуйним, акуратним, тактовним. Адже публікація викликає як позитивний, так і негативний резонанс у читачів. Добре до цього ставився Д.Нитченко. У листі до мене від 30 липня 1999 року на запитання про творчість вченого-літературознавця, письменника Василя Чапленка він писав, що “Чапленко був дуже сварливий: ганьбив і Костюка, і Шевельова, і Гуменну, а як я став їх боронити, то вилаяв і мене. Тому не зручно їх (листи) друкувати” (28). Щодо “лайки” Василя Чапленка, то коли вона носить об’єктивний характер, критик сфокусовує свої зауваження на конкретних недоліках твору, то це тільки на користь загальній справі. Відносно академіка Григорія Костюка, якого тут згадує Д.Нитченко, то і ми не погоджуємося з його довільним поведінням з листами. Ще раз нагадаємо про те, що Г.Костюк і письменник Ю.Косач ідейно різнилися. Очевидно, саме з цією метою, бодай після смерті письменника, який не в змозі боронитися, Г.Костюк у своїх мемуарах “Зустрічі і прощання” вирішив остаточно явити на людях своє негативне ставлення до

Ю.Косача, а саме: він друкує уривки листа публіциста і видавця Мар"яна Коця (США) до нього від 17 жовтня 1992 року. Якби ж то відомий літературознавець цитував лист, що розкриває творчу лабораторію письменника, а тож стосується інтимного, потаємного життя приватної особи(29). Зважаючи на те, що Ю.Косач доводився племінником Лесі Українки, то такі літературознавчі "одкровення" Г.Костюка кидають неславу на увесь рід Косачів. Коли б автор надрукував власну епістолярну спадщину, як, приміром, це зробив Д.Нитченко, то у цьому творчому ключі згаданий лист М.Коця деякою мірою був би оправданий.

Зрозуміло, що думки, найпотаємніші почуття, секрети життя і творчості того чи іншого письменника з часу їх публікації стають суспільним культурологічним продуктом, а отже з приватних кореспонденцій перетворюються на документ епохи і належать українській культурі, історії.

Публікація листів – найінтимніших письменницьких документів – носить позитивний характер, передовсім, для розуміння художніх творів, варіантів текстів (текстуального дослідження), а також для глибшого вивчення літературного процесу в цілому. У листах найповніше відбивається філософська орієнтація автора, ставлення його до оточуючого світу, середовища, історії, культури; у листах автор висловлює власну концепцію моральних ідеалів; іноді автор розкриває історичні, публіцистичні, естетичні, біографічні, критичні ідеали.

Майже у всіх листах споглядається певна синхронність еміграційного життя; вони розкривають незгасну любов до України, є незаперечною вірою в духовно-культурній спроможності рідного народу, а найголовніше – критичним аналізом українського буття на чужині.

Письменницький епістолярій української діаспори поглиблює уявлення про нашу культуру, відбиває різні грані талановитих особистостей, творчу лабораторію кожного з них, усебічно зображує боротьбу різних шкіл і стилів літературних, розкриває духовні запити епохи.

РОЗДІЛ 11. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ОЦІНЦІ КРИТИКІВ

11.1 ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ ПОТУЖНОСТІ В КОМПАРАТИВІСТИЧНИХ ПОШУКАХ УЧЕНИХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

На фоні сучасної "масової культури", що лавиною посунула після зняття цензури, починаючи з 1992 року актуальним на сьогодні є переосмислення ролі високої національної культури в житті суспільства. Культурний розвиток в системі освіти має

спрямовуватися, насамперед, на формування здорового національно-культурного самоусвідомлення, адже йдеться про духовне здоров'я і суспільства, і особистості. Ми збайдужіли. А "масова культура", що особливо зомбує свідомість молоді з телеекранів, розважальних газет, робить свою справу: люди стали агресивнішими, – у побутовій мові часто вживається ненормативна лексика, відчувається неповага до літніх людей, до жінок, матерів. Християнська мораль відтіснена. Не помічати всього цього – заганяти суспільство в глухий кут.

Де ж вихід? У поверненні до духовних джерел, до християнської моралі, фольклорної першооснови. А ще, на думку вченого-історика П.Слободянюка, "потрібна серйозна перебудова навчального процесу з позицій переоцінки культурно-виховної роботи як основи етнокультурного відродження людини" (1).

Культурним з примусу стати неможливо. Культура особистості формується з раннього віку: любов до батьків, повага до старших, вироблення навичок мовленнєвої культури тощо. Але не менш важливим у формуванні культури є звернення до усної народної творчості. За кордоном добрими народознавцями були представники української діаспори, культурні діячі, серед них — Михайло Драгоманов, Іван Огієнко, Степан Килимник, Докія Гуменна, Микола Мушинка..

Мешкаючи у Словаччині, професор Пряшівського університету Микола Мушинка постійно захоплюється першоджерелами народної духовності (2). Компаративістичні пошуки, то важлива ділянка роботи вченого. На науковому рівні він розглядає не лише українську, а й слов'янську фольклористику в працях "З глибини віків" (Пряшів, 1967), "Срібна роса: з репертуару народної співачки Анці Ябур із Стащина" (Пряшів, 1970), "Фольклор руснацх Войводини" (монографія; Новий Сад, 1988) – про народні обряди та пісні югославських русинів. Творчим подвигом називав професор Олекса Мишанич глибоке вивчення багатогранної наукової, видавничої, науково-організаційної діяльності фольклориста Володимира Гнатюка (3). В академіка Миколи Мушинки список наукових праць про В.Гнатюка нараховує сорок публікацій, серед них найпомітніші "Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття" (Париж-Мюнхен, 1975), "Володимир Гнатюк" (Нью-Йорк-Сідней-Торонто, 1987).

Чому ж М.Мушинка звернувся до творчого спадку В.Гнатюка? Бо до 60-х років минулого століття наукова спадщина видатного вченого-фольклориста піддавалася забуттю і це в той час, коли В.Гнатюк мав 1337 друкованих праць. Повернути вченого українській науці взявся за кордоном Микола Мушинка. Він глибоко проникнув у творчу лабораторію письменника, з'ясував обставини появи найпомітніших публікацій з історичного

боку, дав їм оцінку і визначив місце в комплексі філологічної проблеми. Причому М.Мушинка усі проблеми пояснює на джерельному матеріалі, посилаючись на архівні документи Львова, Києва, Праги; він також увів в науковий обіг нові документи. Із дослідження М.Мушинки постає образ В.Гнатюка не тільки як вченого мужа, а й як феноменального збирача етнографічного матеріалу, видатного теоретика фольклору.

Формуючи загальну культуру сучасника, ми ніяк не можемо погодитися з думкою В.Рубана, який в газетному інтерв'ю сказав, що "кolorитний мат придумали українці, а росіяни в них позичили" (4). Це не що інше, як припущення, вигадка. В Україні споконвіку шанували матір. Так, у весільному обряді найголовнішу роль відіграє мати. Ось кілька прикладів з пісень:

"Благослови, Боже, благослови, мати" чи "Дай, мамо, до коси масла, Бо я тобі корівоньку пасла, Хоч пасла — не пасла, Дай до коси масла". Недаремно ж непошана дітей до батьків завжди розцінювалася як неоправний гріх. Мати славиться в думках, піснях, голосіннях, прислів'ях, псалмах, колядках, щедрівках, себто у різноманітному багатстві жанрів українського фольклору.

І раптом отакий пасаж письменника Василя Рубана перекреслює багатовікові традиції українців ?!. Тих, хто не погоджується зі мною, з моїми доводами, хочу відіслати до ґрунтовної розвідки Петра Одарченка "Мати в українському фольклорі" (5), який говорить, що "висока моральна краса світлого образу рідної матері свідчить про чистоту й шляхетність народного світогляду, про існування в українському народі міцної й непорушної любові до своєї родини, до своєї матері, а разом із тим і до своєї Батьківщини" (6)

Сумлінням української нації є вчений-історик, фольклорист Михайло Драгоманов, який у Софійському університеті захоплювався питаннями компаративістики. За наукові розробки його обрано членом Паризького етнографічного товариства та членом Міжнародної ради фольклористів, створеної на лондонському конгресі 1891 року. Біографію М.П.Драгоманова вміщено у "Словнику сучасних фольклористів", виданому 1894 року у Парижі. І не випадково, адже український вчений брав діяльну участь у міжнародних конгресах фольклористів.

У своїй "Автобіографії" він писав: "Болгарія створила мені умови для повернення до педагогічної діяльності, яку я так люблю, і дала мені орган, у якому я можу друкувати свої дослідження з питань слов'янської фольклористики, включаючи українську фольклорну літературу" (7). Застосовуючи порівняльний, історико-зіставний методи досліджень, М.Драгоманов виявляє симпатії до болгарських релігійних легенд, стверджує велику їх подібність до українських, до грецьких.

Однак, на нашу думку, Драгоманов-фольклорист без належного аналізу доводить, що існують певні зв'язки української пісні про вдову та її синів із грецькими повістями про Едіпа. Методологічні принципи дослідження при цьому потребують деяких уточнень, корективів, бо такі зв'язки насправді є нереальними.

Немає потреби говорити про значення досліджень М.Драгоманова в ділянці фольклористики, бо мій попередник вчений-філолог П.Одарченко детально виклав цю позицію у своїй студії (8). С.В.Мишанич також зацікавлюється компаративістичними пошуками у праці "Фольклористична спадщина М.Драгоманова у світлі актуальних завдань українського народознавства" (9). А ось Р.Іванченко в другому числі журналу "Дукля" (Пряшів) за 1967 рік хоч і опублікувала свою статтю " Михайло Драгоманов і народна творчість", але ґрунтового висвітлення проблеми не подала, бо це, очевидно, не входило в коло її наукових зацікавлень.

Усі вище названі дослідники творчості М.Драгоманова, у тому числі й Іван Франко, Омелян Огоновський, Олена Пілка, Іван Стешенко, Іван Романченко, Павло Федченко, болгарський учений Петко Атанасов не аналізують ґрунтовну працю "Література українська, проскрибована рядом російським", що була прочитана на літературному конгресі 1878 року в Парижі (з французької переклав М.Павлик). Стаття М.Драгоманова довго замовчувалась і не ввійшла до двотомного видання творів (Київ, 1970). У ній Драгоманов - фольклорист говорив: "Найбільший скарб літературної України в її народній усній поезії. На неї припадають переклади, пісні, оповідання, приповідки, переховані в пам'яті селян" (10). Учений каже, що в цьому Україна не поступається жодній європейській державі. Однак, на наш погляд, М.Драгоманов дещо гіперболізує проблему, коли говорить про вітчизняну історично-епічну поезію, яка не знаходить собі рівних, хіба що в літературі сербській, іспанській чи новогрецькій. Зразки історичної епічної поезії бачимо і в російській, і в польській, і в чеській літературах.

Разом з тим, українську народно-поетичну творчість М.Драгоманов вважав складовою частиною літератури давньої доби (11), вона посідала важливе місце в обміні художніми цінностями поміж європейськими народами. А перебування українського вченого в Болгарії залишило помітний слід на ниві культурного співробітництва, порівняльного літературознавства і фольклористики. Наш учений сприяв появі наприкінці ХІХ століття перших болгарських українців, серед яких були зять М.Драгоманова І.Шишманов, ректор Софійського університету Д.Агура, професор славистики Г.Попов та інші.

Вивчення української народно-поетичної школи прозріливо постає в дослідженні І. Огієнка "Слово про Ігорів похід" (12). Він

виважено ставиться до кожної фрази літературної пам'ятки і відповідально - до свого слова. Для з'ясування наукових обґрунтувань вчений вдається до вивчення дохристиянських вірувань, що лягли в основу монографії (13). У ній найрізніші уособлення, одухотворення, олюднення неживих предметів автор підкріпив прикладами з поеми "Слово о полку Ігоревім" (14). Крок за кроком І.Огієнко-учений доводить, що епос співвідносний історичній епосі XII віку.

Деякою мірою суголосна Огієнковій монографії "Дохристиянські вірування українського народу" велика етнографічно-історична праця Докії Гуменної (1904-1996), що має промовисту назву "Благослови, мати!" (15). Авторка — член-кореспондент ВУАН в екзилі — підключає величезні потужності компаративістичних пошуків і на підставі порівнянь зі світовими стандартами доводить, що наша усна народна творчість бере свій початок із сивої давнини. І хоч визначила жанр твору як казка-есе, але це не вигадка, не фантастика, бо народні легенди, перекази тісно пов'язані з реальним життям, йдеться ж бо про історичні, культурологічні аспекти в поєднанні з науково-філософськими, фольклорно-етнографічними, археологічними ремінісценціями. Авторка залучила величезний масив першоджерел, літератури, унаочнень (рисуноків, малюнків, схем-символів).

Применшуючи значення своєї праці для розвитку вітчизняної культури в контексті світової, Докія Гуменна пояснює: "Казкою зву тому, що всяке відтворення минулого — казка... Приклади беру з археології, етнографії, міфології, фольклору і мови — спадщини нам від прашурів, а на спадщину усі маємо право" (16). І починає авторка свою "казку" з палеоліту. Про жінку говорить з високим пієтетом, бо вона є символом родової єдності, центральним образом у становленні родового ладу; охоронниця, Покрова, опікунка свого роду, берегиня. Так виникає культ матері, що в подальшому стане богинею.

Багато місця письменниця приділяє міфам, міфоепічним творам - грецьким, єгипетським, індійським, сірійським тощо. І не просто називає, а розкриває їх зміст, дає наукове потрактування "за допомогою трипільської спіралі", як то видно на прикладі "Кривого танцю" (17) з нехитрою піснею:

Кривого танцю йдемо,
кінця му не знайдемо,
то вгору, то в долину,
то в ружу, то в калину.

Ритмомелодика, розмір строфи нагадують варіанти весільних пісень, що дійшли до нас із сивої давнини:

Йдемо ми погуляти,
Боярів оглядати,

Хто високий, хто низький,
Хто далекий, хто близький.

(Записано автором цих рядків у селі Шрубків Летичівського району на Хмельниччині).

Докія Гуменна свою працю принагідно проілюструвала. У ній знаходимо орнамент на вазі "Лепесівський календар" (від назви села Лепесівка на Хмельниччині), трипільську посудину у вигляді жіночого обличчя (знахідка археологів у с.Лука Врублівецька на Кам'янецьчині) тощо. Кожен із семи розділів книги "Благослови, мати!" містить чималий список використаної літератури, як вітчизняних, так і закордонних вчених: М.Грушевський, П.Єфименко, Д.Лихачов, О.Воропай... Все це наближує книгу Д. К.Гуменної до строгої ритмічної словесності, надає їй наукового стилю, дослідницького обрамлення.

Отже, розглядаючи фольклористичні потужності компаративістичних пошуків вчених української діаспори доходимо висновку, що, перебуваючи далеко за межами України, філологи, письменники не тільки не загубилися в чужомовному середовищі, а навпаки, зібравшись силами, залучивши увесь наявний науковий апарат, систематизували, записали і зберегли для нащадків зернини усної народної творчості, дали їм наукове обґрунтування, збагативши таким чином скарбницю світової культури.

11.2. УКРАЇНСЬКА МЕДІЄВІСТИКА В СИСТЕМІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Інтерес до давньої української літератури виник у М.Драгоманова ще у юному віці; його рідна сестра Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) свого часу писала як "українська стихія оточувала нас могутньо; се була українська пісня, казка, все те, що створила українська народна думка і чого держався тодішній народний побут" (1). Тут слід зазначити, що рід Драгоманових справді дотримувався усіх народних звичаїв та обрядів. Батько майбутнього ученого Петро Якимович записував українські народні пісні, підтримував тісні контакти з українськими письменниками, фольклористами міста Гадяча А.Метлинським, М.Макаровським. Драгоманов-учений свідчив: перше знайомство з історичним минулим України розпочалось завдяки батькові, який любив читати історичні книги (2), а також учителів історії О.Строніна та Д.Пильчикова (кириломефодієвця). Про свого учителя Полтавської гімназії Олександра Івановича Строніна

згадував так: "У самого Строніна, як я сказав, продавались видання Куліша, і він мені перший дав читати Марка Вовчка і Куліша "Епilog к "Черной раде" (3).

Отже, враження шкільних років стали першим стимулом до пізнішого зацікавлення М.Драгомановим історичного минулого українського народу, його культури, зокрема, фольклору і літератури давньої доби. На сьогодні, серед порушених М.Драгомановим проблем, в українському літературознавстві і досі залишаються маловивченими ті праці, що дозволяють бачити в дослідникові, насамперед, ученого-медієвіста. На такий стан найменше уваги звертали українські науковці-попередники (4), що й спонукало нас до ґрунтовнішої розробки цієї теми. Донедавна залишилися поза увагою вітчизняних дослідників й праці Драгоманова-народознавця, зокрема, твори з фольклорної спадщини. Все це слід розцінювати як результат ідеологічного замовлення часу, коли праці Драгоманова-літературознавця трактувалися тенденційно, з марксистсько-ленінської методології. Звідси й однобоке висвітлення проблеми, а надто зображення ним інтернаціонального контакту між слов'янськими літературами і, особливо, російськими письменниками. Подібна методологія, наприклад, простежується у двотомнику літературно-публіцистичних праць, що його упорядкував І.С.Романченко (5). Твори письменника подано добірно - це ті, де згадується провідна роль російської літератури, чи, скажімо, суперечність політичного світогляду до таких його сучасників як М.Костомаров, П.Куліш, Б.Грінченко тощо,- на такий ортодоксальний бік наукового дослідження звернув увагу літературознавець української діаспори Петро Одарченко (6).

Тут, на нашу думку, доречно нагадати, що серед перших дослідників творчої спадщини М.Драгоманова були відомі літературознавці І.Франко, Олена Пчілка, О.Дорошкевич, М.Грушевський, В.Пачовський, В.Дорошенко (7) та інші. Кожен із них, як засвідчують праці, підходив особіно до розгляду тієї чи іншої проблеми, відкладаючи десь далеко у пам'яті твори медієвіста. Певною мірою, до цього їх "штовхав" сам історик літератури М.Драгоманов. Тому, гадаємо, слушною є теза О.К.Дорошкевича про те, що "Драгоманов, безперечно, мав також естетичне чуття, стежив за всіма новинами європейського письменства і мав раз у раз підновлену, свіжу лектуру в галузі критики й літературознавства, але спеціально ці питання не розробляв, вплітаючи їх у свою загальну культурницьку теорію. Тому й нам тепер доводиться вилучати ці літературно-критичні погляди з усієї спадщини, щоб установити їх вихідні передпоилки" (8). Справді, окремого дослідження пам'яток давнього українського письменства у М.Драгоманова немає, а

отже, нам доводиться таки "вилучати" тексти, які стосуються проблеми української медієвістики. Найглибше такі проблеми М.Драгоманов розкриває у працях "Про українських козаків, татар та турків". "Малорусские народне предания й рассказы", "Исторические песни малорусского народа с пояснениями М.Драгоманова, В.Антоновича", "Політичні пісні українського народу", "Українська література, проскрибована рядом російським" тощо.

Спеціального дослідження у цій ділянці філологічної науки й досі немає, а тому нашим прагненням залишається якомога дохідливіше зупинитися на тих моментах, що цікавили М.Драгоманова як дослідника-медієвіста, світогляд якого підсвічує методологію вивчення пам'яток давнини. Не зайвим буде нагадати: історика літератури і фольклориста хвилювали, передусім, витоки усної народної творчості, рівно ж як і вплив Святого Письма на розвиток не тільки української, а й слов'янської літератури в цілому. В "Исторических песнях малорусского народа", "Політичних піснях українського народу ХУІІІ-ХІХ ст. з увагами" (Женева, т.1, 1883; т.2, 1885), розвідці "Нові українські пісні про громадські справи: 1754 - 1880" (Женева, 1881) - в цілому фольклористичний доробок ученого вміщено в десятиох книгах — М.Драгоманов з'ясував сутність фольклористичних процесів давньої України, виявляючи історичні й естетичні фактори їх реалізації; простежив зміни в особливостях функціонування української народної творчості в інонаціональному середовищі; провів поетичну паралель (поетично конкретизував фольклорні надбання в художньому часі і просторі). Учений відзначив різні ступені етнічної свідомості і розуміння необхідності плекати свою культурну самобутність завдяки фольклорній пам'яті. Показовим індикатором цих факторів, на думку М.Драгоманова, є народна творчість, яка міцно вкоренилась у пам'яті української людності і передавалась з вуст в уста, із покоління в покоління.

Українську народно-поетичну творчість М.Драгоманов вважав складовою частиною літератури давньої доби. Вона користувалася визнанням народів світу, посідаючи важливе місце в обміні художніми цінностями. А тому учений через фольклорні матеріали прагнув ознайомити читачів (народознавців) з різносторонніми народними культами - від архаїчних елементів виявлення у них до різних ступенів подальших трансформацій й видозмінами функцій. Для підсилення аргументів він подає коментарі до спостережень про роль фольклору як транслятора мовної та літературної практики, про внесення новацій у побутове мовлення й народну поезію.

Таким чином учений доводить самобутність нашої культури, визначає шляхи її розвитку, але визначає, за влучним висловом академіка Л.Новиченка, принципово теоретичну "двосічність". Ця "двосічність" спрямована проти двох головних небезпек, а саме: проти зовнішнього фактора — це великодержавницького російського царизму, що синтезував у собі придушення прояву національного (і тут вимагався рішучий опір поневолених народів) та проти внутрішнього фактора, який закодовувався у самоізоляції, консервації художньо психологічної системи, відсторонення від інонаціональних культурних надбань. У даному разі М.Драгоманов був непримиренним і безкомпромісним, виступаючи проти національної замкненості вітчизняної літератури.

Якщо М.Драгоманов виявляв симпатії до російської літератури, то його сучасник Лев Толстой не меншою мірою цікавився історією, життям, переказами українського народу. Він з олівцем у руках вивчав зібрані М.Драгомановим українські фольклорні матеріали: письменник робить позначки на полях сторінок легенди "Створення Адама, чорта, жінки. Гріхопадіння", "Адам-землероб"- Привертає увагу Л.Толстого й маленьке оповідання про те, як стрілець убив чорта" (9).

Російському письменнику Л.М.Толстому (до речі, рід його тісно пов'язаний з Україною) український учений М.П.Драгоманов був відомий, передусім, як фольклорист. Серед різноманітних праць про народну творчість, написаних ним ("Нові українські пісні про громадські справи", - Женева, 1881, "Політичні пісні українського народу", - Женева, 1885 та ін.), центральне місце посідають "Малоруські народні перекази й оповідання", видані в Києві 1876 р. Цей збірник є підсумком праць з української народної творчості багатьох фольклористів, серед яких були Митрофан Симашкевич, Андрій Димінський, Мелентій Бучинський та інші. У особистій яснополянській бібліотеці письменника є примірник цього видання з позначками на полях, що їх зробив класик російської літератури Л.Толстой.

Разом з тим, не пройшла повз увагу М.Драгоманова праця Льва Толстого "Царство Боже всередині у вас". М.Драгоманов відгукнувся на неї рецензією в журналі "Народ" у двох числах (N17/18, 1894). М.Драгоманов зазначає, що це найкраща книга Льва Миколайовича серед його інших релігійно-моральних трактатів.. Детально аналізуючи роль християнства, всежиттєвої книги - Біблії, М.Драгоманов апелює до змісту Євангелія. Він відзначає, що Л.Толстой вибирає з Євангелія такі слова, які йому подобаються, відкидаючи при цьому фантастику (10).

Попередні дослідники творчості М.Драгоманова І.С.Романченко, М.-Д.Бернштейн, Д.І.Заславський переважно

акцентували увагу на інтернаціональних зв'язках двох слов'янських літератур, бо, на думку І.С.Романченка, "основна заслуга Драгоманова саме й полягає в тому, що він перший теоретично обґрунтував необхідність тісних взаємозв'язків українського літературного процесу із загальноросійським..." Таку "заслугу" дослідник вважає "видатним досягненням передової української критики 70-х років XIX століття" (11). Доречно буде нагадати, що не тільки передову російську літературу ставив нам за взірць літературознавець-Драгоманов,— він орієнтувався, насамперед, на європейські культурні зв'язки, виступав проти фальсифікаторів історичної минувшини українського народу, його культурних надбань. Цю тезу, наприклад успішно розвиває відомий історик Д.Дорошенко, який писав: "М.Драгоманів (1841-1895) сам соціаліст і республіканець з переконань, зауважив, що ніхто так не фальшує української історії, як ті історики-демократи, котрі малюють чорними фарбами оборонців політичної свободи таких, як Мазепа, Полуботок, Виговський, а при тім мовчать про тих, хто цю свободу нищив: про московських царів Петра I і Катерину II. Він гірко нарікав на українських істориків за їх надмірний нахил вишукувати у власній минувшині лишень чорні плями й через те давати односторонній образ української історії." (12). Справді, у праці "Про українських козаків, татар та турків" (13) М.Драгоманов для зразка наводить текст, дум про Марусю Богуславку (с.16-17); пісні про татарську орду, що грабувала і безчинствувала над українським народом (с.10-13). Для підсилення історичних реальностей про неволю запорізького отамана Самійла Кішки М.Драгоманов наводить об'ємний текст народної думи "Втеча Самійла Кішки з турецької неволі 1599 р." (с.22-29). Таким чином, учений практично підсилив своє наукове обґрунтування про роль народних творів в історії суспільної думки нашої держави.

Отже, посиляючись на краші зразки російської літератури, учений не нехтував й передовим набутком вітчизняної культури. Крім того, суспільно-політична думка М.Драгоманова позитивно вплинула на зближення української літератури як з російською, так і болгарською, австрійською, німецькою, французькою, польською. Варто нагадати, що присутність у Софії відомого українського вченого викликала жвавий інтерес серед болгарської інтелігенції. Завдяки М. Драгоманову болгарська громадськість здобула змогу пізнати імена Г.Сковороди, М.Костомарова, Олени Пчілки, Лесі Українки, М.Старицького, І.Франка та інших. Ректор Вищого училища Д.Агура в листі до філолога І.Шишманова (зять М.Драгоманова) 19 вересня 1895 року повідомляв, що працює над перекладами окремих праць Михайла Петровича. Завдяки

І.Шишманову й Д.Агурі у Софії видано збірник, присвячений 30-літньому ювілею наукової діяльності М.Драгоманова.

Перебування українського ученого в Болгарії залишило помітний слід на ниві культурного співробітництва, порівняльного літературознавства, фольклористики. Наш учений сприяв появі перших болгарських україністів (серед них І.Шишманов), яких цікавили взаємозв'язки розвитку давньої української літератури з болгарською.

Приїхавши до Болгарії 28 серпня 1889 року (за старим стилем), М.Драгоманов зустрівся з міністром освіти Георгі Живковим (1844-1899). Під час бесіди з міністром він погоджується не тільки читати лекції, а й провадити наукову роботу серед студентів, зобов'язавшись організувати видання фольклорних матеріалів, а також упорядкувати університетську бібліотеку. І тут не обходить увагою літературу давньої доби. У своєму "Щоденнику" М.Драгоманов занотував таке: "Виявляється, що у Софії відсутні навіть видання апокрифів церковно-слов'янських Пипіна, Тихомирова, Порфир'єва" (14). При цьому він обіцяє професору славістики Г.Попову якнайшвидше прислати такі книги, вилучивши їх із власної бібліотеки, що знаходиться у Женеві (15). Драгоманов-літературознавець був оснащений передовою методологією, що її виробила наукова спільнота на європейських обшарах кінця ХІХ століття. З приводу цього слушною є думка російського літературознавця Д.М.Овсянко-Куликовського, який про М.Драгоманова писав: "Його розум, дар божий природи, озброєний широким діапазоном пізнання, виховання в душі аналітичного мислення, був однаковою мірою пристосований як до наукової, так і до публіцистичної діяльності" (16).

У Софійському університеті М.Драгоманов швидко здобув визнання серед наукової й студентської громадськості як інтелектуально оснащений дослідник історії, фольклору та літератури давньої доби. Його глибокі знання давнини помітили і належно оцінили такі болгарські учені-сучасники М.Драгоманова — як етнограф А.Ілієв, міністр освіти Г.Живков, ректор університету, професор історії Д.Агура, філолог, член Наукового товариства імені Т.Шевченка у Львові Л.Мілевич, мовознавець і фольклорист І.Шишманов, професор славістики Г.Попов. Наукові зацікавлення давньою українською літературою і фольклором зблизили українського ученого М.Драгоманова з російським літературознавцем-давником О.М.Піпіним.

З приводу цих наукових зацікавлень зав'язалось між ними жваве листування (17). Привернула увагу О.Піпіна завзятість, наполегливість М.Драгоманова, який рішуче виступив з викриттям царської політики Росії щодо національно-культурних прав

українського народу, проти нападок російської преси на українську літературу і мову.

Торкаючись діяльності "Основи", дослідник М.Д.Бернштейн висловив таку тезу: "В 1861—1862 р.р., коли зорганізувалась і діяла "Основа", Драгоманов не пристав до програми журналу, бо вважав її завузькою в соціально-суспільному відношенні, національне обмеженою" (18). Така теза є не що інше, як припущення М.Бернштейна, що було суголосне ідеологічному штампі. Адже на час виходу журналу "Основа" Михайлу Драгоманову виповнилось від роду 19-20 років; його світогляд ще тільки формувався під впливом друзів нового київського періоду, викладачів та студентів історико-філологічного факультету св.Володимира, вихованцем якого він став у 1859 році, а тому на першому місці у нього стояла проблема здобуття вищої освіти, щоб присвятити решту свого життя українській науці, і тоді "пристати до програми журналу" не входило в коло " наукових інтересів юного М.Драгоманова.

Тарас Шевченко, ім'я якого також пов'язано з "Основою", помер 1861 року. Домовина з прахом поета прибула до Києва 6 травня. Київські студенти (серед них був і Михайло Драгоманов) вийшли на лівий берег Дніпра, щоб взяти труну і перенести в актовий зал університету. На похоронах Т.Шевченка виступив 19-літній студент М. Драгоманов. І це його був перший публічний виступ. Тоді промовець висловив тезу, що "кожний, хто йде служити народові, накладає на свою голову терновий вінок" (19).

Такий терновий вінок судився й М.Драгоманову. Уперше він виступив на захист української культури статтю "Земство й местный элемент в народном образовании" ("Санкт-Петербургские ведомости", — 1866. - №93), в якій вступив у полеміку з попечителем Київської округи, князем Олександром Прохоровичем Ширинським-Шихматовим. Рецензуючи його підручник "Книга для чтения в школах Киевского учебного округа", М.Драгоманов заперечував навчати дітей спершу церковнослов'янської, а потім — російської мови. Молодий учений обґрунтовано доводив, що потрібно скласти такий підручник для народних шкіл, в якому діти починали б вивчення основ української мови, далі — російської, а потім — церковнослов'янської мови. За таке вільнодумство редакція газети отримала догану, а за молодим автором публікації М.Драгомановим встановився суворий таємний нагляд поліції. Як засвідчує у "Щоденнику" сам М.Драгоманов, ця акція завершилась для нього вимушеною еміграцією.

Безпосередньо до українських літературних справ і, зокрема, до висвітлення проблем давньої української літератури письменник доторкнувся 1870 року у статті "Малороссия в ее словесности"; це була серйозна ґрунтовна рецензія на працю

літературознавця І.Г.Прижова "Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век", окремо виданої 1869 року у Воронежі (20).

Висловивши ряд зауважень, М.Драгоманов з приємністю акцентує увагу на тих положеннях російського вченого, що розкривають наукову сутність культури, зокрема, давньої української літератури.

У праці "Малороссия в ее словесности" чимало місця відводить М.Драгоманов розвиткові української літератури давньої доби; український літературознавець заперечує тим опонентам, які "надто однобоко дивляться на західноросійську літературно-друковану діяльність XVI в., а отже, роблять з цього надто однобокий вибір" (21). На думку М.Драгоманова, література XVI віку відбивала не тільки погляди православної реакції на пропаганду католицизму, а, безумовно, "була лакмусом літературного руху епохи відродження наук, реформації, відблиском всього загального, що відбувалося у тодішніх європейських країнах, до числа яких і входила тодішня Південна Русь". Ця теза ученого є вагомим здобутком в історії вітчизняного письменства давньої доби, зокрема, що стосується висвітлення проблеми полемічної літератури.

Посилаючись на М.Максимовича і застосовуючи його історико-зіставний метод дослідження пам'яток давнини, М.Драгоманов зауважує, що "до 1616 року, на час заснування у Києві друкарні, "на Русі було надруковано 112 видань, з яких 12 — в Литві, 42 — в Галичині і Волині, 28-у Москві" (22). Отже, давня Україна і в книгодрукуванні випереджала своїх сусідів.

Інша сфера літературної діяльності в Україні, пише рецензент, тісно пов'язана з розмахом козацького руху. Однак, далі зазначає М.Драгоманов, якщо кінець XVII і початок XVIII віку в Україні перенасичений творами історичного характеру, зображенням правічних історичних осіб, які брали участь в національно-визвольних змаганнях, то друга половина XVIII віку в українській літературі насичена творами історичних повідомлень про Малоросію.

М.Драгоманов порушує і таку проблему в давній літературі як естетичний героїзм. На думку вченого, він викликаний тим, що народ за часів володарювання великих князів виробив у собі лицарський дух, але такий військовий настрій надто рано прийняв характер земського захисту ("Заповіт Мономаха", "Слово о полку Ігоревім"). В результаті дослідження М.Драгоманов приходить до висновку: у всякому разі, вік героїчний на півдні Русі явив грандіозні образи воїнів, в яких безпосереднє воєнне дикунство прикрашається тим естетичним колоритом героїзму, який завжди, коли військовий рух народу переслідує іншу мету, крім здобичі,

наприклад, захист слабшого (смерда - у Володимира Мономаха), війну за віру, нарешті, славолюбство. Ось звідки пульсує народний вислів, каже М.Драгоманов, "слава не помре, не поляже". Образи героїв-українців, на думку літературознавця, знаходимо у пам'ятках усної народної творчості і особливо в "Слові о полку Ігоревім", що відмінно характеризує давню сутність української поезії, як і життя та побуту.

У "Передньому слові" (до "Громади" 1878 р.) письменник називає роль церковних братств у поширенні і захисті віри православної шляхом друкування книг, їх розповсюдження. З цього, робить висновок М.Драгоманов, для України була чимала користь, бо "з самих попів наших повиходили люди, котрі й в Московщині навчали людей тому, що й у XVII ст. навчали... Тільки таких людей стала тратити в XVIII ст. наша Україна для столичної Московщини, а там вони перероблялись з вільних людей на царсько-церковних чиновників" (23).

У великій праці "Чудацькі думки про національну справу" (1891) М.Драгоманов заперечує діяльність М.Костомарова-літературознавця, який надавав клерикальний характер тій популярній літературі, котру хотів видати для України... Так, він зовсім не зрозумів вартості неправославних впливів на українське письменство з XVI ст., протестантських і римських і навіть зачатків питомого протестантизму в братствах та в таких писателів, як Іван Вишенський" (24). Критикує М.Драгоманов й "відсталість Костомарова" в етнографічних роботах.

Вплив на український народний світогляд, каже М.Драгоманов, мали грецькі й латинські назви. Цьому передували церковнослов'янські переклади творів давнини.

М.Драгоманов також не визнав порівняльного методу літературознавця М.Сумцова. У полеміці з харківським ученим він навіть дає чітку характеристику давньому українському письменству XVI- XVII століть, закидаючи при цьому докір М.Сумцову, який не доводить свою думку до логічного завершення: "Праці д.Сумцова про наших старих писателів XVI—XVII ст. цінні, та тільки по виписках з рідких тепер книг. Ясної ж, а тим паче вірної провідної думки з них не виведеш і не доб'є ся відповіді на пекуче питання: чому наше письменство у XVII ст. пішло де в чому навіть назад проти XVI ст., а потім заглохло не в одній Росії, а й у Галичині, що вела перед XVI ст." (25). Гадаємо, М.Драгоманов, полемізуючи з М.Сумцовим стосовно запровадження юліанського календаря, принижує роль православ'я і, водночас, перебільшує (в поширенні культурницьких ідей, запровадженні братських шкіл) значення протестантської школи. Подібна теза ученого виразно звучить й у полеміці з П.Житецьким. Певна річ, М.Драгоманов не до кінця виклав свій

погляд. Якщо він мав на увазі те, що католицька ідеологія домінує над світською, коли Папа Римський стоїть над керівником держави, а не керівник – над церквою, то в цьому сенсі він мав рацію.

Характеризуючи "Нарис літературної історії малоросійського наріччя в XVII—XVIII ст." П.Житецького, рецензент-Драгоманов високо оцінює мовознавчий аспект автора праці і, навпаки, дає критичний аналіз літературознавчим працям ученого-філолога, який "теж замітив, що наше письменство в XVI ст. подавало більше надії розвинути, ніж потім сталося у XVII ст., і навіть згодився з тим, що в XVI ст. оживляв наше письменство вплив західноєвропейського руху, котрий зветь новонародженням наук (renaissance) та протестанством... (Житецький забув усе, що він було признав доброго за неправославними впливами на Україну і пішов... без розбору захвалювати православно-козацький рух..." (26). Безперечно, можна було б обминути таку наукову полеміку М.Драгоманова, якби він не надавав особливого значення ролі протестантизму в українському відродженні XVI ст.

Тут, полемізуючи з Павлом Житецьким, рецензент-Драгоманов закидає йому докір у тому, що саме під впливом православно-козацького руху як "спасителя нашої національності" українська література XVII віку почала втрачати свої передові позиції, піддаючись московському впливові. На наш погляд, М.Драгоманов і в даному разі висловив необ'єктивне твердження своєї тези. Адже розвиток кожної літератури залежить від соціально-політичних, історичних факторів. Тривала національно-визвольна війна, довговікове панування поневолювачів українського народу обезкровили і негативно вплинули на генофон нації. Треба було шукати порятунку у сусідів. Оскільки Польща окатоличувала українців-православних, то, певна річ, близькою за духом була російська спільнота (і, справді, у XVII столітті духовенство відігравало велику роль у культурному розвитку українського народу), однак, саме такі фактори відсутні у рецензії М.Драгоманова, що дає нам привід твердити про висловлені аргументи стосовно П.Житецького — дослідника пам'яток давнини — як безпідставні.

Зважаючи на невивчену досі проблему — М.Драгоманов-медієвіст — скажемо, що у творах вченого безпосередньо й дотично йдеться про видатних діячів культури середньовіччя: Нестора-літописця, митрополита Іларіона (Печерського), письменників пізньої доби П.Могили, Д.Туптала, Л.Барановича, Ф.Прокоповича, І.Борецького, М.Смотрицького, козацького літописця Г.Грабянки. Але при цьому слід сказати, що кращі зразки української культури і літератури, зокрема, М.Драгоманов пропагував у світі. Доречною тут, на нашу думку, є теза

літературознавця, професора Ф.Погребенника: "Величезна, досі належним чином не оцінена заслуга М.Драгоманова-емігранта — у представленні перед світовою громадськістю різними мовами її кращих надбань, викриття російського царату як душителя українського художнього слова, що його, буцімто, "не било, нет й быть не может" (27). До послідовників ідей М.Драгоманова в галузі пропаганди української культури у світі Ф.Погребенник відносить такі імена як Ф.Вовк, Я.Федорук (Франція), М.Павлик, К.Ляхоцький, А.Зеліб (Швейцарія), Ф.Волховський, Ю.Рафалович (Англія) та інші.

Найкращим зразком пропаганди української літератури у світі і, зокрема, пам'яток письменства давньої епохи, є праця М.Драгоманова "Література українська, проскрибована рядом російським" (28), що її він написав у Женеві 1 червня 1878 року. Статтю-протест, висловлену проти Емського указу (18 (30) травня 1876 року), М.Драгоманов присвятив роботі Паризького літературного конгресу (1878). До речі, вище згадана праця не ввійшла ні до жодного видання його вибраних творів. Щоправда, дослідники Д.Заславський, І.Романченко у монографії "Михайло Драгоманов" побіжно до "найбільш значимих" статей віднесли й доповідь на літературному конгресі у Парижі (1878), але навіть назви цієї доповіді не подали, не кажучи уже про розкриття змісту статті "Література українська, проскрибована рядом російським" (29). Проте літературознавець М.Д.Бернштейн спромігся трохи більшого: у своїй праці він виділив два абзаци, подавши назву статті М.Драгоманова скорочено у французькій ("La liter. ukr.") та російській ("Украинская литература, изгнанная русским правительством. Записка представлена на Парижский литературный конгресс Михайлом Драгомановым") транскрипціях (30). Однак, справа виглядала зовсім інакше. Про смертоносний вирок Емським указом для українського слова мало кому було відомо у Європі. Отож, головне завдання українського вченого-емігранта полягало в тому, щоб винести таке ганебне явище — заборона урядом царської Росії української мови, літератури, а отже, української культури в цілому — на міжнародний літературний конгрес у Парижі, що відбувся 11-29 червня 1878 року. М.Драгоманов не виступав з доповіддю, оскільки його затримали охоронці швейцарсько-французького кордону з текою брошури-довіді, надрукованою французькою, російською та українською мовами. Про утиски українського друкованого слова доповів І.Тургенев, який головував на конгресі разом з В.Гюго; цим головуючим М.Драгоманов передав разом із супровідним листом перші примірники своєї праці, а згодом брошури роздав учасникам літературного конгресу (31).

У нарисі Михайло Петрович Драгоманов присвятив кілька абзаців задушливій атмосфері, що панувала в київському середовищі й, зокрема, у Київському університеті другої половини XIX століття. Негативно ставилися до української мови, української культури як російські партії на зразок націонал-ліберальної, газета "Киевлянин", що її редагував професор В.Шульгин, так і доморошені яничари-донощики, скажімо, професор університету С.Гогоцький. Про це й доповів на конгресі в Парижі український вчений. Знаходимо у нарисі кілька автобіографічних штрихів. Письменник залишив для історії згадку про те, як восени 1875 року за наказом російського царя заборонено було мешкати в столицях членам київської географічної секції П.Чубинському й М.Драгоманову.

Стаття "Література українська, проскрибована рядом російським" викликала широкий резонанс серед передової громадськості світу, у якій автор переконливо, наочно доводить про самобутність розвитку української літератури, посиляючись на російських учених і, зокрема, посиляється на московського професора Ф.Буслаєва, який високо цінував українську народну творчість, історичні пісні та думи, козацькі оди, що вплинули на подальший розвиток української літератури. Чимало місця тут відводить М.Драгоманов-літературознавець і "Слову о полку Ігоревім", літописам, як першовитокам вітчизняних творів давнини.

Ця праця М.Драгоманова є коротким нарисом історії української літератури, що охоплює об'ємний період: від найдавніших часів до Тараса Шевченка включно. Характерною ознакою є те, що дошевченківську літературу М.Драгоманов визначає як передову; вона нічим не відрізняється від літератури інших слов'янських народів.

Отже, досліджуючи проблему: М.Драгоманов як дослідник давньої української літератури, ми дійшли висновку про те, що український учений був зачинателем наукових ідей в ділянці літературознавства і, зокрема, дослідженні пам'яток давнього українського письменства. Праці М.Драгоманова-медієвіста стали поштовхом для подальших студій у цій ділянці філології для І.Франка, М.Сумцова, П.Житецького, В.Перетца, В.Адріанової, С.Маслова, І.Огієнка, І.Шишманова та інших. Світогляд М.Драгоманова став орієнтиром творчого натхнення для Лесі Українки, Панаса Мирного, І.Рудченка (псевдонім І.Білик), І.Стешенка, Д.Маркевича. Торкаючись цієї проблеми сучасний вчений, критик Григорій Костюк пише: "Статті М.Драгоманова та його учня І.Білика є бойовий маніфест українського реалізму, що, безсумнівно, ліг в основу літературних уподобань, смаків і методів творчості Панаса Мирного" (32).

Висловлюючись науковим стилем, скажемо, що на розвиток української суспільно-політичної думки, на розвиток літературно-критичних принципів справив неабиякий вплив видатний учений XIX століття, публіцист, критик М.Драгоманов.

Глибока ерудиція М.Драгоманова, знання ним багатьох мов, фольклорної символіки, історії культурного розвитку українського народу спонукали його не лише до вивчення пам'яток давнини, а й поширення у світі історичної правди про самобутність української літератури, що бере свій початок із сивої давнини. У цьому нас наочно переконує його фундаментальний нарис "Література українська, проскрибована рядом російським". У цьому також переконує наукова, літературна, епістолярна спадщина М.Драгоманова-ученого. До цієї спадщини, як спраглий до джерела, ще не раз припадатимуть майбутні дослідники літератури.

ЧАСТИНА II. СЛОВО ПРО СУЧАСНИКІВ

ЧАРОДІЙ ДИВА КАЛИНОВОГО

1. МОВНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ТВОРЧОСТІ ДМИТРА БІЛОУСА

Художня література — це барви і музика слова. А якщо міркувати не образністю, а філософською категорією, то українська література — це письмова форма відтворення мистецтва слова, освоєння навколишнього світу шляхом звукосполучення, ритмічної організації мовленнєвих графічних знаків. Саме так, бо в розпорядженні автора тільки письмовий текст. Художник слова себе виявляє у тексті.

Роль письменника в суспільному житті неоціненна. Адже на нього покладена найважливіша функція формувати світоглядну позицію нашого сучасника засобом слова, яке здатне передавати найтонші почуття думки. А як передається слово на письмі, які типи організації художнього мовлення? Вчені давно довели, що існує дві сполуки — це поезія і проза, що різняться будовою ритму. У поезії є художній рід: епос, лірика і драма. Епос (оповідь) — це відтворення характерів, діянь у розгорнутих сюжетних ситуаціях. Лірика — це тип побудови художнього образу шляхом розкриття внутрішнього світу особистості через емоційне відтворення роздумів, почувань і переживань. Лірика передає емоційний стан людської душі (не лише в поезії відчувається емоційний стан, прозові зразки лірики, ліричні відступи є в “Інтермецо”, “Цвіт яблуні” М.Коцюбинського, “Твоя зоря”, “Собор” О.Гончара, новелах Григора Тютюнника, Євгена Гуцала та ін.). Драма ж відтворює зовнішній світ, але на відміну від епосу (розповідної форми) подає цей світ у діалогах, у дії.

Тут ми коротко зосередили увагу читачів на поетичному різновиді. І то неспроста. Адже далі поведемо мову про віршовану форму, насамперед, про педагогічне, виховне значення художнього слова на прикладах творів Дмитра Білоуса. Спробуємо заглянути у внутрішній світ художника, розкриємо багатогранність його таланту, переймемось ліричними образами, бо через осягнення цих образів, почувань читач заглиблюється у світ персонажів, живе у тому світі певний час, набуває досвіду людства. А в Дмитра Білоуса усе підпорядковано логічному засвоєнню художнього слова. З раннього віку постає уявлення

дитини про довкілля за допомогою експресивних алітераційно-розмовних символів, що пов'язані з природою. Мовно-словесна гра збуджує інтерес дитини до навколишнього середовища, екологічних проблем. Не дивина, що саме назви збірок поезій “Диво калинове”, “Чари барвінкові” уже несуть у собі поєднання слова з природною гармонією, земною красою. Калина — уособлення України, її живого слова, і барвінок — зелений, як символ життя, одвічного життя на землі.

Якось письменник зізнався автору цих рядків про те, як визрів задум назви книги “Диво калинове”: “У нас була одухотворена родина, не байдуже ставилась до рідної мови. Батьків батько, тобто мій дід, був дотепником і жартівником. Він говорив з людьми поетичною мовою, поезією... Спочатку визрівала у мене думка написати про мову для дорослих. Та згодом, розміркувавши, бачу, що під цим кутом зору для дітей ніхто не писав. Ось так і з'явилась книга”.

Про виховне, педагогічне значення цієї збірки свідчать численні листи, кореспонденції до редакції газет “Літературна Україна”, “Зірка”, всеукраїнського радіомовлення. Письменник відчув, що після тривалого мовного нівелювання, коли більшовицькі вожді ставили на перше місце розвиг російського слова, а національні проблеми відсувались на задвірки, коли після горбачовської “відлиги” народ України поволі став зводитися з колін, — і ось саме в цей час на повен голос зазвучала рідна мова з уст поета. Після першої радіопередачі “Диво калинове” посипались листи. Важко повірити, але тоді радіокомітет отримав 865 листів з різних регіонів України і майже в кожному з них прохання: продовжити цикл передач про значення і красу рідної мови.

Книги Дмитра Білоуса покликали учнів до відродження українського слова в образах. І на адресу всеукраїнського радіо, і на адресу письменника діти надсилали вишивки, аплікації, малюнки. А учні із села Крюківщина Київської області надіслали навіть спеціально виготовлений альбом малюнків до загадок, що їх написав поет. Виставку дитячих робіт на тему “Диво калинове” влаштувала Ківерцівська районна бібліотека для дітей Волинської області. Через засоби масової інформації зверталися учні Кривого Рогу, Черкас, Львова, Донецька про те, якою неоціненною для них є радіопередача, що її веде письменник. А Галя Данилюк, Ганнуса Лагода (Ківерцівський район) окрім малюнків давали оцінки, характеристики героям творів. Вирішила завітати в пишно завітаний поетичний сад вчителька Ірина Беляєва з Немішаєвської школи, що на Київщині. Їй настільки запали в душу вірші Дмитра Білоуса, що на основі їх розробила шкільні уроки.

Газета “Говорить і показує Україна” 25 квітня 1988 року писала, що радіопередача письменника Дмитра Білоуса стала рекордсменом квітня за кількістю відгуків. Дійсно, педагогічний хист — це і є творчість. Приємні хвилини дарує письменник людям, бо “Диво калинове” і “Чари барвінкові” несуть у собі пізнавально-виховну цінність, спостереження автора. Земля Євшанна, тополяна зродила на світ Божий хлопчика, якому дали ймення Дмитро на честь письменника і проповідника Дмитра Тупталенка, аби він зберіг скарби духовні, продовжив почесний письменницький рід у слов’янському світі. Боже провидіння справдилося...

У передмові до своєї збірки “За Україну молюся” поет пише: “Я вдячний рідному народові за те, що беріг скарби духовні і передавав із покоління в покоління.

У наших лівобережних слободах були гарні храми. І батьки, й ми дуже любили ту мить, коли проїжджаємо повз якесь село — і раптом з буйної зелені виринає церква. І, може, під впливом цього видіння часто бачив я кольоровий сон: ніби прошкую то полем, то дорогою, а переді мною весь час мріє білокам’яна церква із золотими маківками у сонячному промінні.

І таки здійснився сон. Я таки дійшов до цього храму”.

Людина є часткою природи. Природа вдало перевтілилась рядками поетичних строф. Озвучене слово, оживлене краще, емоційніше сприймається читачами, а особливо дітьми:

Що не дай —реве:” Не бу -у -ду /”

Їсть погано, мало.

Гулю он яку верблюда

На губі нагнало!

Або:

Бе-бе-бе та бу-бу-бу! —

Слон реве, мову трубу.

(З книжки “Лікарня в зоопарку”)

У поезії Д.Білоуса мова звірів, птахів персоніфікується на сторінках книг. Засобами алітерації впливає автор на почуття читача, виховує любов до природи.

Чом ворони: —кар-кар--кар?

Чом летять, як на пожар?

І сорока: — скре-ке-ке! —

Прилетіла: — Що таке ?

(З книжки “Пташині голоси”).

Пізнавальний інтерес до птахів передає художніми засобами дітям. Для чого, з якою метою? Аби ми краще любили природу, її частку — пернатих, все те, що створено силою Божою для кожного з нас. А ще поет прагне пізнавальний матеріал піднести до

художнього рівня. Недаремно, коли 1956 року вийшла книжка Д.Білоуса “Пташині голоси”, то професор-орнітолог Московського державного університету Костянтин Миколайович Благосклонов на адресу видавництва “Молодь” надіслав схвальний відгук. Чимало віршів українського письменника взяв за епіграфи до своєї книжки “Птиці в неволе” (М., 1960). Тема любові до природи супроводжує Дмитра Григоровича усе життя. Не так давно він друкує в газеті «Зірка» (2000, 19 квітня) поему “Жар-птиця”.

За словесною гамою поета, немов за природною, досить цікаво стежити. У його творах постають найрізноманітніші відтінки. Письменник тим самим виховує у читача не тільки любов до навколишнього середовища, а й до рідного слова. Він пише:

Коли забув ти рідну мову—

Біднієш духом ти щодня:

Ти втратив корінь і основу,

Ти обчухрав себе до пня.

Письменник усвідомлює, що національно-духовна сфера є справою делікатною, потребує такту, розважливості, але, як патріот рідної землі, він не може стояти осторонь коли з уст державних службовців зневажається українська мова, принижується її роль у суспільно-культурному житті. Є держава Україна на карті світу, а отже мусить жити й державна українська мова. Для її утвердження він докладає чимало зусиль. Однокурсник Олесь Гончара (разом навчались в Харківському університеті) керується відомою істиною, що мова — це головна етнічна ознака людини. Етнічність забезпечує зміст індивідуума. А людиною, приналежною до певного етносу, робить тільки мова. Ще Ярослав Мудрий знання рідної мови пов’язував з культурою і освітою, уславився тим, що зібрав при Софії Київській бібліотеку, zorganizував численний загін літописців.

Принагідно скажемо, що першим читачем роману Олесь Гончара “Прапорonoсці” був саме Д Білоус, який на той час працював у редакції журналу “Вітчизна”. Дмитро Григорович обстоював авторські інтереси в редакції. Про це й засвідчує історичний дарчий напис: “Першому читачеві і чесному оборонцеві “Альп” Дмитру Білоусу з любов’ю. Олесь Гончар. 28 лютого 1948. Київ”. Творча дружба з класиком української літератури продовжувалася до останніх днів Олесь Терентійовича, про це свідчать листи, книги з дарчим написом. На прохання Дмитра Білоуса Олесь Гончар подарував школі села Курмани свою книгу “Далекі вогнища” (К., 1987) з такою присвятою: “У славні Курмани, на Сулі, вчителям та учням середньої школи (де набував мудрості і гарту наш друг Дмитро Білоус) шлю щире вітання в День Незалежності України!

Олесь Гончар. 24 серпня 1994 року”.

Відчуваючи, що сили його підкошуються, здоров'я щодень гіршає, Олесь Терентійович, підписуючи власну книжку другові своєї бойової молодості Дмитру Білоусу з нагоди його 75-ліття з дня народження, заповідає “в добрім здоров’ї переступити Рубікон 2000-го року і там теж радувати Україну своїм прекрасним поетичним словом”. І треба сказати, що Дмитро Григорович з честю виконує заповіт Гончара. Мало того, він заповнив ту нішу академіка, яку свого часу гідно посідав О.Т.Гончар, адже з квітня 2000 року Дмитро Білоус став почесним академіком Академії педагогічних наук України. Цілком заслужено.

Як відомо, художня література посідає чільне місце в системі освіти, навчання і виховання шкільної молоді. Письменники не лише пишуть твори, а й проводять зустрічі; вони бажані гості серед студентів та учнів; у концертних програмах не обійтись без художнього слова. А отже значення літератури, як могутнього засобу пізнання навколишнього світу, усе більше зростає. Ідейно-виховна роль літератури звернена не лише для глибшого засвоєння матеріалу в школі, а й для духовного збагачення як дітей, так і дорослих, збільшення джерел інформації.

Твори Дмитра Білоуса якраз і служать високій благородній меті —утвердженню незалежності України. Вони визначаються такими головними методико-виховними факторами:

- високий ідейно-художній, моральний рівень, що справляє сильний вплив на читача;

- доступність еколого-програмових, мовних критеріїв для певних вікових категорій читачів, розуміння розвитку літературного процесу на сучасному етапі;

- відображення краси й довершеності художньої форми рідного слова, відчуття і вироблення естетичних критеріїв, що впливають на емоційне світосприймання;

- розвиток мислення й аналітично-пізнавальних можливостей особистості через текст;

- сприяння інтенсифікації навчального процесу у школі художніми засобами на уроках літератури, народознавства, зоології, біології тощо;

- удосконалення мовної грамотності.

Якщо ж учитель проведе урок “Диво калинове” про красу і силу рідної мови, а до того ж застосує різноманітні форми подачі матеріалу, то, без перебільшення, такий урок буде найефективнішим в загальнокультурному розвитку учнів. Нагадаємо, що педагогічні ідеї втілені також у таких творах як “Гриць Гачок”, “Веселий Кут”, “Сад на Лисій горі”, численних перекладах; названі твори можуть вільно використовувати учителі під час уроку. Адже автор сприймає мудрість афоризму через власну призму і спонукає задуматись читачів. Тільки у підручнику

“Українська мова” (10 — 11 клас, автор Ольга Олійник) вжито вісімдесят філософсько-дидактичних віршів, що їх створив Білоус-поет, Білоус-мовознавець. Вірші-зразки сприяють глибшому засвоєнню багатьох граматичних норм, граматичних правил. Якщо “Чари барвінкові” розкривають таїну фразеологічних зворотів, то книга “Ромен хіба не родич Рима?” розповідає про походження назв населених пунктів Слобожанщини. І в ній письменник звертається до літописів, використовує легенди та перекази. Книжки Дмитра Білоуса заповнюють прогалини про фразеологічні звороти, народні та церковні свята. До речі, в Росії побачила світ “Энциклопедия русских праздников». Такий довідник вийшов у прозі, а в Дмитра Білоуса подібна енциклопедія з’явилася у поетичній формі (книга “За Україну молюся”).

Зразки, моделі ділової мови поетично зібрані у збірці “Їжакова канцелярія” (підготовлена до друку). Автор в гумористичному плані стилізує, витлумачує канонізовані ділові документи. Причому виступає новатором у застосуванні внутрішньої рими. Дмитро Григорович намагається допомогти читачам, учителям, учням наблизитись до абеткової істини, застосовуючи словесну гру в поєднанні з фольклорними мотивами. Дітям подає за правилами гри зразки дидактично-філологічні, а дорослим — звучить як байка. Дотепно і цікаво. Причому відчувається сюжетна єдність персонажів. Ось для прикладу:

До директора школи Петра Ілліча Дениска

Доповідна записка.

Я, учень 9-го класу Назарій Кушнір
доповідаю, що районний шаховий турнір
для нашої школи пройшов успішно.

є два переможці: Василь Вовчок
і Микола Козленко — по дев’ять очок.

Але, що особливо втішно,
що нашому учневі Штепі Григорію
надано четверту шахову категорію.
Додаю подяку клубу “Золота тура”,
котрий зичить Вам і школі щастя та добра.

Підпис: Н. Кушнір.

Педагогічно-творче життя Дмитра Білоуса кипуче. Саме тому Інститут літератури та Інститут мовознавства НАН України клопотались про обрання його — письменника, випускника Київського університету — членом-кореспондентом Академії педагогічних наук. Відбулась показова публічна лекція, яку відвідали відомі вчені нашої держави, а 30 березня 1994 року на конкурсі Дмитро Білоус здобув перемогу і уже 7 квітня йому видали посвідчення за №49 про те, що він є членом-кореспондентом АПН України. Визнання додало ще більше

відповідальності перед суспільством. Дмитро Григорович розповідає, що з народною педагогікою він зіткнувся в дитячому віці у родині, потім продовжилась ця педагогіка уже через брата Олексу, як учителя історії, колегу Антона Макаренка. Нетрадиційні методи педагогічної діяльності зачепили крилом і Дмитра Білоуса, який навчався в комуні під керівництвом Макаренка.

Саме в комунівській багатотиражці надрукував юнак свій перший вірш “Весняні акорди” (квітень, 1935) з романтичною думою, що його прочитає Антон Макаренко. Перша поезія з плином часу загубилась, але її перша строфа зафіксована в пам’яті й досі:

Весна в мажорних лине звуках
В долини квітів перебіг,
Цілунок шле квітчастим лукам,
Закучерявленій вербі.

З образних рядків стелився шлях до лірики. Уже в студентські роки поет помітив, що ці словосполучення наче перегукуються з рядками П.Тичини: “квітчастий луг”, “то рання осінь шле цілунок”. Поезіями Павла Григоровича захоплювався з дитячих літ. Їх читав, декламував на уроках Євген Григорович Тичина, рідний брат поета-класика. Саме Євген Григорович прищепив Дмитру Білоусу любов до рідного слова, образного, вічно живого. Бо коли навчався у 8-9 класах школи №7 міста Харкова, то Є.Г.Тичина викладав українську мову і літературу. Крім Павла і Євгена творчо обдарованим був і старший брат Іван Тичина. Він також писав повісті, оповідання, захоплювався перекладами творів з білоруської, польської мов. Їх інтелектуальну силу вбила тоталітарна система.

А Дмитро Білоус-школяр продовжував віршувати. У листі до автора цих рядків пише: “Був у мене ще зошит юнацьких віршів, але перед відправленням на фронт здав на збереження в комендатуру гуртожитку, і вони пропали. Пам’ятаю лише деякі з них. Це власне шкільні поезії – “Зустріч”, “Ранок” – досі не друкovanі. Пізніші – студентські – “Коли берізки забракне соку”, “Люба, дорпіли суніці” та “Недоспівана любов” (друкувалися у збірнику “Оріон золотий” (К.: Молодь, 1966. – С.146-147))”.

Всі ці юнацькі вірші, певна річ, писав під безпосереднім впливом не тільки поета-класика, а й під керівництвом, настановою вчителя української мови Євгена Григоровича Тичини. Юнак йому відкривав свою душу. Учителю захоплювався віршами свого учня, підтримував його.

Тепло, зворушливо говорить поет про інших педагогів — це Галину Григорівну Шеремет, Федора Пилиповича Губського. Їм присвятив поетичні рядки. Галина Григорівна проживала у

Кривому Розі. Ще за життя вона однією з перших відгукнулась на радіопередачу “Диво калинове”. Прочитавши листа, Дмитро Григорович дістав із сімейного альбому фотографію далекого 1931 року. Саме тоді їхній клас зафіксовано на плівці, а серед учнів — незабутня вчителька Галина Шеремет. Ось так і з’явився вірш “Шкільне фото”. Літня учителька була глибоко зворушена поетичними рядками уже також не молодого, сивочолого її учня.

ШКІЛЬНЕ ФОТО

Всіх я знаю на шкільному фото
і не треба морщити чоло,
і напружено гадати: хто то?
Так неначе вчора це було.
Наш четвертий “А”, як на картині,
(тут невлadний часу бистрий лет).
Серед нас у в’язаній шапчині
Вчителька Галина Шеремет.
Як забудь товариство миле,
де і радощі, й прикрощі порівно.
Як ми Вас і тоді любили,
наша мила Галино Григорівно!
В класі і на вигоні, на марші
широ Ваше світиться лице:
Ви були не набагато старші,
нині з фото помічаю це.
Не одна вже промайнула осінь,
але згадка трепетна жива.
Вчителько моя, Ви в серці й досі,
Як у пісні, зоре світова...
Це ми тут набирались сили,
тут шляхи розкривались зоряно,
як ми Вас і тоді любили,
наша рідна Галино Григорівно!

Під час війни, коли дізнався, що рідна Сумщина, окупована ворогом, написав вірш, який передавався по радіо з українських радіостанцій Москви і Саратова. Ось уривок:

Все переді мною
так як і було:
верби над Сулою,
вигін і село.
Я не хочу вірить,
що в моїм селі
ходять чорні звірі,
воду п’ють в Сулі.

Невдовзі цей вірш Д.Білоуса переклала російською мовою Ада Владимірова і його включили до колективної збірки “Зелёные побеги” (М., 1944), передмову до якого написав Павло Тичина. Ось так сідлав Пегаса, так входив поет у велику літературу, на ниві якої плідно працює сімдесят літ.

З думою про підростаюче покоління Дмитро Білоус багато років опікувався студією молодих поетів, що діяла у 60-х роках при видавництві “Молодь”. Її відвідували Д. Онкович, В. Симоненко, І. Драч, П. Мовчан, Б. Мамайсур, В. Забаштанський, В. Підпалій, Олесь Лупій, М. Сом, Д.Чередниченко та інші. Один з тих, кому довелося брати уроки в Дмитра Білоуса – це дисидент Микола Плохотнюк, який, пройшовши шлях поневірянь, згодом скаже відверто, без лукавства, що Дмитро Григорович з ними говорив тоді чесно, без фарисейства, не перестраховувався. Іншими словами, керівник студії ходив по лезу ножа.

Принагідно буде сказати, що й автор цих рядків, перекладаючи вірші болгарських поетів, брав перші уроки перекладацької науки в Дмитра Білоуса. Щодо майстерності перекладів, то гарно написав про це у “Дніпрі” Леонід Вишеславський. Справді, Дмитро Григорович трудився поруч з корифеями перекладацького цеху Максимом Рильським, Іриною Стешенко, Степаном Ковганюком, Миколою Бажаном... Пригадується письменникові, як у 70-х роках його висунули на здобуття літературної премії імені Максима Рильського. Однак тоді премію присвоїли Степанові Ковганюку за перекладені твори Михайла Шолохова. Дмитро Григорович не образився, навпаки у властивому для нього жартівливому тоні надіслав до Одеси, де перебував тоді суперник, таку строфу:

За премію, яку вручили,
Радію я й моя сім'я
Так само, якби й Ви раділи,
Коли б її отримав я.

Згодом, зустрівшись на засіданні перекладної комісії, Степан Петрович широко дякував колезі за дотепне привітання.

Дмитро Білоус уклав “Антологию болгарської поезії” у 2-х томах (із власними перекладами), “Болгарські прислів'я та приказки”. І тут ви запитаете, а чи мають вони пізнавально-виховне значення? Безперечно, передусім, знайомлять нас із творами майстрів пера інших народів. Бо перекладає письменник не лише з болгарської, а й з польської, російської, вірменської, литовської, білоруської мов. І поет порівнює нашу мову зі слов'янськими. Є слова схожі і не схожі. Де ж їхнє коріння? В діалектизмах. Ось хоча б взяти до прикладу слово “кліпати” (рух

вій), а в болгарській мові “клепки” — це вії. Отже, наша мова прадавня, вона сягає в глибину віків. На прикладі бачимо, якщо в одній слов'янській мові слово належить до літературного мовлення, то в іншій — до діалектного. Перекладач розуміє, що твір не може піддаватися мовному перетворенню, але при цьому, безумовно, повинні зберігатися самобутність і краса національної поезії чи прози. Той, хто перекладає твір повинен бути із щедрою мовною палітрою, вдумливим філологом. Праця над перекладом вимагає чимало знань, терпіння, хисту. Скажімо, перший вірш слов'янською мовою — “Абеткова молитва”. Його перекладали І.Франко, Р.Лубківський. Цей слов'янський вірш є пам'яткою IX століття, і він захоплює також Д.Білоуса. У його перекладі акровірш друкувався разів дванадцять і в журналі “Всесвіт”, і в дитячому календарі, і в журналі “Дукля” (Пряшів), й в іншій періодиці. У книзі “Мова рідної землі” (К., 1999) учений-мовознавець Ольга Олійник наводить відгук М.Москаленка про цей твір: “Новий переклад Д.Білоуса – вірєць віртуозності і натхнення переборення формальних труднощів, з якими не впоралися попередні перекладачі” (с.59). Як зізнається поет автору цих рядків, слов'янський твір настільки захопив його, що заходився працювати над книжкою “За Україну молюся”, і програмовим у ній є саме однойменний акровірш. Впливав і на задум книжки “Абеткові істини”.

Газета “Україна” (січень, 1995; виходить у Болгарії) назвала Д.Білоуса “українським патроном болгарської поезії”. Випускниця Софійського університету Славія Димитрова ще 1974 року на перекладах Білоуса успішно захистила свою дипломну роботу, а у листі висловила перекладачеві теплу подяку.

Важко не погодитись з думкою академіка Леоніда Новиченка, який писав, що твори письменника — це як шкільні підручники. А дійсно, на слова Д.Білоуса звучить гімн школи у Слов'яногорську Донецької області; його книги “Пташині голоси”, “Про чотириногих, рогатих і безрогих”, “Лікарня в зоопарку” знає вся дівтора України.

Для допитливих школярів видав книжку з “філологічних навчань та розваг” — “Чари барвінкові”, упродовж багатьох років веде усний радіожурнал з української філології, використовуючи загадки, акровірші, метаграми, каламбури. А для чого все це? Аби навчити, пояснити, розкрити секрети словотворення, таїну фразеологізмів. А звідси — збагачується й творча лабораторія поета, постає уява про можливість народження нових “мовознавчих” поезій. Так, 2003 року вийшла книжка загадок “Впізнай мене” (видавництво “Сталкер”, Донецьк).

Є у творчості письменника соціально значущі твори. Серед них поема “Гаркуша, лицар слобожанський”, що надрукована в

другому числі журналу “Соборність” за 2000 рік. Про цей новий твір критики жодного слова не мовили. Головний герой поеми походить з того ж краю, що й автор. Йому свого часу присвятив повість Анатолій Дрофань. Але автор поетичного твору індивідуально осмислює роль борця за соціальну справедливість. І постає “осучаснений” Гаркуша як протестант, як захисник не тільки соціальних, а й національних інтересів українського народу.

Плідна творча праця Дмитра Білоуса не залишається поза увагою побратимів. Вона відгукується у задушевних віршах-присвятах Борислава Степанюка “О мово рідна!”, Олександра Матійка “Поїдеш, друже, в Богуслав”, Степана Литвина “Живи, поезіє Дмитрова!”, Василь Василяшко “Святий Миколай”. Таким чином, ми бачимо наскільки показовою, взірцево-сонячною, чистою, як вранішня роса, є літературна праця поета.

Сила, краса і гармонія літературно-педагогічної творчості Дмитра Білоуса полягає в тому, що він у доступній новаторській формі, враховуючи конкретні особливості часу, уміє достукатись до сердець читачів, радіослухачів. Як педагог-філолог, співпереживає разом зі своїми учнями за вчинки героїв твору. Як словесник-педагог правильно будує виклад матеріалу, зацікавляє учнів (не лише дітей, а й дорослих) художнім словом, історією, філософією буття, багатством змісту й красою форми літератури, навчає жити одним буттям (перевтілитись) з літературними персонажами. Природа і слово, слово і природа — тісно переплелись в людині. І це чітко помітило спостережливе око митця. Тема ця актуальна і повчальна у наш атомний вік, бо Чорнобильська катастрофа загострила з-поміж інших проблем — проблему ставлення людини до збереження навколишнього середовища. І саме в літературно-педагогічній практиці Білоус чи не одним з перших після М.Т.Рильського помітив наше ставлення до “красивого і корисного”.

Постійний пошук нових форм і методів праці над словом, його передачі на письмі, озброєння кращим досвідом вітчизняних і закордонних вчених-педагогів, філологів принесли письменнику визнання. За багаторічну плідну поетично-перекладацьку діяльність Д.Білоус удостоївся високої нагороди Болгарії — орденів Кирила і Мефодія I ступеня й “Мадарський вершник” I ступеня, а за книгу поезій “Диво калинове” його відзначено Національною премією України імені Т.Г.Шевченка (1990).

Серед славних учнів перекладацької школи М.Т.Рильського академік АПН України Олександр Мазуркевич назвав й ім'я Дмитра Білоуса, який, за словами вченого, своєю поетичною мудрістю, кришталевою чистотою мови і самоцвітом образів невтомно і повсякчас вершить істинний подвиг, самовіддано й

захоплено наснажуючи нас то з його соковитих книг, то з живого слова у всенародному радіоуніверситеті.

Академік Академії педагогічних наук України Дмитро Білоус у своїх авторських розробках поєднав науково-педагогічний аспект вивчення мови з художньо-емоційною образністю ("Диво калинове", "Чари барвінкові", "Даруй словам одвічну силу", "За Україну молюся"). Він є автором статей і рецензій з питань етнопедагогіки, теорії і практики художнього перекладу, він науковий консультант і редактор видань гуманітарно-естетичного спрямування. Його численні передмови написані на засадах народної педагогіки. В сюжетах ліричних і сатирико-гумористичних творів, адресованих для дорослих та дітей, втілює традиційні і нетрадиційні методи навчально-виховного процесу. Дитячі книжки про шкільне життя, життя птахів, звірів мають не тільки художнє, а й освітньо-пізнавальне значення, а тому використовуються, як зразок у спеціальних науково-природничих виданнях, підручниках.

Книжки про рідну мову, етимологію слів і зворотів, фразеологізми, український характер, український менталітет із сучасних засад народознавства, побудовані на філологічних знахідках, художньому відкритті, поетично інтерпретують мовно-інтелектуальні зв'язки земного і космічного, пробуджують історичну та філологічну допитливість в юних читачів. Автор з притаманним йому педагогічним хистом та своєрідною, оригінальною методикою розкриває суть впливу живого слова на формування образного світу, розвиток природних задатків дитини-індивіда. Письменник постійно тримає зв'язок із шкільними та вузівськими колективами (проводить відкриті уроки мови, народознавства, бере активну участь у наукових конференціях, серпневих нарадах учителів).

Цикли мовних радіопередач, що їх веде поет, стали невід'ємною частиною освітньої культури України. Творчість письменника вивчається у школах, його вірші й переклади входять до хрестоматій, читанок, підручників з мови, збірників для позакласного читання.

Ім'я Дмитра Білоуса звучить далеко за межами України. Впевнений, настане той час, коли багатогранна невсипуща творчість письменника і педагога буде гідно увінчана багатотомним виданням. Бо Дмитро Білоус – це воістину поет народний.

2. БУДЬ БЛАГОСЛОВЕННА, ОТЧА ЗЕМЛЕ!

- Урок за творами Дмитра Білоуса

Ще з юних літ високу ноту в поезії взяв Д.Білоус, вірші якого залюбки читають не тільки діти, а й дорослі. Цю ноту він тримає й донині. Ім'я поета відоме в кожній області, кожному районі, кожній українській родині. Він є одним із перших будівничих нової незалежної України, бо ще далеко до проголошення суверенітету, до проведення грудневого референдуму 1991 року його слово про красу рідної мови чарувало мільйони слухачів радіоуніверситету "Слово про слово".

В нашій літературі є чимало висловлювань про материнську мову, є навіть цикли віршів. Але праця Дмитра Григоровича на ниві поетичного мовознавства не має нічого подібного не тільки в українській, а й у слов'янській літературі в цілому. Про радіоуніверситет сам письменник каже так: "Українська мова своєю милозвучністю посідає одне з перших місць між європейськими...Однак, стає прикро від того, що саме ця мова зазнала найбільшого приниження, ніж інші. І в мене виникла думка написати книжку віршів про українську мову в сузір'ї інших мов. Понад два роки я вів радіопередачу "Слово про слово", часто брав участь в телевізійних передачах "Живе слово". Поступово сторінка за сторінкою складалася незвичайна книга "Диво калинове", що вийшла друком 1988 року".

І засяяло диво мудрого автора у школах України сотисячним тиражем. А й справді, хто сьогодні спроможний досягнути нашу мову, де сяє понад двісті тисяч слів та пісень, і дзвенять вони двомастами тисяч мелодій.

Слово погідне, слово наше рідне,
любим тебе ми, будем вік любить,
обрій відкрився, всім світам ти видне,
видне, як сонце, як ясна блакить:
о рідне слово, хай тобі щастить!

Доброзичливий акорд автора підхопили мільйони читачів, "і це не випадковість: оселя – це як храм. В найвищий спадок Совість передавалась нам" (з вірша "Родовий наш гімн").

Є в Дмитра Білоуса книжка "Ромен хіба не родич Рима?", в якій через дослідження географічних назв, через рідне слово постає історія Сумщини, де народився поет. Він з гіркотою в серці зізнається: "Якось проїжджав я по дорозі Суми – Тростянець, там я знав село з чудовою назвою "Климентові Млини". Але ця назва з часом зазнала трансформації". Таких трансформацій, до речі, зазнало не одне село в Україні з тим, аби наблизити нашу мову до російської транскрипції. Тому й автор виступає в оборону рідної мови у топонімічних назвах.

Нижче ми друкуємо вірші письменника за його автографами. Одні з них писані в юнацькому віці, інші – у зрілому віці, ще інші – зовсім недавно. Отже, хто поглиблено вивчає творчість Дмитра Білоуса, може брати за взірць саме ці поезії, які спеціально для уроку підібрав сам поет.

ЗУСТРІЧ

Де дороги перетнулись,
Тихі верби, бересток,
Ти до мене усмінулась,
Принесла мені квіток,

А вони ж так щедро квітли
У пучечку між колось.
А в душі щось ніжне, світле
Тихим словом розлилось.

Де дороги перетнулись
Біля нашого села,
Ти до мене усмінулась,
Свіжих квітів принесла.

РАНОК

Як колись, і нині
зацвіли жоржини,
в'ється стежечка-стрічка
в молодий садок.
Тільки на альтанку
бризне промінь ранку,
як тікає нічка
з листя нагідок.

Росяні простори...
Та хіба ж то горе,
що бузок одцвівся
й соловей замовк,
коли до світання
снилась зірка рання,
тиха твоя пісня
і волосся шовк?

Як колись і нині
квітнуть айстри сині,

краще ж від моєї квітки не знайти.
Ніжна, мов билина,
та куди жоржині, —
краща від лілеї
дівчинонько, ти...

* * *

Коли берізці забракне соку,
засушить сонце гінку, високу.
Коли кленкові підрізать корінь:
зчорніє листя — ясна прозорінь.
Як та без листя берізка біла,
ти без кохання, дівчино мила.
І, як без кореня тому кленкові,
так без твоєї мені любові.

НЕДОСПІВАНА ЛЮБОВ

Я в лузі квітів назбирав,
ти з них вінок сплела.
З тобою пісню я почав —
ой пісня ж то була!

Квітками звуки молоді
сплелися поміж трав.
Чому ж замовкла ти тоді?
Що? Високо почав?

* * *

Люба, доспіли суниці,
завтра збирати ходім.
В лісі погожі криниці,
липи на схилі крутім.

Впасти на трави квітчасті,
чи прилягти горілиць...
Може, ми знайдемо щастя
десь між червоних суниць?

Ми припадем до криниці,
може те щастя в воді...
Люба, збираймо суниці,
поки ще ми молоді.

МОЄ СЕЛО

Мое село – ні гір, ні круч, –
рівнина, рівнина.
Пусті – покотиться обруч
до самого Ромна.
І від стрімких роменських круч –
дорога вздовж ланів:
пусти – покотиться обруч
до самих Курманів.
Чому ж обруч? Як атрибут
він, може, застарів.
Та я – і це підкреслю тут –
із роду бондарів.
- Ми не якісь, – казав мій дід, –
заблуди-пришелепки.
У тих, хто забува свій рід,
не вистачає клепки.

РІДНА ШКОЛА

А перша школа – скрізь одна:
дитяча наша доля.
А в нашій класі край вікна –
стара гілка тополя.
А в скромній школі на селі
не кабінети й зали –
у скромних класах вчителі
нас Доброти навчали.
Учителька – сама дівча,
а вчить тебе, дитину,
торкнувшись лагідно плеча:
“Тримай рівненько спину...”
Було стараємось, малі,
додержуючи тиші.
Й кривулі наші й кренделі
ставали все рівненькі.
Минають і літа, і дні,
в моря спливають ріки.
А школа рідною мені
лишається навіки.

РОМЕН ХІБА НЕ РОДИЧ РИМА?

Є незвичайне у звичайнім.
Та чи багато назв, імен,

таких близьких своїм звучанням,
як Рома – Рим і наш Ромен?
Блиьких напрочуд – прямо дивно!
А все це привід нам дає,
щоб відчувать інтуїтивно,
що справді так воно і є.
Хоч логіки шукати все
тому, чия душа байдужа:
де Крим, де Рим, – зіронізує, –
а де, мовляв, попова груша!
Що ж, сумнів теж не осорома,
та в праглибінь зирни ген-ген –
о Рим, тахіта vegum Roma,
хіба не родич твій Ромен?
Стає в пригоді навіть рима:
якщо тісний наш грішний світ –
Ромен хіба не родич Рима? –
Гримить співзвучно ув одвіт.
І якщо знали наші руси,
Що гуси древній Рим спасли,
То це були роменські гуси,
Порода з берегів Сули.
Чуттям старого пілігрима
Я чую прашура свого:
Ромен хіба не родич Рима? –
І сам допевнююсь цього.

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

Чи знаєм ми наші обряди і звичаї,
Чи їх не затьмарили впливи чужі?
Пригадую: скільки краси таємничої
У Щедрому вечорі – святі душі...
І скільки пориву в розміренім цокоті
Копит за вікном, у розгоні саней...
А в хаті наш батько сідає на покуті,
І ми за столом, ціла купа дітей.
Між батьком і нами – кутя і крученики,
Шкварки й холодці – все аж очі вбира:
Ячня, ковбаси, в макітрі – вареники,
Коржів, пирогів отакенна гора!
І як наша мати зуміла наставити?
Ось батько з-за тих пирогів до рідні

(навмисне пригнувшись): – Чи ви мене бачите ?–
А ми в один голос: – Не бачимо! Ні...
Видать, – каже батько, – були не ледачими.
Помолимося Бога та вдарим чолом,
Щоб ви мене, діти, й на той рік не бачили,
Як сядемо знов за святковим столом.
Вертаюсь до мови тії чарівничої
І широ бажаю, щоб вічно жили
Такі дорогі родові наші звичаї
І гнулися в нас від достатку столи.

БЛИЗЬКО ДО СЕРЦЯ

Мабуть, ви й самі це помічали:
Вчительки, наставниці дітей,
Книги, зошити й шкільні журнали
Носять, притуливши до грудей.
Виникла ця звичка мимоволі
І немов була споконвіків:
Близько так беруть до серця долі
Юних вихованців-школярів.

ЙШОВ СОЛДАТ З ФРОНТУ

Іде з війни солдат, поправив скатку.
На шлях стрілою вимчало хлоп'я.
Летить йому назустріч: “Татку, татку!”
І тягне ручки: “Коля...Коля я!..”
Не батько він. Мине ці верби, рудку
(його село за річкою, внизу).
Дає з мішка хлоп'яті цукру грудку,
Змахнувши зі щоки скупу сльозу.
Йому померкло сонце у зеніті,
Йде далі винуватий без вини.
Душа болить: о, скільки вдів на світі
І цих знедолених дітей війни.

НЕ НА ТЕ РЯТУВАЛИ ДІДИ

Спонукав нас імперський Прокруст*
До невірності рідному слову.
В українця зринає із уст:
“Я ты знаешь забыл свою мову!”
Як цього зрозуміть молодця,
Що не здатен свого розкумекать,

Коли навіть заблудла вівця
Не забуде по-своєму мекать?
Нашу мову в час горя, біди,
Не одної тяжкої навали,
Не на те рятували діди,
Щоб онуки її забували.

* Прокруст – міфічний старогрецький розбійник, який відрубав або витягував ноги жертвам, що не відповідали довжині його ліжка.

ТУРБОТЛИВІ ДРУЗИ

Як тільки прокинеться
Петрик
у хаті –
радіють під вікнами
друзі
пернаті.
Підніметься з ліжка,
відкриє
фіранку,
а голуб воркує:
– Доб-ро-го
р-р-анку!
Горобчики ж можуть
завдати
і кривди,
бо все про уроки:
– Чи вчив ти?
– Чи вчив ти?
Та ще й прискіпучі
зачівкають
хором:
– Чи вчив ти, чи вчив ти?
що завдано вчора???
А десь захопився
гулянням
чи грою –
від друзів пернатих
немає
спокою.
Найбільше діймають
тріскучі
сороки:

– А ско-ро уро-ки!
А ско-ро
уро-ки!

ЗАГАДКА З ГЕОГРАФІЇ

Жарт

Щоб Федя в географії кохався,
пізнав у ній безмежжя чар і див
і щоб у школі з ліньками не знався,
Олесь йому загадку спорудив:
– Чи ти країну в Африці знаєш,
в якій ріка Оранжева тече?
Назад країни назву прочитаєш –
тебе за ліньки сором обпече...
Федько по карті йде, мов крізь болото,
одразу видно: в джунглях новосел.
Олесь йому: – Таж он вона Лесото!
Федько назад читає: – От осел!

3. МАЙСТЕР ХУДОЖНЬОГО СЛОВА В ОЦІНЦІ СУЧАСНИКІВ

Дорогий Дмитре Григоровичу!

Вітаю тебе, друга студентських літ і побратима по студбату з 75-ю твоєю весною. Бажаю в добрім здоров'ї переступити Рубікон 2000-го року і там теж радувати Україну своїм прекрасним поетичним словом.

Твій **Олесь Гончар**.

(21 квітня 1995 року. З дарчого підпису у книзі “Людина і зброя”. – К.: Український письменник, 1994).

* * *

Не можна не радіти, що такий талановитий і вимогливий перекладач як Дмитро Білоус присвятив багато найзріліших своїх років болгарській поезії. Мало хто зробив для зміцнення наших літературних зв'язків так багато, як цей скромний і самовідданий трудівник.

Іван **ДАВИДКОВ** (“Дніпро”, №9. – 1975. – С.155).

* * *

Лише сьогодні, на жаль, мені до рук потрапила невелика книжечка, що побачила світ 1956 року у вашому видавництві, Дмитра Білоуса “Пташині голоси” українською мовою. Книжка

пречудова. Гарно видана, на доброму папері, з дуже вдалими малюнками В.Литвиненка. Але не це головне. Дмитро Григорович Білоус створив серію справді чудових віршів про птахів. З чим його сердечно вітаю.

Варто відзначити, що на такі висновки маю право, насамперед, як спеціаліст-орнітолог і як людина, котра переважно більшість свого життя присвятила справі охорони птахів, однак із художнього боку, на мій погляд, вірші є надто вдалими. Особливо цінним є те, що автор знає і любить птахів, саме й тому вони в нього оживлені. Найбільше мені припали до душі такі вірші як “Над рікою”, “Троє голуб’ят”, “Перепел”, “Пісенька про куличка”, “Хоробрий водолаз”, “Шишкар”. Останні чотири виділяються пізнавальним характером.

Прошу автора дозволу включити перекладені вірші до мого збірника”.

(З листа професора Московського державного університету Костянтина Благосклонова, адресованого видавництву “Веселка” 13 вересня 1957 року).

* * *

Якби Дмитро Білоус написав лише дві унікальні збірки “Диво калинове”, “Чари барвінкові”, – гадаю, що й тоді заслуговував би на прижиттєвий пам’ятник. Ні, не подібний до тих бронзово-помпезних монументів, що воздвигались “вождям”. А такий, що витворюється в людській душі, постає в пам’яті-свідомості як виплід вдячності за добру справу: в даному разі ще й дуже важливу історично конче потрібну людям, народові, нації.

Так, велику, благородну й конче потрібну нам, українцям, справу робив і робить Дмитро Білоус: вчить любити рідний край, знати, еством своїм відчувати непередаваний чар, багатство і красу нашого “дыва калинового” – рідної мови. Причому умудрений роками, досвідом, збагачений любов’ю до України, поет звертається передовсім до молододї зміни. Бо певен, коли молоді говоритимуть рідною мовою, пишатимуться нею – тоді посправжньому постане Україна!”

(Кость Волинський. Творець дыва калинового. // Дивослово. - №4. – 2000.-С.64).

* * *

Протягом років знали ми Дмитра Білоуса як гумориста, сатирика, епіграміста, відчували його дотепність, високу культуру вірша; знали його як перекладача, ім’я якого прикрасило антології і цілі окремі книжки зарубіжних поетів. Водночас він входив у всі престижні антології дитячої літератури – так само, як визнаний майстер слова. Здавалося б, чим ще можна вразити літературну громадськість? І раптом книжка “Диво калинове”, яка одразу

здобула широке визнання в Україні. Але ж далі – ще й книжка “Чари барвінкові”, яка розширює й поглиблює тематику “Дива калинового”.

Ми, учні Дмитра Білоуса (він роками керував літературною студією при видавництві “Молодь”), у великому боргу перед ним. Його творчий доробок заслуговує серйозного осмислення. Ось і в останніх “мовознавчих” його книжках, на перший погляд, усе так просто, але яке відчуття художнього образу треба мати, якою майстерністю володіти, щоб прийти до такої простоти! Саме силою художності досягається такий високий рівень. А в книжці для дітей – ще й тонким педагогічним чуттям, розумінням дитячої психології.

Поезії Д.Білоуса пішли в школу – в читанки й підручники, їх люблять і охоче вивчають напам’ять діти. Вірші й загадки розвивають допитливість учня, піддають йому охоти вчити не тому, що загадав учитель, а тому, що самому цікаво. А ще спонукають до вивчення літератури, народознавства.

Автор проніс ширу і трепетну любов до мови і всього рідного крізь усе своє життя. І ось настав час, коли ця любов вихлюпнулась у неповторне поетичне слово, що так до душі припало тим, кому воно адресоване. Недарма письменника так часто запрошують учнівські й педагогічні аудиторії.

(Володимир Забаштанський.

Диво дивує, чари чарують. // Літературна Україна. – 1997, 20 лютого).

* * *

Маючи на увазі Шевченкове заповітне “думайте, читайте”, автор довірливо закликає допитливого сучасника, до осмислення назв, вікопомних подій і явищ, пов’язаних з рідною землею:

Читай і думай, друже мій,

і не цурайся свого роду.

Земля – це книга, у якій –

історія твого народу.

Мова Білоусових поезій сама по собі розкіш, вона продовжує барвисту крайку його ж “Дива калинового” та “Чарів барвінкових”, високо поцінованих громадськістю, улюблених книжок дівчорі. У книжці Дмитра Білоуса – то глибока задумка, то кпин, то дотеп, то мовби шелест листя, то суворий акцент – всі багатства нашої мови, багатство широкого людського серця.

(Юрій Мушкетик. Історія твого народу. // Білоус Д. Ромен хіба не родич Рима? – К.: Український письменник, 1999. – С.4-6.).

* * *

Відчуття слова йшло як електричний струм, крізь рідні мовні елементи, і зовсім нічого не було дивного в тому, що Дмитро Білоус швидко й дуже глибоко вивчив болгарську мову, ставши

одним з найдосвідченіших фахівців у галузі літератури братнього народу. Я заговорив тут про перекладацьку роботу Д.Білоуса не тому, що з неї треба починати розмову про поета, а щоб підкреслити його природжене відчуття слова, відчуття мови, яке обумовило його вирішальну участь у створенні антології болгарської поезії на Україні. Цю участь відомий славіст, професор Симеон Русакієв назвав творчим подвигом. Так, подвиг, але для такого подвигу треба мати і природну, і фахову основу, яка виявляється в оригінальній творчості Дмитра Білоуса буквально на кожному кроці.

(Леонід **Вишеславський**. Незмінний пошук. // Дніпро. – 1980. - №4. – С.127.).

* * *

Коли я гортав книжки Дмитра Білоуса, починаючи з книжки “Чари барвінкові”, якою поет у цікавих сюжетних віршах продовжив розмову про рідну мову, неповторну красу рідного довкілля, то згадав про Сосюрине: “Писати буде Білоус, аж поки побіліють вуса”, і подумав: я став свідком третьої весни поета! Так, одержавши за “Чари барвінкові” премію імені Лесі Українки (1997), лауреат не спочив на лаврах, а поринув у творчі пошуки, громадську діяльність.

На зустрічах у школах, військових частинах, в трудових колективах поет Дмитро Білоус апробував і збагатив свої нові оригінальні поетичні збірники – про народні і релігійні свята українців, про самотню, славу історію Слобожанщини, її знаних діячів. Серед моряків, робітничої зміни, учнів я вперше почув його вірші, в яких він глибоку українськість рідного краю підкреслює іменами, якими закликає пишатися.

Багато книжок Білоуса репрезентують його як перекладача, яким поет став змолodu, досконало вивчаючи іноземні мови, причому як в Україні, так і за кордоном. Знання іноземних мов нітрохи не віддалило поета від рідної, а навпаки, ще більше наблизило до неї, дозволило побачити, вирізнити її унікальні якості як однієї з найвизначніших мов світу. Білоус чи не найкраще з сучасних поетів оспівав її; блискучим своїм талантом прищеплює неприйняття відмови від рідного серед рідного народу.

(Василь **Василяшко**. Третя молодість Дмитра Білоуса. // Освіта. – 2001, 28 лист. – 5 груд.).

* * *

Ви – рідна людина в колективі видавництва “Веселка”. Тут вийшли у світ Ваші книжки, які стали подіями в духовному житті української нації і разом з усім народом здобували незалежність України: “Диво калинове” (вшанована Національною премією України імені Тараса Шевченка), “Чари барвінкові” (відзначена літературною премією імені Лесі Українки), “За Україну молюся”

(відзначена літературною премією імені Олени Пчілки). Ці книжки стали посібниками в роботі вчителя, діти вивчають напам'ять вірші, декламують на уроках і зі сцени.

Веселчани називають Вас, патріарха української літератури, наймолодшим нашим письменником, бо Ви справді молоді духом, завжди готові поїхати до дітей і зустрітися з ними. Україна знає Вас як палкого борця за красу рідної мови. Ви з'являєтеся перед дітьми, як Дмитро Чудотворець, зі своїми подарунками-книжками і несете світло духовності, з любов'ю розповідаєте про рідний край.

(Майя Гончарова. З діалогу. // Веселочка. – 2002. - №1. – С.6).

4. ЛІТЕРАТУРА ПРО ДМИТРА БІЛОУСА

Білоус Дмитро. Чи знаємо ми птахів: Абетка-гра. // Барвінок. – 2000. - №8, №9. – С.16-19.

Білоус Дмитро. Перевод – дело творческое. // Вопросы литературы. – 1979. - №5. – С.10.

Благосклонов К. Птицы в неволе. – М.: Учпедгиз, 1960.

Вазов Іван. Легенди царевця. / Перекл. з болг. Дмитро Білоус. – К.: Головна спеціалізована редакція література мовами національних меншин України, 2000.

Василяшко Василь. Свята проповідь рідної мови. // Жива вода. – 2002, квітень.

Василяшко Василь. Третя молодість Дмитра Білоуса. // Освіта. – 2001, 28 лист. – 5 груд.

Веселочка. – 2002. - №1. – С.6-7.

Відлуння десятиліть: Хрестоматія. – К., 2001.

Вишеславський Леонід. Незмінний пошук.- Дніпро. – 1980 - №1-2. – С.127-129.

Вишня Остап. Про Дмитра Білоуса. В кн.: Остап Вишня. Твори. Т.7. – К., 1965.

Воскрекасенко С. Творча розмаїтість. У кн.: Воскрекасенко С. Портрети зблизька. – К., 1977.

Дніпро. – 2002. - №1-2. – С.49.

Доброокий. – К.: Час, 1998. – С.236.

Жар-птиця. // Зірка. – 2000, 19 квітня.

Забаштанський Володимир. Диво дивує, чари чарують. // Літературна Україна. – 1997, 20 лютого.

Коптілов Віктор. Життя у слові. // Літературна Україна. – 2000, 11 травня.

Костецький А. Диво “Дива калинового”. // Початкова школа. – 2000. - №5. – С.55-57.

Крижанівський С. Всі струмені в одну ріку єднання. У кн.: Дмитро Білоус. Вибране. – К., 1980. – С.3-18.

Лупейко Віктор. На бистрині життя. // Рідна школа. – 1995. - №7-8. – С.14-15.

Мацько Віталій. Злтонить. – Кам'янець-Подільський, 1994. – С.65-68.

Мацько Віталій. Чародій дива калинового. – Хмельницький: Просвіта, 1997. – 16 с.

Підсуха О. З когорта завзятців. У кн.: Підсуха О. З відстані літ. – К., 1982.

Пилипчук Дмитро. Незбагнений Білоус.// Демократична Україна.- 2000, 23 травня.

Рідна природа. – 2002. – №2. – С.76-77.

Рідне слово: хрестоматія. – К., 1999. – С.378-386.

Скаун Віктор. Літературна Сумщина. – К., 1995. – С.184.

Слово і час. – 1995. - №4. – С.33-36; 95-96.

Слово Просвіти. – 2002, 11 січня.

Тисячоліття (поетичний переклад України-Руси). – К., 1995. – С.674-680.

Томенко Микола. Дорога до хліба. – К., 1985. – С.35.

Томенко Микола. Дмитро Білоус. – К.: Веселка, 1988.

Українська мова: енциклопедія. – К., 2000. – С.49.

Українська радянська художня література і літературна критика в Болгарії (1917 – 1974). – Софія, 1974. – С.20-24.

Філологічні вірші. // Соборність. – 2002. - №1. – С.91-96.

БЕРЕЗІЛЬ ЗАПЕЛЮСТИВСЯ БІЛО

(неологізми як форма творення образного світу)

З часу незалежності України мовознавці приділяють чимало уваги збереженню і розвитку мови. При цьому вони особливий наголос ставлять на історичні та політичні аспекти (1). Разом з тим мало розглядається пасивний запас української лексики: історизми, архаїзми, неологізми. Тому нижче зупинимося на рухомій групі лексики, до якої належать нові слова.

Лексика найтісніше пов'язана з життям народу, а отже постійно реагує на зміни в культурному й соціально-виробничих процесах, забезпечуючи їх новими словами та словосполученнями, аббревіатурами: загс, Укрсільгосптехніка, спелеологія, сніговісться. В художній літературі найтонше відбиваються такі процеси. Свого часу майстром індивідуальних авторських неологізмів був Павло Тичина, який, до речі, 20 жовтня 1962 року вперше познайомився з віршами 18-літнього Миколи Федунця і сказав про них своє вагоме слово. Поезії П.Г.Тичини рясно пересипані словосполученнями: “срібнотканний сон”, “молитва всевладниці ночі”, “горіння-розквітання”, “сонцеприхильник”, “вогнепоклонник”, “яблуневоцвітно”, “ясносоколово” тощо (2).

Як бачимо, існують неологізми загальні та індивідуальні (авторські). Якщо брати газетну чи журнальну публікацію, то там переважно загальнономовні неологізми, а якщо читатимемо художні твори, то помітимо чимало авторських словотворень. Загальнономовні називають нове поняття, виконують номінативну функцію. “Індивідуальні неологізми покликані до життя прагненням дати іншу, емоційно-експресивну назву поняттю, яке вже має словесне позначення в мові” (3).

Понад тридцять літ тому у видавництві “Каменяр” вийшла збірка поезій члена Національної спілки письменників України Миколи Федунця “Адреса юності”. З того часу любителі красного слова не перестають милуватися віршами відомого українського поета. Вони приваблюють до себе читачів життєвим неповторним милозвуччям. Їхня життєвість визначена вмінням письменника застосувати відмінні від усталених поєднання коренів чи основ слів із суфіксами чи префіксами. Означень з означуваними словами. Автор зі смаком, доречно вміє вставити в контекст застаріле слово, яке набуває нового змісту, нового значення.

Гортаючи сторінки його видань, неважко помітити своєрідну, не схожу на інші, жагу до оновлення вираження емоційних відтінків, до чуттєвішого показу стану душі ліричного

героя. Вдаючись до нових формотворчих засобів віршування, він застосовує неологізми й підкреслено барвисті словосполучення з тим, щоб спонукати зануритися глибше у підсвідомість, у його світосприйняття.

І теплінь снагується у грудях ,
Бо у згадках із далеких літ
Ходять, мріють і працюють люди,
Від яких стає щедрішим світ...
(Із циклу "Свята світлиця").

Автор оволодів технікою творення неологізмів. Утворюючись суфіксально-префіксальним та префіксально-суфіксальним способами, вони набувають емоційно забарвленої окраски, яскравіше передають значення поняття, думку. Микола Федунець поповнює пасивну лексику іменниками (ніщов'я, скраюхатець, хмаренятко, стріч, многотрав'я), дієсловами (засобачувати, прошкую, кольоріє), числівниками (двієчко, трійко), прислівниками (мовчкомо, світанково, згинці, врозбіж), дієприкметниками (мічена, знакована). Разом з тим найбільше поет любить творити неологізми-прикметники:

Вдома гляне на давній портрет,
Що повісплений лик береже.
("Про одного").

З глибин джерельних
Під невгавний гамір
Нарізаним давали на-гора.
("Торф").

Завчу всі спотикальні роздоріжжя,
Піду – нічого не візьму й не кину.
("Не буде").
То поле встеляв тихонебе,
То славсь на прадавнім горбі.
("19 грудня, сніг").

М.Федунець не вдається до копіювання. Його поетична творчість відбиває власний стиль "вільного пера" завітчаної молодості, що так швидко минула, і тихоплинного, ще не прочитаного, життя. Всюди відчувається власний стиль непримиренної душі:

Схилюсь над чистоводою гладінню

І побачу, як по моєму обличчю
Бродять зморшки втоми.
Сонця торкнуся. Його клопiтливе саяво
Поеднається з моєю тінню...
Поки буду про літо думати,
Вода стишиться,
І я знов побачу своє обличчя,
Та зморшок не дочислюсь,
Їх поменшає.
("З дороги").

Спокійна метафоричність, відсутність новітніх гучних порівнянь, легка ритмомелодика. І разом з тим нуртує жива поезія, гостре бачення в прочитаному власних переживань, інтимних, втаємничених почуттів автора. А підсилюють оновлені мовні одиниці слова-неологізми. Вони сприяють бачити світ якимось інакше, дають оцінку явищам, що донедавна сприймалися надто приземлено, буденно, в новій інтерпретації :

Пругкий лелечий лет
У ночі пізні
І чаші айстр
під стишеним вікном
Колись весна прийшла сюди
Із пісні
І напоїла юності вином.
("Зернина").

Кожний поворот долі, кожную стежину поет оцінює наснажливим словом. Він надає перевагу "мислячому серцю" – цей критерій мусить бути присутнім у творчості. Інтелектуальна думка повинна домінувати в поезії. Лише такий вірш має право на оцінку, на визнання. Адже звичайними, лаконічними фразами годі передати почуття, внутрішній світ героя. Ось у чому полягає суть творення неологізмів:

Світанків скільки –
Спинності нема.
Полинуло полинно берегами.
Студено не від того, що зима –
Що більше не зустрітисся із вами.
("Сніги").

Творчий набуток письменника увиразнюється серед інших поетів саме новотворами. Вірші М.Федунця важко не помітити, вони "видають" себе особливою мовною палітрою у поетичному багатоголосі сучасності. Ось кілька прикладів неологізмів, що виткалися з-під пера поета й наповнили збірку "День мій земний"

(Хмельницький, 2003): дух свій всечасно гранітив (с.22), дні в безтурботті (28), як скраюхатець не розвештуйсь (29), хвиль роздзвіння молоде (45), у душі стугонить передзим'я (56), березіль у слідах запелюститься біло (56), у старість входиш, як в нішов'я (59), ясенів розголубіла вись (72), кольоріють дружби брості (80), дощі ниткуються між сосен (81), знебарвився звичності плин (99), раб, який колінкувати звук (с.134). Нові слова названо з однієї збірки. Якщо помножити на двадцять п'ять, що їх видав поет, то побачимо, скільки Микола Федунець витворив неологізмів. Вони не лише прикрашають вірші, а й служать для емоційного, соковитого мовного забарвлення. Такий твір легше запам'ятати, легше вивчити.

Отже, і активна, і пасивна лексика, як бачимо, допомагає людині легше пізнати навколишній світ, відкривати нові явища, котрі вимагають називання. А ще ж існує причинна з'ясованість появи неологізмів – це бажання автора (носія мови) предметові, явищу, що вже існує і має назву, дати образніший вислів. Такий прийом у словотворенні відповідає світосприйманню письменника. Неологізми М.Федунця прищеплюються в українській мові, бо вони відповідають лексичній системі, фонетичним закономірностям, граматичній будові.

Поетична мова Миколи Федунця барвиста, соковита, запашна, як березіль, що в садах запелюстився біло.

ПРИМІТКИ:

1. Бандура О. З історії української мови. // Дивослово. – 1997. - №1. – с.14-17.; Тараненко О. Українська мова як об'єкт політики. // Літературна Україна. – 1997, 18 грудня; Сусь Б. Чи розмовлятиме державною мовою українська армія? // Літературна Україна. – 1997, 6 лютого; Пономарів О. Україна в нас одна. // Час/ Time. – 1997, 6-12 березня.

2. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Українська мова. – К.:Либідь, 2001. – С.65.

3. Сучасна українська мова / за редакцією О.Д.Пономаріва. – К.: Либідь, 2001. – С.65.

З ДУМОЮ ПРО РІДНЕ

Літа, літа...Для жінки загадковість. У клопотах, в щоденності вита. Однак, всевладна доля поверта до осені. І то не випадковість.

Така філософія буття. Але як буяє різнокольоровою гамою весна, так переливається різнобарв'ям й осінь. У кожної пори року є свої цілющі для душі і серця принади. Поетеса Олександра Ванжула однаковою мірою милується різними порами року, прочитує для себе чисте, світле, оптимістичне, щоб, сівши за письмовий стіл, перенести у поетичний сад, який, як і природа, виграє веселково. Про це засвідчує її десята збірка поезій “Назавжди” (Хмельницький: Поділля, 2003).

Кажуть, що зрозуміти творчість поета в усій повноті і тематичному розмаїті, не знаючи його біографії, перипетій долі, практично неможливо. Однак така теза не завжди витримує критику. Бо як є прозаїки, котрі пишуть твори, застосовуючи виключно біографічне, пережите, то так і поети виливають у рядки свій біль, свою радість, власні переживання. Як покуту, як сповідь перед читачем.

Олександра Семенівна Ванжула народилася 2 травня 1938 року в селі Велика Стадниця, що під Вінницею. Рано осиротіла. Енкаведисти у повоєнному 1946 році безневинно репресували батька, Семена Лазаровича – закатували в беріївських казематах. А незабаром помирає й мати, Єфросинія Андріївна. Сашуня виховувалася у Рожнятівському дитячому будинку, що в Томашпільському районі на Вінниччині. Але і в таких далеко не домашніх умовах дівчинка знаходить в собі сили для активного життя і творчості. Рано почала віршувати. Друкувалася в пресі. Закінчила Одеський технікум харчової промисловості (1958), кілька років навчалася у Московському технологічному інституті (1960-1962). Але доля розпорядилася так, що їй довелося жити і працювати тривалий час в Німеччині. І тільки 1981 року вона знову повертається в Україну, оселяється на стале помешкання у місті Хмельницькому.

Жінка добре знає, що таке чужина. Її творчість постійно розвивалася у руслі шістдесятницького літературно-мистецького руху, учасники якого в часи “хрущовської відлиги”, відчувши свободу духу, писали художні речі з піднесенням волелюбним пафосом. Чи то перебувала в Росії, чи то в Німеччині, поетеса ніколи не цуралася українського слова, рідної материнської мови, пісні. Навпаки, у неї вирувало якесь особливо загострене почуття любові до України. І тому вона так з боєм у вірші “Дума про

рідне” (на музику поклав композитор, народний артист України Микола Балема) журно розкриває правду трьома строфами, достукуючись до патріотичної совісті читачів:

Десь наша пісня – рій іскрин –
Зліта поза Уралами...
А у Донецьку сто Килин
Від неї відцуралося.
Десь за Байкалом – сто хатин
На Українській вулиці...
А в Запоріжжі сто Килин
На українське – мружиться.
Десь у Торонто – цвіт калин
І слово, слово мамине...
А у Луганську сто Килин
До рідного – із каменем.

Знаю Олександру Ванжулу з тих пір як вона прибула до Хмельницького. Часто спілкуємося на різні теми. Але про що б ми не говорили, відчувається в її голосі біль за сучасний стан в Україні. Не повинні сьогодні так злиденно жити українці, не повинні. І вона не стоїть осторонь – у перших рядах “Просвіти” з першого дня її відродження. Своїм материнським, ніжним, але мужнім, голосом закликає нас бути патріотами, працювати на благо розквіту рідної землі, творити справді українську Україну. Висока громадянська лірика звучить в поезії “У заобрійний край” (на музику поклав композитор Іван Пустовий):

У заобрійний край
Ви летіть, журавлі,
Де знайшли українці життєві причали.
Хай вертають, просіть,
До своєї землі,
Звідки біди страшні по світах розметали.
Воля, врешті, прийшла.
Ми ж безпомічні, злі.
Не складемо ціни їй, шукаєм провину.
Поверніть українців
Із світів, журавлі,
Хай розкажуть, як треба любить Батьківщину.

Доля і слово прихильні до поетеси. І хоч хвороба тепер дошкуляє, як ніколи, підкрадається до пані Олександри, як злодійка, все ж таки ця мужня жінка знаходить у собі сили переборювати труднощі, намагається не вибитися з творчого ключа. Отож, має чим звітувати перед читачем, бо опублікувала книжки віршів: “Серпень”, “Жіноча лірика”, “Довір’я”, “Якби не

ти...”, “Біль у спадок”, “Горицвіт”, “Небесні джерела”, “Душі моєї гони”, “Відлуння”, “Назавжди”. Олександра Ванжула – член Національної Спілки письменників України. Її творча активність на ниві зміцнення української незалежності відзначена Міжнародною літературною премією імені Івана Кошелівця (2000), преміями імені Володимира Булаєнка (2002), імені Якова Гальчевського “За подвижництво у державотворенні” (2000).

Жіночу мужню лірику Сашуні (так люб’язно називають її близькі друзі) помітили літературні критики, сказали авторитетне слово Анатолій Погрібний, Василь Плющ, Петро Засенко, Микола Мачківський, Григорій Храпач, Анатолій Глушак, Василь Кравчук. Хіба можна байдуже пропустити вірш, що становить одну-єдину строфу, як єдиний подих – “Прохання” – це звернення до тих, хто хоче краще збагнути таїну рідної мови:

Давай в село гайнем, там ще не зник

Дух предківський, ще слово є – прозорим.

Заглянем у село, як у словник, –

Довідатись, чи правильно говорим.

Така літературно-мистецька манера притаманна подільській поетесі. А ще у її віршах переважають автобіографічні мотиви, вистрадані роками і серцем. Та й врешті, кожен народжений вірш – це віддзеркалення особистого характеру. А отже, з-під пера народжується світла любов до рідного подільського краю, до незалежної України. Найкращі вірші поетки і склали основу вибраних творів під несподіваною прислівниковою назвою “Назавжди”. Вірші випромінюють власне бачення минулого і зазирають у майбутнє; мають чітку ідеологічну спрямованість, конкретну адресу: немов радар, зондують чутливий шар, переповнюють співзвуччя патріотичними мотивами, що ними переймається кожен українець. Отже, лірика О.Ванжули (громадянська, інтимна) тісно переплітається із філософією буденного життя. Лірика, що не залишить байдужим юного і зрілого читача.

Не стану переповідати про особисте життя поетеси, про її сирітське дитинство. Прочитую тільки вірш “Назавше”, що був написаний далекого 1962 року:

Зі всіх доріг

Найбільше ту запам’ятала,

Якою біль мене

Під вечір тихий вів.

Мені тополя

На краю її сказала:

– Не знаю, звідки виглядять

Твоїх батьків...
Зі всіх доріг
Назавше ту запам'ятала...

Рядки настільки промовисті, що не потребують коментарів. Автобіографічне знаходимо і у вірші “Червоні буряки” (про голод 1946-1947 років).

Самобутній, ширий, задушевний голос у поетеси. Пантеїстичність, світовідчуття розлито, як відсвіт, поміж рядками. Збірка багата на афористичні вислови, філософські максими, що легко сприймаються і запам'ятовуються. Поетеса продовжує осмислювати проблему життя і смерті, незааганжованої щоденності і холодної, збайдужілої відчуженості людини до своєї мови, роду. Поряд з такими віршами у збірці є чимало веселкового, оптимістичного, життєстверджуючого.

У збірці “Назавжди” авторка взяла високу громадянську ноту – це стурбованість за долю незалежної України, за долю народу, відчувається драматизм, внутрішня конфліктність. А поруч з цим серед представлених читачам 127 поезій – незгасне горіння душі. Бачимо як поетеса болісно реагує на прояви неправди і зла, вона не приховує своєї стурбованості сучасними суспільними проблемами, засуджує душевну глухоту і бездіяльність, породжені зневірою у щасливий завтрашній день.

Відрадно, що Олександра Ванжула знайшла свою формулу, систему бачення світу і зуміла реалізувати таке розуміння крізь власне “я”. У цьому прочитується своєрідний автопортрет з натури.

Травень, 2003 року
м.Хмельницький

ПОКЛИК ДО САМОУТВЕРДЖЕННЯ

У селі Сеньків Куп'янського району Харківської області далекого 1893 року народився український вчений-філолог Іван Антонович Любарський. Він працював приват-доцентом Кам'янець-Подільського українського університету, а з 1932-го – завідувач сектора загального мовознавства науково-дослідного інституту при ВУАН. Невдовзі його заарештували, 1938 року життя вченого обірвалося на Соловках. Але ж природа надто чутлива, уміє балансувати втрати. Отож, саме у цьому селі, того ж таки 1938 року 15-го серпневого дня у родині Сергія та Євдокії Мамайсурів народився синочок – майбутній український поет-шістдесятник, великий уболівальник за долю рідної мови, її захисник.

Чимало спогадів, літературознавчих досліджень опубліковано про страдницьке життя і творчість Тодося Осьмачки. Якщо провести певні паралелі, то доля Бориса Мамайсура дуже схожа з нелегкою долею поета-емігранта Тодося Осьмачки.

Пригадую, як в другій половині 80-х років зарясніло ім'я Бориса Мамайсура у хмельницькій обласній пресі – газетах “Корчагінець”, “Радянське Поділля”. Не байдужий до художнього слова, поцікавився у поета Миколи Мачківського, чи це, бува, не той Мамайсур, що активно публікувався на початку 60-х років у республіканській пресі. “Він самий, - відповів Микола Антонович. – І живе поряд з видавництвом “Поділля”.

У місто Хмельницький перебрався на постійне місце проживання 9 травня 1985 року. До цього жив у селі Вороньків Бориспільського району Київської області. Листувався з дівчиною нелегкої життєвої долі Марією Матух, яка також не є байдужою до художнього слова. А коли вона одержала квартиру, то запросила Бориса на новосілля. З того часу Борис і прикипів душею до землі Подільської. Тим більше, що тут, у Хмельницькому, ще з 60-х років проживає старший брат поета, Федір Сергійович.

Та шлях до цього був надто тернистим. Не так й уже близького 1955 року закінчував середню школу з чималим творчим багажем – списаний зшиток віршів. Якось, повертаючись зі школи, Борис поділився секретами своєї творчої лабораторії з однокласницею. Він вийняв з портфеля загальний зошит і почав захоплено читати дівчині перший-ліпший вірш. На слух сприймався наче й непогано.

- Борисе! – вигукнула Галя Карпенко. – Довірся мені. Якраз із Києва приїхав мій старший брат, він також віршує, друкується в столичних журналах, підготував до друку збірку віршів. Пішли до нас, нехай брат тебе послухає...

Зголосився. Завітали у привітну господу. Микола Карпенко, вислухавши Бориса Мамайсура, жодного разу не переривав його, не брав на кпини, не глушив творчу ініціативу, не повчав хлопця-односельця. Ще раз перегорнув сторінки грубесного зошита, у якому дрібним нерівним почерком написані чорнилом рядки поезії. Справжньої патріотичної лірики громадянського звучання. Із самобутнім голосом. Самородок стояв перед Миколою Карпенком. Він позначив галочками вірші і сказав:

- Не соромся, оці позначені твори акуратно перепиши і надішли в районну газету. А з хлопцями я перемовлюся...

Невдовзі, того ж таки 1955 року у Бориспільській районній газеті появилось нове літературне прізвище: Борис Мамайсур. Дивне прізвище, рідкісне. Походить від тюрської мови.

На порозі випускного вечора хлопець витав мріями. Його вабила філологія. Але... у сім'ю вкралося горе. На його очах померла мама. Тому про вищу освіту думки відклав на потім. Працював у колгоспній будівельній бригаді, допомагав батькові виховувати молодшу сестричку Валентину. Згодом Мамайсура запросили працювати кореспондентом районної газети в Бориспіль. Це була його перша школа творчого гарту в колективі, де він не тільки сам писав, а й аналізував творчість початківців.

У 1958 році мамина рідна сестра, тьотя Поля, покликала Бориса до себе, у Харків. Тут він поступив до бібліотечного інституту (нині інститут культури), тут полинув у вільний творчий світ: відвідував "літературні четверги" при редакції журналу "Прапор", а щосереди з друзями-літераторами бігав до Бориса Чичибабіна-Полухіна. Там познайомився з Євгеном Євтушенком. В цей час пробує під їх впливом писати російською мовою. Збереглася в сімейному архіві автора ціла низка російськомовної "Любовної лірики". Як бачимо шістдесятницький рух в літературі формувався одночасно у Харкові, Донецьку, Луганську, Одесі, Києві, Вінниці...

1962 року Борис закінчує інститут і цього ж таки року з'являються у видавництві "Молодь" колективні збірки молодих поетів і прозаїків "Щасливої дороги". До неї увійшло й кілька поезій Мамайсурових, їх помітив сам Максим Рильський і процитував у передмові. Окрилений, таким ходом подій, Борис Мамайсур здав до друку збірку поезій, що ретельно була відредагована і відшліфована. Побачила 1963 року світ у Держлітвидаві України. На збірку із риторичною назвою "Чи буде шторм?" звернув увагу поет і літературний критик Василь Стус. У рецензії "Най будемо ширі", надрукованій в журналі "Дніпро" (1965, №4), він писав, що його ровесник Мамайсур не пише вірші задля ажурних форм, що Борисові поезії глибокі за змістом, виділяються гротеском.

Протягом 1962-1964 років поет підготував до друку ще дві збірки "Гра з вогнем" та "Другий початок". На превеликий жаль, вони тоді не були надрукованими. І тільки 1997 року в київському видавництві "Сфера" з передмовою і впорядкуванням академіка Івана Дзюби збірка "Другий початок" побачила світ. А ще ж у 1965 році завдяки старанням І.Світличного в Празі чеською мовою надрукована колективна збірка „Mlada Sovetska poezie: ukrajinsti basnici” - "Молода радянська поезія: українські поети". До неї увійшли твори 13 поетів: М.Вінграновський, І.Драч, Л.Костенко, М.Холодний, Б.Нечерда, І. Світличний, Б.Мамайсур та інші. О, це вже виходило за рамки дозволеного. Щоб без цензури, без дозволу ідеологічного відділу ЦК партії за кордоном друкувалися українські поети. І почалося цькування, таємне переслідування письменників. Невдовзі при загадкових обставинах загинув редактор і видавець цього збірника Орест Зілінський, якому особисто рукопис передав І.Світличний.

В Україні настала тривала доба брежнєвських заморозків. Покійна дружина письменника Леоніда Світлична мені розповідала:

- Того ж таки 1965 року на нашій квартирі, у Києві, міліція влаштувала обшук. Як речовий доказ було вилучено 500 сторінок машинопису, а серед них – вірші Бориса Мамайсура. І ще хочу додати, що шістдесятницький рух треба трактувати так: цей феномен уособлював у собі літературно-мистецький рух, одні учасники якого були правовірними, законопослушними, нагороджувалися і заохочувалися владою, а інші – були дисидентами, томилися по тюрмах чи піддавалися медичним експериментам у психіатричних лікарнях, замовчувалися владою.

Саме до другого розряду поетів-шістдесятників і належав Борис Мамайсур. Як тільки слідчі отримали від лікарів заборону заарештовувати опального дисидента-Мамайсура, то цим і руки їм було розв'язано: двічі поета запроторювали у Глеваську психлікарню, що під Києвом. Борис Мамайсур: "Я пережив справжній терор, що й ворогові своєму не побажаю. Мене кидали у палату до справді психічно хворих. А ті накидалися на мене з кулаками, нівечили не раз, повибивали мені зуби..." Так система боролася з інакомислячими, хоч поет насправді був хворим, інвалідом 2-ї групи. Пригадую, 1998 року Борис подавав заяву про вступ до Спілки письменників України. Оскільки він, даруючи книгу, зарахував мене у коло друзів, то, отже, попросив оформити документи. Бачу, став Борис записувати автобіографію, і досі шкодую, що обірвав його. Хай би висловив свою думку, свій біль. Ось її зміст: "Мамайсур Борис Сергійович народився 15 серпня 1938 року в селі Сеньків Куп'янського району Харківської області

(“командирований” туди на спецроботу з молоком, батько мій, знайшов там собі любов і дружину на весь вік). Уже пізніше – з любов’ю та сім’єю своєю – С (єрґій) О(лексійович) повернувся у Вороньків. Там – на Київщині – троє дітей його й повиростили... Знайшлись йому й онуки, та, на жаль, “смусенята-вороньківята” лиш мріяти могли про дідуся й бабусю: вже ж неживою з-за року була Дуся-бабуся, та й дідусь Сергій погнався на той світ за своєю дружиною...”

Але коли наступного дня я завітав до Мамайсурів, Борис мене упізнав з порога і простягнув папірець. То була заява до СПУ: “З 1965 по 1985 роки не друкувався через причини, від мене не залежні. Тоталітарна система позбавила мене права висловлюватись вголос і друковано про тодішнє життя на теренах України.

Дякую долі і вірним друзям, що маю можливість жити і творити в незалежній Україні. Їй – моє слово і життя”. Заява писалась під час спілкування з головою обласної організації Національної Спільки письменників України Миколою Федунцем. Тоді ж читалися його вірші, які справили велике враження на колег по перу. А під текстом: 21 вересня 1998 року.

За плечима у поета стояла шістдесятя напружена осінь...

Написано гарно. Почекай, – сказав М.Федунець. – Я покличу фотокора Толю Лисого і він тебе сфотографує.

Бориса Мамайсурського письменники до свого колективу приймали одноголосно.

Через рік, десь наприкінці липня 1999 року, на моїй квартирі пролунав телефонний дзвінок. Марія Мамайсурська схвильованим голосом просила, щоб я негайно прийшов до неї, бо уже другий день, як пропав Борис. Пішов у магазин і додому не повернувся – пропала пам’ять.

Старший брат поета, Федір Сергійович, який мешкає у Хмельницькому, також підключився до пошуків. На ім’я начальника обласного управління внутрішніх справ він написав заяву, в якій дає вичерпну характеристику поетові: “Удень, 29 липня 1999 року, о 15 годині мій брат Мамайсурський Борис Сергійович вийшов з дому по проспекту Миру і досі не повернувся.

Того ж дня, його дружина, Мамайсурська Марія Василівна, про зникнення свого чоловіка о 18 годині повідомила в міський відділ внутрішніх справ. 31 липня, в суботу, прийшов працівник міліції (Зарічанський опорний пункт) і склав протокола. З того часу ніякої вістки немає.

Оскільки братова важко пересувається, прикута до ліжка, то весь цей час мені довелося самотужки вести пошуки по місту. Але і вони ні до чого не привели.

Мій брат хворіє, інвалід II-ї групи, може забуватися, у нього невиразна мова, мовчазний, не здатний просити допомоги у сторонніх людей.

Його особливі прикмети: зріст 1м. 80см, стрункий, чорнявий, з вусами, очі темно-карі, дивиться з-під лоба. На лівій щоці бородавка. Був зодягнений в сірі штани, коричневий піджак, і поверх піджака – коричнева безрукавка, на ногах – шльопанці”.

Борис Мамайсур листувався із сестрою Валею, яка мешкає у Воронькові, вів на той час письмову розмову з І. Дзюбою, Л.Світличною, другом студентських літ В.Юречком із Донецька. Коли в обласній науковій бібліотеці проводили презентацію його книги “Другий початок”, сам приїхав на зустріч, читав вірші, розповідав про себе. Тоді мова поета була більш-менш логічною. І все ж таки, вищезгадана ситуація розв’язалася щасливо. Одна жінка-лікар добре знала сімю Мамайсурів, привезла хворого. Його поклали якраз в ту палату, де лежав Борис. Про зникнення вона довідалася з телереклами. Прямо з лікарні зателефонувала Марії і повідомила, що поет знайшовся. Він у обласній психлікарні.

В одному з листів І. Дзюба писав до Мамайсурів: “Пам’ятайте, що я ніколи не забуваю про вас”. І ось 12 березня 2003 року Іван Михайлович читав доповідь на парламентських слуханнях “Про функціонування української мови в Україні” у залі Верховної Ради, де я також мав честь бути. Уже надворі, помітивши мене, він поцікавився, як себе почувають Мамайсурси, передав тепле вітання і був радий з того, що подоляни збираються в серпні урочисто привітати поета-шістдесятника з ювілеєм.

Леоніда Світлична у листі від 29 вересня 1991 року зверталася до Бориса: “Трохи дізналася про вас зі статті в газеті. Що Ви зараз робите? Чи пишете щось? Маю до Вас прохання: я хочу зібрати деякі матеріали з 60-х років, а Ви брали активну участь у тому процесі, записи Ваших віршів збереглися, чи змогли б Ви надіслати фото своє 60-х років, бібліографію публікацій, якщо щось вийшло і бібліографію написаного, короткий життєпис. Буду вдячна за відповідь”.

В іншому листі, датованому 19 червня 2002 року, Л.Світлична повідомляла: “Я зараз упорядковую архів Івана. Знайшла багато Ваших листів до нього. Можливо у Вас є листи-відповіді Івана, то я дуже просила б надіслати їх мені... Підготувала до друку два томи листів 60-х років. Може б коротенькі спогади про І.С.напишете”.

Іван Дзюба у передмові до збірки “Другий початок” аналізує поезію Б.Мамайсурса: “Важкувати ритмічні зсуви і синтаксичні закрути – це протистояння згубному комунікаційному комфорту”. Його твори особливо люблять читати жінки. Тому й не дивно, що

вірші Мамайсура увійшли до книги “Слобожанська муза. Антологія любовної лірики XVII – XX ст..” (Харків, 2000).

“Бунтарем” у поезії, що виходить з усталеного культурного коду, як поклик до самоутвердження творчої особистості, був Борис Мамайсур, земний шлях якого закінчився 19 жовтня 2003 року. Поет назавше залишився жити в рідному слові.

ПРИМІТКИ

Вступ

1. Хрестоматія з української літератури в Канаді. 1897-2000.- Едмонтон: Слово, 2000.
2. Шлях.-1919.-ч.1.-с.1.
3. Державний архів вищих органів влади України (далі ДАВОВУ). – Ф.3972. – Оп.1. – Спр.733. – Арк.2.
4. Там само. – Ф.3563. – Спр.733. – Од.зб.15.
5. Там само. – Ф.3972. – Оп.2. – Спр.7; спр.336.
6. Там само. – Спр.242.
7. Там само. – Спр.256.
8. Там само. – Спр.285.
9. Там само. – Спр.294
10. Там само. – Спр.435.
- 11 Там само. – Спр.470.
12. Там само. – Спр.481.
13. Там само. – Спр.490.
14. Там само. – Спр.512.
15. Там само. – Спр.614.
16. Там само. – Спр. 676.
17. Там само. – Спр.816.
18. Там само. – Спр.873.
19. Там само. – Спр. 875.
20. Там само. – Спр.900.
21. Там само. – Спр.278.
22. ДАВОВУ.-Ф. 3972.- Оп. 1.- Спр. 875.- Арк. 2
23. Там само.- Спр.279.- Арк. 1.
24. ДАВОВУ. – Ф. 3859.- Оп. 1.-Од.зб. 338.- Арк. 5.
25. Українська періодика: історія і сучасність. – Льв., 2003. – С.456.

До розділу1.

1. Літературознавчий словник-довідник. – К., 1997. – С.251.
2. Сорока П. Літературно-творчий шлях Олекси Гай-Головка.- Тернопіль, 1998.- С.126.
3. Мулик-Луцик Юрій. Олекса Гай-Головка. // Поетичні твори: У трьох томах. – Т.1. – Торонто, 1970. – С.125.
4. Сорока П. Літературно-творчий шлях... – С.10.
5. Там само. – С.20.
6. Там само. – С.99.

До розділу 2.

1. Гай-Головко О. Одчайдушні. – Торонто, 1959. – С.33.
2. Свобода. – 1993, 21 вересня.
3. Літературознавчий словник-довідник. – С.604.
4. Сорока П. Літературно-творчий шлях... – С.111.
5. Яр Славутич. Розстріляна Муза. – Детройт: Прометей, 1955. – С.6.
6. Меч і перо. – К.: Дніпро, 1992. – С.410-411.
7. Мак Ольга. Каміння під косою. – К.: Глобус, 1994.
8. Огієнко І. Петро Петрович. – Культура і життя. – 1937. – Кн.11. – С.462-463.

До розділу 3.

1. Дончук З. Куди веде казка. – Філадельфія: Власна хата, 1971. – С.383.
2. Там само. – С.382.
3. Там само. – С.380.
4. Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне!: Політична концепція в образах. – Нью-Йорк, 1971.
5. Україна (Париж). – 36.4. – 1950. – С.289.
6. Кравців Б. Леонід Мосендз і його “Останній пророк”. // Мосендз Л. Останній пророк. – Торонто, 1960. – С. XXV- XXVI.
7. Мосендз Л. Останній пророк. – С.309.
8. Листи до приятелів. – 1960. - №9. – С.5.
9. Мишанич О. Повернення. – К.: Обереги, 1997. – С.163.
10. Гуменна Д. Золотий плуг. – Нью-Йорк: ОУП “Слово”, 1968.
11. Там само. – С.11.
12. Там само. – С.24-25.
13. Див. : там само. – С.30-31; 34; 38; 66; 231; 234; 242; 243.
14. Ротач П. І слово, і доля, і пам'ять. – Полтава: Верстка, 2000. – С.429.
15. Там само. – С.429.
16. Там само. – С.436.
17. Лист Олекси Ізарського до В.Мацька від 31 жовтня 2002 року зберігається в сімейному архіві.

До розділу IV.

1. Копач О. Хрестоматія з нової української літератури. – Льв.: Каменяр, 1993.
2. Там само. – С.12.
3. Мак Ольга. Як Олег здобув Царгород. – Торонто: Об'єднання працівників літератури для дітей і молоді, 1989.
4. Творча спадщина Григорія Костюка в контексті сучасної наукової думки. – К.-Хмельницький, 2002. – С.76.
5. Риндик С. Пригоди і люди. – Чикаго, 1960. – С.392.

До розділу V.

1. Українська літературна енциклопедія (УЛЕ). – К., 1995. – Т.3. – С.340.
2. Петров Н.И. О происхождении и составе словяно-русского печатного Пролога (Иноземные источники). – К., 1875.
3. Корпус Січових Стрільців. – Чикаго, 1969. – 664 с.
4. Там само. – С.VII.
5. Там само. – С. 235-245.
6. Харкевич М. Я вас не забув / Спомини. 1935 – 1945). – Нью-Йорк – Чикаго, 1997. – С.9.
7. Юркевич Памфіл. Вибране. – К.: Абрис, 1993. – С.93.
8. Харкевич М. Я вас не забув. – С.12.
9. Там само. – С. 149, 158, 161, 162, 180.
10. Суховерський М. Мої спогади. – К.: Смолоскип, 1997.
11. Там само. – С.5.
12. Давиденко В. Шевченко у спогадах сучасників. // Шевченківський альманах Українського Народного Союзу на 1964 рік. – Джерзі-Сіті – Нью-Йорк : Свобода, 1964. – С.63-77.
- 12-а. Листи М.Сувчинського передала автору цієї праці його дочка Вікторія Сувчинська (1915 р.н.), яка проживає у м.Кам'янці-Подільському, за що тут складаємо їй щире подяку.
13. Січинський В. Чужинці про Україну. – Льв. : Світ, 1992.
14. Анатоль Гак (Мартин Задека). Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. – Новий Ульм-Філадельфія, 1973.
15. Там само. – С.7-20.
16. Там само. – С.94.
17. Там само. – С.270.
18. Сорока П. Ганна Черинь: Літературний портрет. – Тернопіль: Лілея, 1996. – С.149-150.
19. Там само. – С.149.
20. Творча спадщина Григорія Костюка... – С.76.
21. Там само. – С. 108.

22. Костюк Г. Зустрічі і прощання. – Ч.1. – Едмонтон, 1987; Ч.2. – 1998.
23. Творча спадщина Григорія Костюка... – С.45.
24. Слово і час. – 2002. – №11. – С.94.
25. Див.: Листи Г.Костюка до В.Мацька. //Слово і час.– 2002.– №10.– С.8-12.
26. Творча спадщина Григорія Костюка... – С.48-49.
27. Костюк Г. Зустрічі і прощання. / Спогади: Книга друга. – Едмонтон-Торонто, 1998. – С.5.
28. Там само. – С.540.
29. Там само. – С.479.
30. Там само. – 472.
- 30-а. Панченко В. Урок літератури. – Кіровоград, 2000. – С.147-148.
- 30-б. Лівницька Марія. Винниченкова шинеля.// Альманах на 1963 рік: видавництво УНСоюзу. – Б.м.в., 1963. – С.132-135.
31. Мак Ольга. З часів ежовщини. – Мюнхен: Українське видавництво, 1954.
32. Там само. – С.5-6.
33. Там само. – С.254.
34. Там само. – С.308.
35. Сучасність. – 1979. – №11. – С.52-59.
36. Там само. – С.60-66; 76-82.
37. Туркало Кость. Спогади. – Нью-Йорк, 1978. – С.4.
38. Семенко Ю. Наталя Павлушкова. – Мюнхен-Львів, 1999. – С.87-104.
39. Лист Туркала Я. до В.Мацька від 23 березня 2002 року зберігається в сімейному архіві автора.
40. Одарченко П. Українська література. – К.: Смолоскип, 1995. – С.270-275.
41. Гай-Головко О. Смертельною дорогою. – Вінніпег: Тризуб, 1983. – Т.2. – С.23.
42. Там само. – С.135.
43. Старицький В. Пелюстки туги. – Полтава, 1993. – С.83.

До розділу VI.

- 1 УЛЕ. – К., 1988. – Т.1. – С.101.
2. Див.: Афоризмы по иностранным источникам. – М.: Прогресс, 1972. – С.5.
3. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Видавничий центр академія, 1997. – С.72.
4. Коваль А.П. Спочатку було слово. – К.: Либідь, 2001. – С.9.
5. Афоризмы по иностранным источникам... – С.227.

6. Там само.
7. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Книга друга. – С.440.
8. Осьмачка Т. Думки (із шпитального нотатника). – Слово. – 1962. – №1.
9. Думки Тодося Осьмачки: З посмертної спадщини. // Альманах на рік 1963: видавництво Українського Народного Союзу. – Б.м.в., 1963. – С.131.
10. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Книга друга. – С.441.
11. Державин В. Афоризми. – Мюнхен, 1966.
12. Там само. – С.6.
13. Черінь Ганна. Смійтесь зі мною знов. – Тернопіль, 1998.
14. Шерех Юрій. Не для дітей. – С.410.
15. Там само. – С. 406.
16. Кухар Роман. До джерел драматургії Лесі Українки. – Вікторія-Ніжин, 2000. – С.15.
17. Копач О. Хрестоматія з нової української літератури. – С. 232.
18. Кухар Р. До джерел драматургії Лесі Українки. – С.165.
19. Маланюк Євген. Книга спостережень. – Торонто, 1962. – С.447.
20. Там само. – С.242.
21. Там само. – С.234.
22. Богуславець Леся. Від Находки до Чернівців. – Мельбурн, 1988. – С.69 (далі сторінки вказуватимемо у тексті).
23. Черінь Ганна. Батько нашого народу. – Тернопіль, 1999. – С.41.
24. Там само. – С.41.
25. Шерех Ю. Не для дітей. – С.362.
26. Коваль Алла. Спочатку було слово. – К.: Либідь, 2001. – С.9.
27. Цитуємо за Коваль А.П. Спочатку було слово.
28. Ярмусь С. Та не однаково мені... – К. – Вінніпег: Наша культура і наука, 2001. – С.83.
29. Соловей Оксана. Шевченківські доповіді. – К.: Задруга, 2000. – С.14.
30. Огієнко І. Кукіль у житі: русизми в українській мові. // Рідна мова. – 1934. – №8. – С.403-406.

До розділу VII.

1. Гришко Василь. Молода Україна пореволюційного сорокаліття під Советами. – Новий Ульм: Україна, 1958. – С.6.
2. Свобода (Нью-Джерзі). – 1951. – Ч.75.

3. Гришко В. Молода Україна пореволюційного сорокаліття... – С.60.
4. Туркало К. Спогади. – Нью-Йорк, 1978. – С.6.
5. Туркало К. Тортурі. – Київ-Нью-Йорк: Наша Батьківщина, 1963.- С.6.
6. Гришко В. Молода Україна пореволюційного сорокаліття... – С.36-37.
7. З виступу академіка Костюка Г.О. під час вручення йому літературної премії імені В.Винниченка (Вашингтон, 10 листопада 1991 року). Запис зберігається в автора цих рядків.
8. Багрянний І. Публіцистика. – К.: Смолоскип, 1996. – 85бс.
9. Багрянний І. Ганебне проголошення. – Новий Ульм: Українські вісті. 1960. – 16 с.
10. Багрянний І. Вірю!: Хрестоматія. – Чикаго-Харків, 2001. – С.488.
11. Багрянний І. Наша ідеологія. // Українські вісті. – 1955, 13 лютого.
12. Крель С.Г. Камо грядеш, багряна шкіряно. – Лондон, 1955. – 82 с.
13. Там само. – С.21.
14. Багрянний І. Вірю! – С.511.
15. Лист О.Коновала зберігається в сімейному архіві автора.
16. Багрянний І. Публіцистика. – С.416.
17. Там само. – С.629.
18. Там само. – С.836.
19. Там само. – С.12.
20. Там само. – С.13.
21. Животко Аркадій. Історія української преси.. – Мюнхен, 1989-1990. – С.291.
22. Мак Ольга. Кафедра українських студій чи кафедра малоросіяництва. // Сучасність. – 1996.- №11. – С.135-143.
23. Лист Ольги Мак до В.Мацька від 6 червня 1996 року зберігається в сімейному архіві автора.
24. Сучасність. – 1978. - №12. – С.56-81.
25. Там само. – С.82-90.

До розділу VIII.

1. Колосся з Господніх зерен. // Слово Просвіти. – 2003, 22-28 січня. – С.7.
2. Наші "Пороги" в Аргентині. // Літературна Україна. – 2003, 30 січня.
3. Олександрів Борис. Шляхами чужини. // Молода Україна. – 1971, листопад-грудень; 1972, січень.

4. Туркало Ярослав. З приватного листування. Листи зберігаються в сімейному архіві автора.

5. Ярмусь С. Та не однаково мені...: Україна очима канадського українця. – К. – Вінніпег: Наша культура і наука, 2001.

6. Богуславець Леся. Від Находки до Чернівців. – Мельбурн: Bayda Books, 1988.

7. Лист Лесі Богуславець до В.Мацька від 12 грудня 2002 року зберігається в сімейному архіві автора.

8. Дев'ята подорож в Україну Лесі Богуславець висвітлена в газеті "Подільський кур'єр". – 2003, 27 лютого; 6, 13, 21 березня.

9. Там само.

10. Нові дні. – 1997, березень-квітень. – С.16-20.

11. Нові дні. – 1985, лютий. – С.7-8.

12. Боднарук Богдан. Від Стрия до Свагова – одна Україна. // Америка (Філадельфія). – 2002, 19 жовтня.

13. Гуменна Докія. Багато неба. – Нью-Йорк: Об'єднання українських письменників "Слово", 1954.

14. Там само. – С.237.

15. Там само. – С.61-62.

16. Там само. – С.225.

17. Сокольський Остап. По канадській Україні. // Альманах Українського Народного Союзу на рік 1979. – Джерзі Сіті – Нью-Йорк, 1979. – С.110.

18. Куропась С. Образки з України. // Шевченківський альманах Українського Народного Союзу на 1964 рік. – Джерзі Сіті- Нью-Йорк, 1964. – С.121.

19. Творчість Ганни Черінь. – Тернопіль, 1998. – С.24.

20. Там само. – С.257.

21. Літературна Україна. – 2003, 30 січня.

22. Ярмусь С. Та не однаково мені... – С.63.

23. Там само. – С.8.

До розділу IX.

1. Веселка. – 1923. - №4-6. – С.56-59.

2. Там само. – С.55.

3. Риндик С. Пригоди і люди. – Чікаго, 1960.

4. Там само. – С.7.

5. Березиль. – 1993. - №7-8. С.78.

6. Гак Анатоль. Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. – С.317.

7. Кузьменко Світлана. Новоталалаївські рефлексії. – Едмонтон-Торонто, 1976.

8. Там само. – С.8.

9. Там само. – С.9.
10. Там само. – С.14.
11. Юриняк Анатоль. Суботні балаки на фермі “Не журись”. // Альманах Українського Народного Союзу на рік 1979. – Джерзі Сіті- Нью-Йорк, 1979. – С.202-212.
12. Копач О. Хрестоматія з нової української літератури. – С.155.
13. Свирид Ломачка. Любов до ближнього. – Нью-Йорк – Торонто, 1961. – С.7.
14. Нові дні. – 1978. - №2. – С.26-27.

До розділу 10.

1. УЛЕ. – К., 1990. - С.154
2. Літературна Україна. - 2002,3 січня.
3. Всесвіт. - №7.-8.- 2003.- С.167.
4. Творча спадщина Г.Костюка...- С.55.
5. Слово і час. - №6.- 2003.- С.79.
6. Слово Просвіти.- 2001, 25 грудня.
7. Слово і час.- №6.- 2003.- С.78.
8. Там само.- С.79.
9. Панченко В. “Яка страшна річ політика...” // Вітчизна. – №3-4. – 2003. – С.101.
10. Багряний І. Листування. 1946 – 1963.. Т.1-2. / Упорядник О.Коновал. – К.: Смолоскип, 2002. – 1252 с.
11. Листи так довго йдуть: Знадоби архіву Лесі Українки в Слов’янській бібліотеці у Празі / Упорядник і автор передмови Світлана Кочерга. – Нью-Йорк: Союз Українок Америки, 2002. – 307 с.
12. Тарнавська Марта. Листування родини Косачів. // Всесвіт. – 2003. - №7-8. – С.168.
13. Там само. – С.168.
14. Леся Українка. Лист до сестри Ольги від 28.01.1902р.
15. Одарченко П. Автобіографія. // Свобода. – 2003, 1 серпня.
16. Нитченко Д. Листи письменників. Збірник другий. – Мельборн-Ніжин, 1998. – С.169.
17. Там само. – С.17.
18. Спогади про Лесю Українку. // Упорядник А.Костенко. К.: Радянський письменник, 1965.
19. Нитченко Д. Листи письменників. Збірник третій. – Мельборн-Ніжин, 1998. - С.171.

20. Див.: Стешенко Оксана. Світлий пам'яті товариша. // Літературний журнал. – 1938. - №2.
21. Нитченко Д. Листи письменників. Збірник третій. – С.169.
22. Дмитро Нитченко – людина ідей: Нариси, спогади, листи, поезії. / Упорядник М.Слабошпицький. – К.: Ярославів Вал, 2003. – С.31.
23. Там само. – С.161.
24. Там само. – С.31.
25. Астаф'єв О.Нашадкам у спадок. // Нитченко Д. Листи письменників. Збірник четвертий. – Мельборн-Ніжин-Київ, 2001. – С.5-6.
26. Нитченко Д. Листи письменників. Збірник третій. – С.223.
27. Нетлінні штрихи неповторного покоління. // Літературна Україна. – 2002, 3 січня.
28. Мацько В. Духовне єднання. // Дмитро Нитченко – людина ідей... – С.164.
29. Див.: Костюк Г. Зустрічі і прощання. Книга друга. – Едмонтон-Торонто, 1998. – С.447-479.

До розділу XI.

11.1.

1. Слободянюк П.Я. Культура Хмельниччини. — Хм., 1995. — С.302.
2. Мишанич Олекса. Повернення. — К.: Обереги, 1997. - С.251.
3. Там само. — С.253.
4. Літературна Україна. - 2002, 17 січня.
5. Одарченко Петро. Українська література. - К.: Смолоскип, 1995. - С.339-345.
6. Там само. — С.345.
7. Там само. - С.334.
8. Одарченко Петро. Наукова діяльність Михайла Драгоманова. // Сучасність. - 1972, № 7-8. - С.84-86.
9. Див.: Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. — К.: Наукова думка, 1991.-С.118-157.
- 10.Мацько В.П. Михайло Драгоманов і медієвістика. — Хм.: Просвіта, 2000. - С.54.
11. Там само. — С.26.
12. Митрополит Іларіон. Слово про Ігорів похід. — Вінніпег, 1967.

13. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу.-К., 1992.
14. Мацько В.П. Гомін віків. - Хм., 2000. - С.79.
15. Гуменна Докія. Благослови, мати! — Нью-Йорк: об'єднання українських письменників "Слово", 1966. — 284 с.
16. Там само. — С.3.
17. Там само. -С.95.

11.2

- 1.Одарченко П. Наукова діяльність Михайла Драгоманова.. // Сучасність. – 1972. - №7-8. – С.85.
- 2.Драгоманов М.П. Вибране. – К.:Либідь, 1991. – С.585.
- 3.Там само. – С.596.
- 4.Про М.Драгоманова-фольклориста докладно опублікував свою концепцію П.Одарченко у вище згаданій праці. Інтерес до фольклористичної діяльності М.Драгоманова викликає у Р.Іванченко, яка ще 1967 року у другому числі журналу «Дукля» (Пряшів) опублікувала статтю «Михайло Драгоманов і народна творчість». Дослідниця назвала праці вченого у цій ділянці, але ґрунтовного вивчення проблеми не подала, бо це, мабуть, не входило в коло її наукових інтересів. І тільки С.В.Мишанич детально розглядає цю проблему у своїй праці «Фольклористична праця М.Драгоманова у світлі актуальних завдань українського народознавства» // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова». – К.: Наукова думка, 1991. – С.118-157.
- 5.Драгоманов М.П. Літературно-наукові праці. – К:Наукова думка, 1970. – Т. – 532 с.; Т.2 – 596 с.
- 6.Одарченко П. Наукова діяльність Михайла Драгоманова. – С.84.
- 7.Франко І. Суспільно-політичні погляди М.Драгоманова. // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Кн8. – С.231; Пчілка Олена Спогади. – Україна. – 1926. – Ч.2-3; Дорошкевич О. Драгоманов в українській критиці. // Життя й революція. – 1926. - №2-3. – С.59; Грушевський М. Місія Драгоманова. // Україна. – 1926. – Кн.2-3. – С.13; Пачовський В. «Історичні пісні», видані М.Драгомановим. – Життя і знання. – 1935. - №6. – С.165-166; Дорошенко Д. Михайло Драгоманів (1841 – 1895). // Життя і знання. – 1935. - №6. – С.161-163.
- 8.Дорошкевич О.К. Реалізм і народність української літератури ХІХ ст. – К.:Наукова думка, 1986. – С.170.
- 9.Сахалтуєв А. Михайло Драгоманов і Лев Толстой. // Жовтень. – 1966. - №10. – С.125.
- 10.Там само. – С.126.
- 11.Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. – С.18.

12. Драгоманов М.П. Про українських козаків, татар та турків. – К.: Дніпро, 1991. – С.43.
13. Завдяки І.Франкові зазначена праця М.Драгоманова вийшла окремим виданням у львівській «Просвіті»: Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків. – Льв., 1913. – 56 с. Про вихід у світ цієї книги занотовано також у збірнику «Товариство «Просвіта» у Львові: покажчик видань». – Льв., 1996 – С.206; тут на сторінках 207, 260, 396, 445 вміщено також інші відомості про М.Драгоманова, що засвідчує про зв'язок ученого з галицькими просвітянами.
14. Щоденник: Упорядкував Петко Атанасов. // Жовтень. – 1965. - №6. – С.135.
15. Там само. – С.135.
16. Овсяннико-Куликовський Д.Н. Литературно-критические работы в двух томах. – М.: Художественная литература, 1989. – Т.2. – С.438.
17. Див.: Листи Драгоманова до О.М.Піпіна. // За сто літ. – К., 1928. – Кн.3. – С.76.
18. Бернштейн М.Д. Українська літературна критика 50-70-х років ХІХ ст.. – К., 1959. – С.195.
19. Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. Частина перша. – Льв., 1989. – С.22.
20. Драгоманов М.П. Вибране. – С.5.
21. Там само. – 18.
22. Там само. – С.19.
23. Там само. – С.288.
24. Там само. – С.484.
25. Там само. – С.486.
26. Там само. – С.487.
27. Погребенник Ф. Еміграція і література. // Слово і час. – 1991. - №10. – С.22.
28. Сучасність. – 1976. - №7-8. – С.79-102. Переклад з французької цієї праці вперше здійснив Михайло Павлик і надрукував у львівській «Правді» (1878, число 18-23). Того ж року І.Франко видав працю М.Драгоманова окремою брошурою в серії «Дрібна бібліотека».
29. Заславський Д., Романченко І. Михайло Драгоманов. – К.: Дніпро, 1964. – С.85.
30. Бернштейн М.Д. Українська літературна критика... - С.201-202.
31. Докладніше про оприлюднення праці М.Драгоманова читайте в статті Р.Сольчаника «Драгоманов на Паризькому літературному конгресі 1878» // Сучасність. – 1976. – Ч.7-8. – С.74-78.
32. Костюк Г.О. Панас Мирний. – Х: Література і мистецтво, 1931. – С.24.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Альманах на рік 1963: видавництво Українського Народного Союзу. – Б.м.в., 1963.
1. Альманах Українського Народного Союзу на рік 1979. – Джерзі Сіті- Нью-Йорк, 1979.
2. Америка (Філадельфія). – 2002, 19 жовтня.
3. Анатоль Гак (Мартин Задека). Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. – Новий Ульм-Філадельфія, 1973.
4. Афоризмы по иностранным источникам. – М.: Прогресс, 1972.
5. 6.Багрянний І. Вірю!: Хрестоматія. – Чикаго-Харків, 2001.
6. 7.Багрянний І. Ганебне проголошення. – Новий Ульм: Українські вісті, 1960.
7. Багрянний І. Листування. 1946-1963. Т.1-2./ Упорядник О.Коновал. – К: Смолоскип, 2002.
8. Багрянний І. Наша ідеологія.// Українські вісті –1955, 13 лютого.
9. Багрянний І. Публіцистика. – К.: Смолоскип, 1996.
10. Березіль. – 1993. - №7-8.
11. Бернштейн М.Д. Українська літературна критика 50-70-х років ХІХ ст.. – К., 1959.
12. Богуславець Леся. Від Находки до Чернівців. – Мельбурн, 1988.
13. Веселка. –1923. - №4-6.
14. Вітчизна. – 2003. - №3-4.
15. Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне!: Політична концепція в образах. – Нью-Йорк, 1971.
16. Всесвіт. – 2003. - №7-8.
17. Гай-Головко О. Смертельною дорогою. – Вінніпег: Тризуб, 1983.
18. Гришко Василь. Молода Україна пореволюційного сорокаліття під Советами. – Новий Ульм: Україна, 1958.
19. Гуменна Докія. Багато неба. – Нью-Йорк, 1954.
20. Гуменна Докія. Благослови, мати! – Нью-Йорк, 1966.
21. Гуменна Докія. Золотий плуг. – Нью-Йорк, 1968.
22. Державин В. Афоризми. – Мюнхен, 1966.
23. Дмитро Нитченко – людина ідеї: Нариси, спогади, листи, поезії. / Упорядник М.Слабошпицький. – К.: Ярославів Вал, 2003.
24. Дончук З. Куди веде казка. – Філадельфія: Власна хата, 1971.
25. Дорошевич О.К. Реалізм і народність української літератури ХІХ ст.. – К.: Наукова думка, 1986.
26. Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. Ч.І. – Льв., 1989

27. Драгоманов М.П. Вибране. – К.: Либідь, 1991.
28. Драгоманов М.П. Літературно-наукові праці. – К.: Наукова думка, 1970.
29. Драгоманов М.П. Про українських козаків, татар та турків. – К.: Дніпро, 1991.
30. Заславський Д., Романченко І. Михайло Драгоманов. К.: Дніпро, 1964.
31. За сто літ. – Кн.3. – К., 1928.
32. Животко Аркадій. Історія української преси. – Мюнхен, 1989-1990.
33. Життя і революція. – 1926. - №2-3.
34. Життя і знання. – 1935. - №6.
35. Жовтень. – 1966. - №10.
36. Коваль Алла. Спочатку було слово. – К.: Либідь, 2001.
37. Копач О. Хрестоматія з нової української літератури. – Льв.: Каменяр, 1993.
38. Корпус Січових Стрільців. – Чикаго, 1969.
39. Корчагінець. – 1990, 25 березня.
40. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Ч.1 – Едмонтон, 1987; Ч.2 – Едмонтон, 1998.
41. Костюк О. Панас Мирний. – Х.: Література і мистецтво, 1931.
42. Крель С.Г. Камо грядеш, багряна шкіряно. – Лондон, 1955.
43. Кузьменко Світлана. Новоталалаївські рефлексії. – Едмонтон-Торонто, 1976.
44. Кухар Роман. До джерел драматургії Лесі Українки. – Вікторія-Ніжин, 2000.
45. Літературна Україна. – 2002, 3 січня: 17 січня.
46. Літературна Україна. – 2003, 30 січня.
47. Літературний журнал. – 1938. - №2.
48. Літературно-науковий вісник. – 1906. – Кн.8.
49. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Видавничий центр, 1997.
50. Листи до приятелів. – 1960. - №9.
51. Листи так довго йдуть: Знадоба архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / Упорядник і автор передмови Світлана Кочерга. – Нью-Йорк: Союз Українок Америки, 2002.
52. Мак Ольга. 3 часів єжовщини. – Мюнхен, 1954.
53. Мак Ольга Каміння під косою. – К.: Глобус, 1994.
54. Мак Ольга. Як Олег здобув Царгород. – Торонто, 1989.
55. Маланюк Євген. Книга спостережень. – Торонто, 1962.
56. Мацько В.П. Гомін віків. – Хмельницький, 2000.

57. Мацько В.П. Білий цвіт на калині. – Хмельницький: Просвіта, 2001.
58. Мацько В.П Михайло Драгоманов і медієвістика. – Хмельницький, 2000.
59. Меч і перо. – К.: Дніпро, 1992.
60. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1992.
61. Митрополит Іларіон. Слово про Ігорів похід. – Вінніпег, 1992.
62. Мишанич Олекса. Повернення. – К.: Обереги, 1997.
63. Мосендз Леонід. Останній пророк. – Торонто, 1960.
64. Мулик-Луцик Юрій. Олекса Гай-Головка. // Поетичні твори у трьох томах. Т.1. – Торонто, 1970.
65. Нитченко Д. Листи письменників. Зб.1-5. – Мельбурн-Ніжин, 1998 – 2001.
66. Нові дні. – 1985, лютий.
67. Нові дні. – 1997, березень-квітень.
68. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Литературно-критические работы в двух томах. – М.: Художественная литература, 1989.
69. Одарченко Петро. Українська література. – К.: Смолоскип, 1995.
70. Панченко В. Урок літератури. – Кіровоград, 2000.
71. Петров Н.И. О происхождении и составе словяно-русского печатного Пролога (Иноземные источники). – К., 1875.
72. Погребенник Федір. Еміграція і література. // Слово і час. – 1991. - №10.
73. Подільський кур'єр. – 2003, 27 лютого; 6, 13, 20 березня.
74. Рідна мова. – 1934. - №8.
75. Риндик С. Пригоди і люди. – Чикаго, 1960.
76. Ротач Петро. І слово, і доля, і пам'ять. – Полтава: Верстка, 2000.
77. Свобода (Нью-Джерзі). – 1951. – Ч.75.
78. Свобода. – 1993, 21 вересня.
79. Свобода. – 2003, 1 серпня.
80. Січинський В. Чужинці про Україну. – Льв.: Світ, 1992.
81. Слободянюк П.Я. Культура Хмельниччини. – Хм., 1995.
82. Слово. – 1962. - №1.
83. Слово і час. – 2002. - №10.
84. Слово і час. – 2002. - №11.
85. Слово і час. – 2003. - №6.
86. Слово Просвіти. – 2001, 25 грудня.
87. Слово Просвіти. – 2003. 22-28 січня.

88. Соловей Оксана. Шевченківські доповіді. – К.: За друга, 2000.
89. Сорока П. Ганна Черінь: Літературний портрет. – Тернопіль, 1996.
90. Сорока П. Літературно-творчий шлях Олекси Гай-Головка. – Тернопіль, 1996.
91. Спогади про Лесю Українку. / Упорядник А.І.Косенко. – К.:Радянський письменник, 1965.
92. Старицький В. Пелюстки туги. – Полтава, 1993.
93. Сучасність. – 1972. – №7-8.
94. Сучасність. – 1976. – Ч.7-8.
95. Сучасність. – 1978. – №12.
96. Сучасність. – 1996. – №11.
97. Суховерський М. Мої спогади. К.: Смолоскип, 1997.
98. Тарнавський Остап. Літературний Львів. 1939-1944. – Льв.: Просвіта, 1995.
99. Творча спадщина Григорія Костюка в контексті сучасної наукової думки. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. – К.:Хмельницький, 2002.
100. Товариство "Просвіта" у Львові: покажчик видань. – Льв., 1996.
101. Туркало Кость. Спогади. – Нью-Йорк, 1978.
102. Туркало Кость. Тортюри. – Нью-Йорк: Наша Батьківщина, 1963.
103. Україна. – 1926. – №2-3.
104. Україна (Париж). – Зб.4. – 1950.
105. Українська періодика: історія і сучасність. – Льв., 2003.
106. Українська літературна енциклопедія. Т.1-3. – К., 1998 – 1995.
107. Харкевич М. Я вас не забув /Спомини 1935-1945. – Нью-Йорк-Чікаго, 1997.
108. Хрестоматія з української літератури в Канаді. 1897-2000. – Едмонтон: Слово, 2000.
109. Черінь Ганна. Батько нашого народу. – Тернопіль, 1999.
110. Черінь Ганна. Смійтесь зі мною знов. – Тернопіль, 1998.
111. Шевченківський альманах Українського Народного Союзу на 1964 рік. – Джерзі-Сіті – Нью-Йорк: Свобода, 1964.
112. Шерех (Шевельов) Ю. Не для дітей. – Б.м.в.: Пролог, 1964.
113. Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. – К.: Наукова думка, 1991.
114. Шлях. – 1919. – Ч.1.
115. Юриняк Анатоль. Літературні жанри малої форми. – К.: Смолоскип, 1995.

116. Юркевич Памфіл. Вибране. – К.: Абрис, 1993.
117. Яр Славутич. Розстріляна Муза. – Детройт: Прометей, 1955.
118. Ярмусь С. Та не однаково мені... : Україна очима канадського українця. – К. – Вінніпег: Наша культура і наука, 2001.

Фотоілюстрації



Григорій Костюк, Петро Одарченко, отець Григорій, письменник
Микола Француженко (зліва направо; Сільвер Спрінг, США,
10.XI.1992 року)



Літературознавець Петро Одарченко (Вашингтон, США) з космонавтом
Леонідом Каденюком.



Дружина Олександра Воронина,
хореограф Оксана Вікул
(1921-2001)



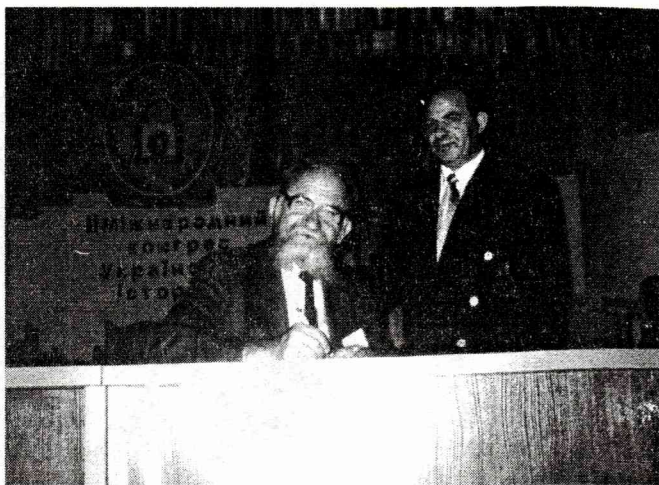
Письменник і журналіст
Олександр Воронин (Варавва)



Письменник Олекса Варавва-
Кобець



Учений-філолог Юрій Шерех
(Юрій Володимирович Шевельов;
1908 - 2002)



Академік Микола Мушинка (зліва) під час роботи Міжнародного конгресу українських істориків, що проходив 17-18 вересня 2003р. в Кам'янці-Подільському.



Ольга Мак

"Я була я молодий",
то мені у фотостудії
вмало підмалювали брови

Ольга Мак

Російською 1955 рік
и Куртиба
Бразилія

Автограф Ольги Мак



Ганна Черінь, 3 вересня 2002 року.



Ганна Черінь, 1956 рік.



Письменниця Діма (Діамара
Ходимчук)



Поет Олег Ольжич



Дядько Оксани Вікул,
політичний емігрант,
просвітянин Микола
Феофанович Сувчинський
(1891 - 1968),
15 червня 1911 року,
м.Камянець-Подільський



Голова Хмельницької обласної
організації НСПУ, поет
Микола Федунець



Поетеса Олександра Ванжула

6.10.1960р.

Дорогі мої Рідні!

Вчера вислав Вам посылку на 10гр. ватон (білий не можна), що складається з таких річей: "3 ярди воєнної ^{торгів} жовтої ^{торгів} сукні для Момі, "3 ярди шкарпетного тартану для Момі, Дениска, на хвостик, ти сукня, "Світло для Женики Вишнієвської, хмари, "4 дві воєнних цілі, "Бабушка" вишнієвської і графського колорату, "Англійський матеріал на леву сукню 4 1/2 ярди темно-зеленого колорату, "4 1/2 ярди акри. матеріалу тартан шкарпет колорату темно-вишнієвського.

Одержите цю посылку див в кімні мистецтва. Але зараз - не по одержанні цього листа, проку тиб, Вітиско, хмари мні що тибі, Мамі і Женіку те тибі потрібно. Звичайно з цим війною матеріалом, я знаю, що не заспокоїть всіх твоїх потреб, а тому хотів би знати, наприклад, як розміри теривий Женіки, тибі, і т.д., то може краще вислати шкарпет зі сім'ю дозвільком, а там я сам зайняв про який матеріал ти вступ. Є тибі на складі шкарпет акри. матеріал тибі на веріне зібраним, як паліца, хмари, куртки, то краще прислати тибі, але забув я не знаю розмірів. В котлому разі до нового Року я хоту вислати Вам ще одну птепну, але вже по Вашим замовленням. Є тибі також колорати: хустки з квітами на голову, во кешуїт, дуже популярні зараз у Вас, то те вислати Вам кілька штук. Отже ціла посылка. Але все є тибі не дуже дороге, в котлому разі по моїм фінансовим ресурсам, тому без жарких сумнівів, замовляй, що тибі потрібно. В Одесу для Сої і Момі, вишнієвського

Автограф листа Миколи Сувчинського з далекої Австралії до дружини і дочки Вікторії.

Роздімаю подарунком, а з першої поштики все маю для
тебе і мамі і Жасіні. Варю мот друтану, пишу
написаю всі новина, дуже мене цікавить твої друзі
товаришів і друзів. Що новин у Києві, що маме Віра Варя.
і т. ін. Я зараз нуде не буваю, по правді чую себе так
вистаженню, як дитина, що не казати навіть твоя дитина.
В останнє був в Київі те в Мамі містці на Контракту, Моту-Контра-
кту дівчині "Бел Гур", одні з країнців, дівчині американою.
В Меланеді бувають на місці напис адресів та амасторів,
що вогорантів "Міслю Мисю" - Лесі Українка.

Дні Мамі, Мот і Тамі втило акресу теплу, тільки працю
написаю всі і інші адреси.

Врагані твоя мамі по дмоді і виставі моєї Меланеді
твоя, дитини твоя мамі і дитини дуже тільки, в середн-
му треба радувати всіх дитинців, а Меланеді-найбільше
дитини.

Ма дитину мамі дитини, бо вона біли 2^ї дитини для
а о 2^ї 10 св. Моту буває те на столі, аби мамі по
Згодом до праці. Моту твоя мамі твоя по абоді, написати
твоя праця - від 11 до 7^ї рано, потім від 7 до 3 по полудні
і так в коло цілених ртк. Як ти знаєш як користи
Лесі цз адномалі праця і як я тебе потрібую дитини
22 вересня ц.р. Мамі тебе твоя Меланеді, пора тебе століла.
Мамі дитини твоя мамі, як мамі тебе твоя мамі не потрібую,
мама твоя, хоті мамі, аби Мамі дитини твоя мамі
твоя твоя мамі Мамі твоя мамі твоя. Будьте всі
здорові! Вілю тебе мамі. Ваш М.

Автограф листа Миколи Сувчинського з далекої Австралії до
дружини і дочки Вікторії.

Magdalena Kućuk

Bucureşti

Romania 76434

Всім Подільським Голгофа вдалось цього
часу надрукувати тільки в Югославії. Румунії
або на Україні ніколи не з'явилась. Дуже просила
Вас сприяти її надрукуванню там де не пам'ята
ють про Кирила який перебував на Зінничині
пересаджену ^у на священика і виступав проти
людської жорстокості, тримаючи хрест у руках.

З повагою

Магдаліна
Куцьук

Автограф листа українстки з Румунії, літературознавця
Магдаліни Ласло-Куцьук.



На передньому плані Дмитро Білоус (зліва) і
Віталій Мацько (24 лютого 2001 року)

В Мамайсур
 Ханси і андучи,
 О. О. За те, що він часто
 мав різноманітну душу і душе
 часто мав. Був однією
 мовою. По він писав
 то мові він збирився перек.
 Був однією, що і перек
 був однією. З мов. М. Мамайсур

Автограф Тодоса Осьмачки



Поет Борис Мамайсур
 (1938 - 2003).



Поет Борис Мамайсур -
 студент Харківського
 бібліотечного інституту
 (1961р.).

Зміст

Частина І. Проза українського зарубіжжя..... 3

Частина ІІ. Слово про сучасників..... 101

ББК 84 7-4

М – 36

Мацько Віталій Петрович

Злотонить - 2: проза українського зарубіжжя

Наукове видання

Художнє оформлення автора

ISBN 966-7872-14-9

Здано до набору 3.11.2002р. Здано до друку 4.12.2003р.
Папір офсетний. Обл. вид. арк. 10,5 Тираж 500. Зам 2361
Ціна договірна 5.00
Віддруковано у Хмельницькому ЦНТЕІ.
29000, м.Хмельницький, вул. Свободи, 36
Реєстраційне свідоцтво № ХЦ-001 від 27.04.2000

A22496-2

